GIACOMO LEOPARDI

MICI OPERE MORALE

EDITURA PENTRU LITERATURĂ UNIVERSALĂ

GIACOMO LEOPARDI
EDITURA PENTRU LITERATURA UNIVERSALĂ
MICI OPERE MORALE

După ediţia Giacomo *Leopardi* OPERETTE MORALI E ALTRE PROSE con introduzione e note di Valentino Piccoli G.B. Paravia & C. Torino, 1931

CLASICII LITERATURII UNIVERSALE

EDITURA
PENTRU LITERATURĂ

UNIVERSALĂ

PREFAŢĂ

Leopardi este unul din poeţii despre care, la noi, s-a vorbit frecvent în ultima vreme. Frumoasa traducere din 1963 a poemelor sale, datorită lui Lascăr Sebastian, prezintă una din ultimele contribuţii esenţiale, pe care le-a înregistrat cultura noastră în materie leopardeană. De aceea presupunem că – cel puţin în linii mari – nefericitul poet din Recanati ar fi, pentru cititorul român, obiectul unei orientări sigure. Faptul no decide oprirea numai la un aspect particular, mai puţin cunoscut la noi, al creaţiei sale, şi anume la *Mici opere morale*, apărute pentru prima dată în traducerea de faţă. Nu vom evita totuşi să amintim şi de alte indicii, în legătură cu viaţa şi cu restul operei, dacă se vor ivi prilejuri de interferenţe.

Deşi apărută în 1827, când Leopardi nu avea nici treizeci de ani, *Mici opere morale* poartă totuşi întipărirea acelei timpurii maturităţi pe care o dă suferinţa – o suferinţă de copil încercat, aşa cum se desprinde şi din chinuita puritate de pe chipul poetului. Pe când cele mai realizate dintre poeme alcătuiesc expresia unor clipe grăbite şi puţine ale acestei amare existenţe, când cugetul său ars şi pustiit se află pătruns de *la dolcezza del canto*, nemângâiatele *Operelle morali* ne relevă tonalitatea fundamentală şi permanentă a conştiinţei sale. De aceea nu poate spune că-l cunoaşte cu adevărat pe cântăreţul *Silviei* şi al *Amintirilor* cine n-a luat contact cu această acerbă lucrare, a cărei concepţie disperată cuprinde altă pondere şi altă semnificaţie decât obişnuitul „rău al secolului” şi obişnuitul „pesimism” romantic din restul Europei.

Tocmai cu coeficientul de originalitate al *Micilor opere morale* vrem să ne începem discuţia. Punctele de plecare sunt, desigur, aceleaşi cu ale întregului decepţionism romantic, fiind deopotrivă stârnite de „alienarea” pe care începe să o aducă omului noile condiţii ale vieţii moderne. Totuşi, deosebirea de grad şi de intensitate apare atât de accentuată între Leopardi şi tot

ceea ce cunoaştem sub numele de romantism, încât faptul ne dezvăluie în poetul italian un fenomen unic, ce-şi depăşeşte cu mult momentul şi anunţă unele coordonate actuale.

În primul rând, pe când la toţi ceilalţi romantici, elementul depresiv prezintă numai un caracter *dispoziţional*, la Leopardi el descoperă o intonaţie *permanentă*, consolidată prin doctrină, iar nu colorată doar de *dispoziţie*, de acea cunoscută *Stimmung* a liricilor germani. Mijloacele folosite de el realizează, astfel, un prim efort de depăşire a subiectivităţii romantice, de desprindere din mediul ei seducător de ape melancolice. Disperarea leopardeană se fundează pe o convingere nezdruncinată, ale cărei argumente îi sunt adesea furnizate de însăşi datele obiective din istoria spiritului omenesc. De aceea, cu excepţia lui Hölderlin – nedifuzat şi încă necunoscut pe acea vreme – Leopardi, iniţiat tot atât de temeinic în studiile clasice, este primul modern care descoperă acea *Nachtseite*, acea *latură nocturnă* a etosului grecesc, vedere oficializată ştiinţific abia cu mult mai târziu. El consemnează cu o adâncă pătrundere concepţia disperată a grecilor, atestată încă de *Iliada*, dar mai cu seamă de vestitul cor din *Oedip la Colonas*, care proclamă că omul n-ar fi trebuit să se nască, iar dacă totuşi s-a ivit pe lume, cel mai bun lucru l-ar face să se întoarcă cât mai grabnic în întunericul nefiinţei, de unde a venit.

Cu alte cuvinte, ideea disperării nu se mai conexează de o visare asociativă, ci de o strictă argumentare silogistică, ce depăşeşte, prin radicalismul ei absolut, şi filosofia lui Schopenhauer1, necunoscută nici ea decât după moartea lui Leopardi. O asemenea poziţie anunţă unele din tezele absurdului şi ale lipsei de orice reazem în naufragiul vieţii implicate într-o bună parte din literatura actuală. În definitiv, tristeţea, sedimentată în unele frecvente expresii literare ale zilelor noastre, se deosebeşte de tristeţea romantică prin faptul că nu mai închipuie un caracter *sentimental* şi *mobil*, ci unul *lucid* şi înfipt într-o puternică armătură conceptuală. Or, tocmai

prin această trăsătură.

La Schopenhauer, până la anihilarea finală, mai există totuşi o oază de salvare, de sustragere de sub imperiul voinţei de viaţă. Aceasta cuprinde momentul *artei*, dezvoltat în cartea a III-a, din *Lumea ca voinţă şi reprezentare*. La Leopardi nu mai există nici acest ultim refugiu în ariditatea disperată a vieţii (v. bucata *Parini sau* despre *glorie*).

Leopardi depăşeşte întregul romantism al timpului său, aşa cum ne arată mai pregnant decât orice ale sale *Operette morali*. Aici, în *Dialogul unui vânzător de almanahuri cu un trecător*, dar şi în alte dialoguri, el anticipă, în toate coordonatele sale, ideea din *En attendant Godot* a lui Beckett.

Unul din factorii care l-au ajutat pe Leopardi să depăşească momentul său romantic este boala sa laolaltă cu diformitatea fizică. Spre deosebire de nefericirea numai dispoziţională a romanticilor, starea depresivă a lui Leopardi traduce caracterul iremediabil şi continuu al infirmităţii sale, extinsă fără răgaz pe durata neîntreruptă a vieţii. Caracterul mai consistent al nefericirii sale apare corelativ cu consistenţa concepţiei. Totuşi, factorul biologic deficitar n-ar avea nicio valabilitate în sine dacă n-ar corespunde, ca ecou coincident, cu pulsul vremurilor moderne. Mai precis, el este doar auxiliarul sau unealta de detectare a unei echivalente patologii sociale, iscată pe la începutul veacului trecut.

În această privinţă apare deosebit de concludent *Dialogul lui Tristan cu un prieten*. Mascat sub grăitorul nume simbolic de Tristan, Leopardi reacţionează nespus de indignat la insinuările unor contemporani ai săi, înclinaţi să atribuie concepţia sa disperată numai amintitei infirmităţi fizice. N-am crede că indignarea provine doar din acel specific orgoliu, ce se trezeşte atunci când lipsa celei mai elementare delicateţe îi aminteşte unui om deficienţele pe care, fără vină, le poartă, şi de care se află obsedat ca de o pecete neştearsă a propriei nefericiri. Indignarea lui Leopardi are rădăcini mai adânci decât

acelea ale unui orgoliu jignit. Ba sălăşluieşte în *idee* – în etica ideii. Putereadiscernământului său îl face să înţeleagă că propria infirmitate nu este decât un simplu instrument, prin care el pătrunde realitatea unei nefericiri sociale, identificată cu aceea a condiţiei umane, ce n-a putut fi pătrunsă de ceilalţi în adevăratele ei dimensiuni. De aceea, replica lui Tristan pare să cuprindă mai curând indignarea *lucidităţii* împotriva voinţei ridicole de iluzie, care caută raţiuni imaginare pentru a se minţi. O mare parte din literatura veacului nostru a reluat şi a confirmat poziţia lui Leopardi, de mulţi încă neînţeleasă în cadrul incipientei alienări a lumii capitaliste.

A doua raţiune a spiritului său anticipator, se leagă – dar numai prin ricoşare – de o trăsătură a poetului, privită îndeobşte ca retardatară faţă de romantism. Este vorba de aşa-zisul său „clasicism”, aspect ce nu poate fi înţeles decât într-un context adesea formal al culturii italiene. În Italia, decadenţa umanismului, care are loc chiar din veacul al XVI-lea, reduce celebrul curent la aria restrânsă a unor mărunte şi nesemnificative preocupări filologice. Încă din acea vreme, Cervantes, în partea a doua din *Don Quijote*, ridiculizează un asemenea spirit *anticvar* în comportarea celor care mergeau pe urmele umanistului italian \rirgilio Polidoro. Din nefericire, acest periferic gen de umanism se prelungeşte peste veacuri, constituind pentru Italia perspective mici şi închise, mai greu accesibile la orizonturile largi ale altor culturi moderne.

Acest domeniu de activitate mentală îl întâmpină şi pe Leopardi, format de vechile tomuri ale vastei biblioteci părinteşti, singurul refugiu pe care-l avea la îndemână pentru a se sustrage de sub apăsătoarea atmosferă a familiei. Deşi mai târziu, contribuţiile sale în materie filologică nu mai sunt sărăcăcioase sau obtuze, ci dimpotrivă, extrem de valoroase – ceea ce l-a şi îndemnat pe vestitul Niebuhr să-i ofere o catedră la universitatea din Berlin – poetul simte nu mai puţin ponderea apăsătoare a acelor *sudate carte*, a acelor studii laborioase de scoliaşti, care au grevat îndelung şi pl umerii culturii italiene.

Zdrobitoarea sa superioritate l-a făcut să >imtă stânjenitor ceea ce nu i-a putut atinge în niciun fel pe alţi mediocri şi întârziaţi umanişti provinciali din Italia. El încearcă – aşa cum apare în poemul *Rimembranze* – alienarea, înstrăinarea de sine, pe care i-a adus-o îndelunga frecventare a acelor studii.

Aci faptul devine tot atât de interesant ca şi în cazul infirmităţii sale, nevalabilă în sine, ci numai prin ecoul coincident de efecte cu patologia socială a momentului. Alienarea provenită din frecventarea *prea-vechiului*, redus numai la o coajă sau o crustă, coincide cu alienarea unei încărcări a *prea-noului*, care, nefiind încă aproape momentul împlinirii, opune, de asemenea o crustă, ce opreşte accesul către miez. Orice vârstă ar avea impedimentul crustei, cantitatea de apăsare asupra spiritului rămâne aceeaşi. Deci, tocmai prin caracterul uscat al preocupării sale, ajunse la gradul incubaţiei, el atinge punctul cel mai dureros din drama actualităţii, izbită tot de senzaţia durităţii inasimilabile, a zidului implacabil care-l separă pe om de centrul vieţii sale.

Leopardi nu întrebuinţează termenul *alienare*, dar îi consemnează foarte adesea simptomul, evocând noţiunea plictisului, a urâtului. Faptul se desprinde, bunăoară, din *Dialogul lui Plotin cu Porfiriu*, dar mai cu seamă din *Dialogul lui Torquato Tasso cu geniul lui familiur*, unde amintitul simptom devine chiar obiectul central al preocupării. O anumită accepţie ne-a dirijat către exclusiva asociere a plictisului cu sensul inactivităţii, al inerţiei provenite din adăpostul social faţă de exerciţiul muncii şi de lupta trudnică a vieţii. Nimic nu poate fi mai inexact decât această exclusivitate, pe care o infirmă, de altfel, dovezile cele mai evidente. Astfel, nicicând n-a apărut cu o mai mare frecvenţă, cu o mai accentuată intensitate şi cu un rol mai determinant *plictisul – trăirea dureroasă a propriei nelrăiri* – decât în vremea modernă, începând din veacul trecut. Şi este, totuşi, vorba de una din cele mai active epoci din istorie, în orice caz nemăsurat mai activă decât Evul Mediu, unde totuşi o asemenea noţiune se

întâlneşte extrem de rar. Trebuie să amintim, cu acest prilej, de expresia *muncă plictisitoare* sau ocupaţie *plictisitoare*, expresie neobişnuit de uzitată în vremea modernă, spre deosebire de alto timpuri, mai depărtate, când atributele negative, date muncii, îmbrăcau sensuri cu mult deosebite (*muncă trudnică*, *muncă*, *ucigătoare* etc.). Această frecvenţă a termenului numai în vremurile mai noi provine iniţial de la un fenomen fără precedent şi anume de la munca mecanică a proletariatului în fabrici, factor al alienării din lumea modernă.

Pentru a arăta cum s-a extins apoi acest fenomen şi a cuprins întregul stil al vieţii sociale, ar trebui să facem incursiuni multiple, care ne-ar depărta de linia discuţiei. Ne mulţumim, de aceea, doar să accentuăm încă odată că, iniţial, *plictisul* modern derivă nu din inactivitate, ci tocmai dintr-un anumit proces al *muncii*. Faptul că noţiunea şi termenul de *spleen* provin tocmai din Anglia, prima ţară în care, prin vestita revoluţie industrială, se instaurează noul gen de viaţă, dă o întărire temeinică acestei vederi.

În contextul epocii, ideea de plictis la Leopardi nu se naşte nici ea din matricea inactivităţii; după cum se ştie, poetul era un om excepţional de harnic. Nu mai puţin, însă, el simţea apăsarea muncii sale, cu consecutivul ei efect de alienare, ca şi în specia experienţei trăite de proletariatul incipient. Analogia şi, de aici, identitatea efectelor poate merge şi mai departe. Se dă ca fapt sigur că maladia şi diformitatea fizică a lui Leopardi au fost, în bună parte, provocate de aplecarea prea intensă asupra studiilor sale, care i-au ruinat organismul. Ca în atâtea cazuri din rândul proletariatului, devine, deci, şi el un accidentat de muncă, ce nu se mai poate bucura de viaţă. Toate aceste coordonate întregesc fizionomia de alienat a lui Leopardi, de om reprezentativ nu numai al momentului, ci şi al unor forme de existenţă cu mult mai recente, încă nepătrunse temeinic de contemporanii săi, care trăiesc numai începuturile nedesluşite ale epocii moderne.

Fiind *avani la lettre* unul din exponenţii crizei spirituale, încercate de o parte din omenirea timpurilor

noastre, Leopardi rămâne totuşi şi un fenomen de cultură specific italian. El aduce la convergenţă trăirea acestei crie cu unele date tradiţionale ale spiritului naţional. Am şi surprins până acum unele, din datele amintite, în legătură, bunăoară, cu supravieţuirea vegetativă a aridului filologism, rămas în Italia ca o ruină persistentă a umanismului renascentist. Există, însă, şi trăsături din cele mai pozitive ale culturii italiene, căreia el totuşi le extrage unele aspecte convergente cu principiile ce neagă fericirea vieţii. Unul din aceste aspecte este luat tocmai din vestitul activism al Renaşterii în accepţia că nu poate exista cunoaştere fără precedentul sau concomitenţa *faptei*, din care ea derivă sau cu care chiar coincide. Astfel, pentru a demonstra nefericirea poetului, care nu se poate bucura de glorie (în dialogul *Parini sau despre glorie*), Leopardi se foloseşte de ideile unuia din cei mai tipici renascentişti, scriitorul Baldassare Castiglione.

Autorul *Curteanului* susţine, la un moment dat, că o operă literară nu este în măsură a fi cu adevărat pătrunsă şi apreciată decât numai de acela care el însuşi se îndeletniceşte cu exerciţiul scrisului". Această vedere activistă, după care nu poţi cunoaşte decât creând în prealabil lucruri de aceeaşi natură cu obiectul propus cunoaşterii, se prelungeşte în cultura italiană cu mult după momentul Renaşterii. Culminaţia ideii are chiar loc în veacul al XVIII-lea, şi anume în concepţia filosofică a lui Giambattista Vico, autorul *Ştiinţei noi*.

Mai-nainte de această lucrare capitală, Vico scrisese în limba latină o altă carte, deosebit de interesantă, intitulată *De antiquissima Italorum sapienlia* (*Despre cea mai veche înţelepciune a italienilor*). Ideea fundamentală a cărţii, pe care se clădesc şi bazele viitoarei *Ştiinţe noi*, este conversiunea lui *verum* cu *factumx*. Deoarece nu noi am făcut natura, nici nu o putem cunoaşte; pentru cunoaştere ni se rezervă exclusiv actele din domeniul spiritului, totalizate de istorie, singurul sector al realităţii produs de noi. Parafrazată această idee pe un plan mai limitat, provenit din anticipaţie de la vederea activistă şi creatoare

a lui Castiglione, ea apare şi la Leopardi prin varianta care presupune că nu poate aprecia cu adevărat o operă literară decât acela care el însuşi *face* literatură. Urmând, deci, strict un filon de gândire italienească, Leopardi găseşte prilejul ineditei sale aplicări la concepţia despre nefericirea poetului. După ce acesta cheltuieşte o încordare şi o trudă imensă pentru realizarea cât mai perfectă a operei sale, răsplata îi va reveni minimă, fiindcă infinit mai puţini sunt cei care scriu ei înşişi decât cei care nu scriu; şi numai primii, din care iarăşi trebuie exclusă mulţimea invidioşilor, îi pot aprecia scrierea. Faptu 1 îi inspiră aceste dureroase şi pătrunzătoare cuvinte: „… gloria… are cel mai mare preţ la cumpărare, şi este de cel mai mic preţ la folosirea ei”.

În sfârşit, ultima relaţie convergentă între o anumită permanenţă a spiritului italian şi concepţia leopardeană are loc în coordonate cu totul speciale. De astă dată nu coincidenţa sau tangenţa vor stabili această relaţie, ci calea cea mai directă îşi va asuma rolul de legătură. Poate că nicio altă literatură, indiferent de epocă, n-a dat o intuiţie atât de ascuţită şi de insuportabilă a durerii, a sfâşierii privite-n faţă, neatenuată de nicio iluzie, şi pătrunsă cu tot ce are mai neîndurat luciditatea într-însa, ca literatura italiană. Fenomenul – repetăm – are loc de-a lungul întregii ei desfăşurări, de la Dante până la Pavese şi Ungaretti.

Atari expresii există deci, multiple şi până la Leopardi. În primul rând ne vine-n minte episodul lui Ugolino, şi chiar tot *Infernul* dantesc. Dar la el se mai pot adăuga şi alte aspecte, bunăoară *Potopul* lui Leonardo da Vinci, în care marele artist, devenit un tot atât de mare scriitor, se complace să descrie cu cruzime gesticulaţia intensă a disperării – trupul contractat, cu pieptul lăsat pe genunchi şi cu muşcarea mâinilor strâns împreunate. Dacă ne mai oprim cu ilustrarea la *Madragola* lui Machiavelli, una din cele mai deznădăjduite comedii ale lumii, am realizat numai o parte din itinerariul nostru, dar de unde se poate vedea limpede ce-am urmărit. Leopardi se

încadrează incontestabil pe această linie. El trăieşte cu intensitate, ca pe-o unică realitate posibilă, ridicată la nivel de categorie filosofică, disperarea *Infernului* dantesc. Plecând de la fondul cel mai amar al literaturii italiene, consolidat în expresie de doctrină, Leopardi nu mai întrevede, ca alţi romantici, nicio cale de consolare sau de izbăvire; prin aceasta el se apropie izbitor de o parte din literatura lipsită de iluzii a zilelor noastre.

Toate aceste ecouri italiene, legate numai de sectorul culturii, rămân, însă, insuficiente dacă nu se conjugă cu tabloul social pe care-l avea poetul dinaintea ochilor. Încetând, de pe la mijlocul veacului al XVI-lea, să deţină un rol politic activ, dar continuând să-şi ducă faima de ţară bogată, care trăieşte din rentele imenselor capitaluri acumulate în Renaştere, Italia devine dintr-odată săracă şi apăsată de condiţii precare. În primul rând jafurile lui Napoleon în peninsulă, şi războaiele pustiitoare, duse pe pământul ei, contribuie la amintita pauperizare, când încă nu putea să se deschidă acolo nicio perspectivă de reconstrucţie. Dacă adăugăm că tocmai în asemenea momente dificile începe considerabil creşterea demografică locală, în cadrul unei existenţe nesigure, ce dă prilej primelor emigraţii, înţelegem limpede că ţara întreagă anticipă ea însăşi clipele grele prin care. frământate de crize economice, vor trece cu mult mai târziu atâtea alte ţări din Europa şi din restul lumii. Aşa se şi explică, în mare parte, că una din cele dintâi expresii ale spiritului modern, în sensul de precaritate a condiţiei umane, se vede ilustrată de un poet italian.

Credem aci de cuviinţă să ne întărim ideea printr-un exemplu. Ilustrarea pe care vrem s-o dăm, luată de astă dată din poemele sale, are desigur numai un caracter simbolic, menit să convertească în imagine cunoscuta sa concepţie disperată asupra vieţii. Dar termenii analogici ai simbolurilor nu sunt niciodată indiferenţi şi luminează uneori adânc atitudinea scriitorului. Cu această desluşire prealabilă, vom prezenta şi ilustrarea anunţată, pe care o extragem din poemul *Cântec de noapte al unui păstor*

pribeag din Asia, unde ne reţin atenţia următoarele versuri: *Cărunt şi schilav bătrâior, aproape despuiat, desculţ, / cu grea povară-n spate dând în brânci/… făr' de popas, flămând, şi însetat, / În zdrenţe, sângerat până ajunge/ la capătul spre care l-au mânat/ şi drumul lui, şi-atâta încordare/ genunea fără fund, îngrozitoare*. (Trad. Lascăr Sebastian.) Aci este cu neputinţă ca termenul simbolului, de care am amintit – cu accentul său intens de durere, specific literaturii italice – să nu exprime efectul exercitat asupra poetului de condiţiile grele de viaţă în care începe să se zbată poporul italian.

La aceasta, mai avem de adăugat o observaţie adiacentă, legată de motivul *bătrânului*. Tabloul crizei şi al luptei dure pentru viaţă a anexat literaturii din veacul trecut aria tuturor vârstelor, îndeosebi a acelora asupra cărora lipsurile şi greutăţile apasă mai dureros. Aşa, bunăoară, literatura engleză, odată cu Dickens, a introdus, ca obiect al privirii literare, copilul abandonat unei soarte vitrege, şi nevoit să muncească. Tema vârstei opuse, a bătrânului torturat, mai existase frecvent în literatură, dar ea intra îndeobşte într-un alt registru, al unui fel de tragic moral, provocat, în mare parte de relaţiile de familie. Privirea sa ca victimă a unei monstruozităţi economice, ce-l constrânge să trudească istovitor în mizerie – alcătuind, deci, un echivalent al copilului din literatura engleză – apare numai în literatura italiană. Iar *acel bătriior* sau *bătrânel* (*vecchierel*) denumit prin diminutivul compasiunii, care accentuează tocmai natura sa de fiinţă slabă şi înduioşătoare, supusă disproporţionat [intemperiilor vieţii, sate una din primele expresii, în această privinţă. Faptulii motivul provine direct din realităţile italiene se află confirmat mai târziu de *Familia Malavoglia* a lui Giovanni Verga, unde figura cea mai patetică rămâne tot a bătrânului Malavoglia, încordat într-o luptă disperată cu adversităţile. Faptul relevă că, la formarea concepţiei lui Leopardi, a contribuit substanţial noua situaţie a Italiei, insinuându-i-se prin aspecte precise, de valoare tipică, ce-au urmat să se întipărească puternic

în sensibilitatea sa. În *Mici opere morale*, răsfrângerea unei asemenea realităţi apare mereu prezentă printr-o specifică asprime, care cuprinde ceva din însăşi asprimea imprimată în viaţa ţării de noile condiţii sociale nefavorabile.

Pământul Italiei constituie pentru Leopardi obiectul primului interes, şi cel mai apropiat punct de plecare în desfăşurarea ideilor. Raza vederii sale este, însă, cu mult mai extinsă. El se numără printre cele mai înalte conştiinţe europene ale timpului său. De aceea, unele din intuiţiile sale anticipatoare nu se mai leagă, cu o atât de strânsă necesitate, de mediul literar sau social italian. Ne referim aici la *Dialogul modei cu moartea*, dar mai cu seamă la reflecţiile din *Propunerea de premii făcută de Academia Xilografilor*. Pentru motivul dominant al alienării moderne, această din urmă scriere merită a fi cel puţin parţial cunoscută.

Obiectivul discuţiei dintr-însa este tocmai *maşina*. Redăm un citatmaiextins, careni se pare deosebit de reprezentativ: „S-a hotărî); că-l poate numi (secolul său – n.n.) vârsta maşinilor, nu numai pentru că oamenii de astăzi procedează şi trăiesc poate în chip mai mecanic decât toţi cei din trecut, dar şi din respect faţă de numărul foarte mare de maşini inventate de curând, sau adaptate, sau care pe zi ce trece se inventează şi se adaptează pentru atâtea şi atât de diferite scopuri, încât de acum înainte nu oamenii, ci maşinile, se poate spune, conduc treburile omeneşti şi realizează actele vieţii…” Aceste cuvinte, pronunţate în 1827 – când încă se călătorea cu diligenţa – mai mult decât o constatare faptică, ne apar ca o prognoză, uimitoare, în cadrul raţionamentului său, Leopardi intuieşte resortul fundamental al alienării moderne: „… oamenii de astăzi procedează şi trăiesc poate în chip mai mecanic decât toţi cei din trecut”. Puterea discernământului îl face, însă, să surprindă că această mecanizare a omului va constitui numai un simptom negativ de început, după care va urma o umanizare a maşinii.

Astfel, în aceeaşi bucată, întâlnim ideea următoare: „Şi dacă papagalul din Nevers, cu toate că era o păsărică, ştia să răspundă şi să vorbească cu tâlc, cu atât mai mult e de crezut că poate să dea aceleaşi rezultate o maşină imaginată de mintea omului, şi construită de mâinile lui”. Este limpede că Leopardi postulează aci unul din principiile ciberneticei actuale, şi anume că mecanismelor li se poate imprima toată gama de reflexe umane. Totodată, anumite interpretări în materie de mituri, cum ar fi, bunăoară, aceea aplicată la staluia însufleţită a lui Pygmalion, se dirijază iarăşi în sensul unor interpretări extrem de moderne. Ele pot fi comparate, printre altele, cu reflecţiile pe care recent le dase la noi Lucian Blaga pe tema *Basmul şi tehnica* (în *Discobolul*, 1945). „În ele, (adică în basme, n.n.) – spune Blaga – se cuprinde, desfăşurat în chip fabulos, întregul program al tehnicii moderne”. Acelaşi lucru fusese surprins de Leopardi în 1827 cu privire la mit. Din atâtea deschideri în planul gândirii sale, putem surprinde că poetul se află dotat cu o colosală propensiune către esenţa „modernităţii”.

Dar, oricât am fi de acaparaţi în urmărirea diferitelor idei şi motive de meditaţie din *Operette morali*, nu trebuir, totuşi, să uităm şi arta cu care au fost scrise, însuşire ce le face să se numere printre perlele prozei italiene. Dominate de puritatea antică a stilului şi de ritmul impecabil al argumentării, care se desfăşoară într-un adevărat dans al ideilor, ele străbat prin zona de tranziţie a ironiei fine, cu iz settecentesc, către sarcasmul şi către imaginea grotescă de cea mai autentică extracţie modernă. Aşa este minimizarea deformantă a marilor elemente cosmice, cum ar fi a astrului solar în dialogul *Copernic*, sau a planetei pământeşti, în *Dialogul lui Hercule cu Atlas*. Cuvintele lui Atlas, de pildă, se modulează pe cele mai actuale tipare ale grotescului. „Dacă n-ar fi voinţa lui Jupiter – spune acest personaj – care mă sileşte să stau aici nemişcat şi să ţiu această minge pe umăr, aş pune-o la subţioară sau în buzunar, sau mi-aş atârna-o de un fir din barbă, şi m-aş duce să-mi văd de treburi”. Radicala depreciere a naturii, a

existenţei, a realităţii, sugerate prin însăşi inconsistenţa şi vidul imponderabil al planetei noastre, nu-şi putea găsi o expresie mai elocventă.

Concluzia la care putem ajunge, coincide cu aceea care s-a formulat cel mai adesea în legătură cu autorul *Micilor opere morale*, şi anume că el nu este un romantic, sau că ocupă un loc cu totul unic în registrul romantismului european. Numai că natura acestei divergenţe faţă de romantism ne apare nouă fundamental opusă aceleia din accepţia curentă, înclinată să-l reconstituie în coordonatele stilistice ale clasicismului. Nu în avantajul vetustelor categorii clasice este el njai puţin romantic decât ceilalţi romantici, ci în virtutea unei forţe premergătoare, care luminează într-însul pe unul din primii noştri contemporani. O asemenea vedere, care răstoarnă vechea perspectivă, prin care Leopardi se lăsa privit din spate, iar nu din faţă, a început să câştige tot mai mult teren în decursul veacului nostru. Printre altele, faptul că un poet adânc reprezentativ, de factura cea mai actuală, ca Eugenio Montale, şi l-a ales în mod conştient ca prim model, confirmă cu strălucire teza anticipaţiei modernităţii de precursor, a acestui mare şi nefericit om.

EDGAR PAPU

ISTORIA NEAMULUI OMENESC

Se povesteşte cum că toţi oamenii, care dintr-un început au populat pământul, au fost creaţi peste tot în acelaşi timp, şi copii toţi; şi că au fost hrăniţi de albine, de capre şi de porumbei, aşa cum r>c-au istorisit poeţii despre educaţia lui Jupiter. Şi că pământul era mult mai mic decât este azi, că aproape toate ţările erau netede, cerul fără stele, marea nu fusese creată şi pe lume era mult mai mică varietate şi strălucire decât se văd astăzi. Dar cu toate acestea, oamenii se desfătau cu nesaţ să privească şi să contemple cerul şi pământul, şi se minunau peste măsură de ele, şi considerau şi cerul, şi pământul foarte frumoase şi, nu numai vaste, dar infinite, atât ca mărime, cât şi ca maiestate şi gingăşie, şi, pe lângă asta, nutreau şi foarte dulci speranţe şi sorbeau din fiecare

sentiment al vieţii lor plăceri de neînchipuit, crescând foarte mulţumiţi şi fiind aproape convinşi că sunt fericiţi. Dar după ce şi-au petrecut astfel, în chipul cel mai dulce, copilăria şi prima adolescenţă, când au ajuns la o vârstă mai coaptă, au început să simtă în ei unele schimbări. Întrucât realizarea speranţelor, pe care o tot aşteptaseră până în vremea aceea, de la o zi la alta, nu se produsese încă, li s-a părut că nu merită să mai aibă mare încredere în ele; şi că trebuiau să se mulţumească cu ceea ce putea să-i bucure în prezent, fără să-şi mai făgăduiască vreun bine mai mare, deoarece li se părea că nu mai puteau s-o facă, mai ales fiindcă înfăţişarea lucrurilor naturale şi orice fapt al vieţii zilnice, fie din obişnuinţă, fie deoarece pălise în sufletele lor strălucirea de mai înainte, nu li se mai păreau atât de încântătoare şi de plăcute ca la început. Străbăteau astfel pământul vizitând regiuni foarte îndepărtate, căci puteau s-o facă cu uşurinţă, locurile fiind netede şi nedespărţite de mări, şi nefiind opriţi nici de alte piedici; şi în scurtă vreme, cei mai mulţi dintre ei au băgat de seamă că pământul, deşi mare, avea totuşi margini sigure, şi nu atât de întinse încât să nu le poată cuprinde cu mintea, şi că toate locurile de pe pământ se asemănau între ele şi toţi oamenii, în afară de foarte mici deosebiri, semănau unii cu alţii. Din aceste pricini creştea într-una nemulţumirea lor, până când, deşi nu trecuseră încă nici de tinereţe, au fost cuprinşi de o adâncă plictiseală de viaţă, cu toţii până la unul. Şi din ce în ce la maturitate, şi mai ales spre declinul anilor, când dezgustul s-a preschimbat în ură, unii au fost cuprinşi de atâta disperare, încât nemaiputând îndura lumina şi spiritul, pentru care la început simţiseră atâta dragoste, deodată, într-un fel sau într-altul, s-au lepădat de ele.

Această întâmplare li s-a părut îngrozitoare Zeilor, ca nişte fiinţe vii să prefere vieţii, moartea, şi ca în unii din supuşii lor însăşi viaţa, nu în mod necesar sau fără altă cauză, să devină un mijloc de distrugere. Nu-i de loc uşor de spus cât s-au mai mirat Zeii că darurile lor erau considerate atât de neînsemnate şi de vrednice de ocară,

încât oamenii simţeau nevoia să se lepede de ele şi să le zvârle din toate puterile, de unde până atunci li se păruse că ei aduseseră pe lume atâta bunătate şi frumuseţe, şi atari ordine şi condiţii, încât lăcaşul acela avea să fie, nu numai îngăduit, dar şi iubit în cel mai înalt grad de orice animal, şi cel mai mult de către oameni, al căror neam ei îl plămădiseră cu o grijă deosebită, de o minunată perfecţiune. Dar în acelaşi timp, Zeii fură cuprinşi nu numai de o imensă milă faţă de o atât de mare nefericire omenească cât se vădea din aceste urmări, dar se şi tremură că, repetându-se şi înmulţindu-se acele triste exemple, în scurtă vreme seminţia omenească, împotriva rânduielii destinului, avea să piară şi lumea avea să fie lipsită de perfecţiunea neamului omenesc, aşa cum li se părea el Zeilor, şi ei înşişi de onorurile pe care le primeai]

de la oameni.

De aceea «fupiter hotărî să îmbunătăţească condiţia umană, deoarece se părea că se cerea aceasta, şi s-o îndrume spre fericire dându-i un sprijin mai mare şi înţelegând că oamenii se plângeau mai ales pentru că lucrurile nu erau imense ca mărime, nici infinite ca frumuseţe, ca perfecţiune şi ca varietate, aşa cum le judecaseră ei mai înainte, ci, dimpotrivă, că erau foarte limitate, toate imperfecte şi aproape toate cu o singură înfăţişare, şi că oamenii se văitau nu numai de vârsta înaintată, ci şi de cea matură, şi chiar şi de tinereţe, şi jinduiau după dulceaţa primilor ani, rugându-se fierbinte să se poată reîntoarce în copilărie şi să rămână în ea toată viaţa lor. Dorinţă pe care Jupiter nu putea să le-o îndeplinească, fiind împotriva legilor universale ale naturii şi rosturilor şi foloaselor pe care oamenii trebuiau, după planurile şi hotărârile divine, să le exercite şi să le aducă. Nu putea nici să-i facă părtaşi la infinitatea lui pe muritori, nici să facă infinite materia, perfecţiunea şi fericirea lucrurilor şi a oamenilor. I s-a părut potrivit atunci să împingă marginile lumii, şi să o împodobească şi mai mult, făcând-o mai variată: şi o dată luată această hotărâre, mări pământul de jur-împrejur şi vărsă în el marea, astfel ca ea,

revărsându-se în ţinuturile locuite, să dea locurilor o înfăţişare diferită şi să împiedice prin aceasta ca hotarele dintre ele să mai poată fi cunoscute uşor de oameni, întrerupând drumurile şi chiar oferind privirilor ceva foarte asemănător cu imensitatea. În acest timp, noile ape se revărsară peste pământul Atlantidei; şi nu numai peste ea, ci, odată cu ea, peste nenumărate şi foarte mari întinderi, cu toate că despre ea ne-a rămas o amintire deosebită, dăinuind de-a lungul secolelor. Multe locuri le afundă, pe multe altele le umplu, înălţând munţii şi colinele, presără noaptea cu stele, subţie şi curăţă văzduhul, făcând ziua mai limpede şi mai luminoasă, întări şi potrivi într-un chip mai variat decât în trecut culorile cerului şi ale câmpurilor, amestecă generaţiile de oameni, astfel încât bătrâneţea unora să apară în acelaşi timp cu tinereţea şi cu copilăria altora. Şi hotărându-se să sporească aparenţele acelui infinit pe care oamenii îl doreau mai presus de orice (dat fiind că el nu-i putea satisface cu esenţa lui), şi voind să le ajute şi să le hrănească imaginaţia, de la a cărei putere înţelegea că provenise în primul rând marea fericire a copilăriei lor, printre nenumăratele mijloace de care se folosi (cum fu cel al mării), după ce crea ecoul, îi ascunse prin văi şi prin peşteri şi puse în păduri un foşnet surd şi adânc, ca o vastă unduire a vârfurilor arborilor. Crea de asemenea lumea viselor, cărora le porunci ca, înşelând în diferite chipuri gândirea oamenilor, să le reprezinte nemărginirea unei fericiri de necuprins cu mintea, pe care el nu vedea modalitatea de a o realiza, precum şi unele imagini confuze şi nedeterminate, despre care el însuşi nu putea să le dea vreun exemplu real, deşi tare ar fi vrut s-o facă, fiindcă o doreau cu ardoare.

Prin aceste măsuri ale lui Jupiter a fost creat din nou şi înălţat sufletul oamenilor şi totodată reintegrată în fiecare din ei frumuseţea vieţii şi dragostea de ea, precum şi părerea, plăcerea şi uimirea în faţa frumuseţii şi a imensităţii lucrurilor pământeşti. Şi a durat această binecuvântată stare mai îndelungă vreme decât prima

stare, mai cu seamă din cauza deosebirii timpului introdusă de Jupiter la naşteri, datorită căreia sufletele reci şi obosite de experienţa vieţii erau întărite când vedeau căldura şi speranţele vârstei fragede. Dar odată cu scurgerea timpului, când a dispărut iarăşi cu totul noutatea, şi au apărut din nou, cu forţă, plictiseala şi dezgustul faţă de viaţă, oamenii au căzut într-o stare de descurajare atât de mare, că au dat naştere atunci, după cum se crede, obiceiului pomenit în istorii ca fiind practicat încă din vremi străvechi de unele popoare, care l-au păstrat, ca la naşterea cuiva, să se adune rude şi prieteni spre a-l plânge; şi când mureau, ziua aceea să fie celebrată cu serbări şi discuţii, prin care cel mort era considerat ca fiind fericit. Până la urmă, toţi muritorii s-au dedat la nelegiuiri, fie din cauză că li s-a părut că nu sunt ascultaţi de Jupiter, fie din pricină că e în însăşi natura nefericirii să corupă sufletele şi să le facă insensibile, chiar şi pe cele mai nobile, împingându-le să piardă dragostea datorată cinstei şi dreptăţii. De aceea se înşală în orice caz cei care socot, că nefericirea omenească s-a născut mai întâi din nedreptatea şi din actele săvârşite împotriva Zeilor, pe când, dimpotrivă, ticăloşia oamenilor nu în altceva şi-a avut începutul, decât în nenorocirile lor.

Dar deoarece trufia muritorilor a fost pedepsită de Zei cu potopul lui Deucalion, şi au fost astfel răzbunate vorbele de ocară aduse Zeilor, singurii doi oameni scăpaţi din potopul universal al neamului omenesc, Deucalion şi Pirra, deşi spuneau şi ei că niciun lucru nu putea să-i folosească mai mult neamului omenesc decât să fie stins cu totul, şedeau în vârful unei stânci chemându-şi moartea cu o dorinţă fierbinte, fără să se teamă, nici să deplângă soarta comună. Cu toate acestea, îndemnaţi de Jupiter să pună capăt singurătăţii pământului, dar neîndrăznind, căci erau descurajaţi şi plini de ură faţă de viaţă, spre a da totuşi naştere vieţii, au luat nişte pietre din munte, aşa cum le arătaseră Zeii, şi, aruncându-le îndărătul lor, au refăcut neamul omenesc. Dar Jupiter, învăţat de cele petrecute să cunoască natura oamenilor, potrivit căreia lor

nu le poate ajunge, ca celorlalte animale, doar să trăiască şi să fie lipsiţi de orice durere şi suferinţă trupească, ci că râvnesc mereu şi în orice situaţie imposibilului că se chinuiesc cu această dorinţă cu atât mai mult, cu cât sunt mai puţin loviţi de alte nenorociri, hotărî să se folosească de noi mijloace spre a păstra acest mizer neam: care au fost în primul rând două. Unul să pună în viaţa lor rele adevărate; celălalt să le amestece viaţa cu mii de treburi şi de oboseli, cu scopul de a-i ţine veşnic ocupaţi şi astfel de a-i distrage cât mai mult cu putinţă de la convorbirea cu propriul lor suflet, sau cel puţin de la dorinţa unei fericiri necunoscute lor şi zadarnice.

Aşadar, în primul rând împrăştie printre ei sumedenie de microbi şi alte nenorociri, în parte vrând prin asta ca, variind condiţiile şi soarta vieţii muritoare, să-i împiedice să se mai sature de ea şi să crească astfel preţul binelui, prin rezistenţa opusă de rău; în parte, pentru ca lipsa plăcerilor să pară spiritelor obişnuite cu lucruri şi mai rele, mult mai suportabilă decât fusese până atunci, iar în parte şi cu scopul de a opri şi de a îmblânzi ferocitatea oamenilor, învăţându-i să-şi plece grumazul şi să cedeze în faţa nevoii, şi de a-i face astfel să-şi primească mai uşor soarta şi să ucidă în inimile istovite atât de infirmităţile trupeşti cât şi de chinurile sufleteşti orice dorinţă adâncă şi puternică, în afară de aceasta, ştia bine că oamenii loviţi de boli şi de nenorociri vor pregeta mai mult decât în trecut să ridice mâna asupra lor înşişi, pentru că vor deveni fricoşi şi cu o inimă laşă, aşa cum se întâmplă în urma suferinţelor; care, de asemenea, de obicei când dau locul speranţelor de mai bine, leagă strâns spiritele de viaţă: fiindcă cei nefericiţi au ferma credinţă că ei ar fi foarte fericiţi dacă ar scăpa de nenorocirile lor; lucru pe care, dată fiind natura omului, nu încetează niciodată să-l spere că trebuie să li se întâmple odată. Pe urmă, crea uraganele vânturilor şi ale norilor, se armă cu tunetul şi cu trăsnetul, îi dădu lui Neptun tridentul, puse cometele în mişcare şi porunci eclipsele; prin care lucruri, şi semne, şi efecte teribile, izbuti să-i înspăimânte uneori pe muritori:

ştiind că frica şi pericolele de neînlăturat îi vor împăca cu viaţa, cel puţin pentru o scurtă durată, nu atât pe cei nefericiţi, cât mai ales pe cei ce ar urî mai mult viaţa şi care ar dori să se lepede mai degrabă de ea.

Şi ca să înlăture pe viitor trândăvia, îi dădu neamului omenesc nevoia şi pofta de mâncăruri şi de băuturi noi; lucruri pe care oamenii nu şi le puteau procura acum decât cu mare şi grea trudă, de unde până la potop ei îşi potoliseră setea numai cu apă şi se hrăniseră doar cu ierburi şi fructe ale pământului, pe care arborii li le dădeau din belşug, şi cu alte lucruri de-ale mâncării simple şi uşor de procurat, aşa cum obişnuiesc să se hrănească până în ziua de astăzi unele popoare, mai ales cele din California. Hărăzi diferitelor locuri diferite calităţi cereşti, şi tot astfel părţilor anului, care până în acea vreme fusese întotdeauna şi pe tot pământul blând şi plăcut, încât oamenii nu folosiseră până atunci îmbrăcămintea, pe care de atunci înainte au fost siliţi să şi-o facă singuri şi cu multă grijă, ca să se apere de schimbările şi de urgiile cereşti. Îi porunci lui Mercur să întemeieze primele oraşe şi să împartă neamul omenesc în popoare, naţiuni şi limbi, sădind vrăjmăşia şi neînţelegerea între ele, şi să le arate oamenilor cântecul şi celelalte arte, care şi prin natura, şi prin originea lor au fost numite, şi se numesc încă, divine. El însuşi dădu legi, statute şi ordine civile noilor neamuri; şi la urmă, vrând să le fericească cu un neasemuit dar, trimise printre ele câteva himere cu o înfăţişare foarte aleasă şi supraomenească, cărora le îngădui în cea mai mare măsură să guverneze şi să stăpânească aceste neamuri: şi ele fură numite Dreptatea, Virtutea, Gloria, Iubirea de patrie şi cu alte nume asemănătoare. Printre aceste himere ivite tot în acelaşi timp a fost una numită Iubire, care, în primul rând, ca şi celelalte, venise pe pământ: pentru că înainte de folosirea îmbrăcăminţii, nu iubirea, ci pofta, prin nimic deosebită la oamenii de pe atunci de ceea ce a fost dintotdeauna la animale, împingea un sex către celălalt, tot aşa cum este atras fiecare om de mâncare şi de alte lucruri asemănătoare, pe care nu le

iubeşte cu adevărat, ci doar le pofteşte.

A fost un lucru minunat marele ajutor dat de aceste divine sfaturi vieţii muritoare, şi felul în care noua condiţie a oamenilor, cu toate oboselile, spaimele şi durerile lor, lucruri necunoscute în trecut de specia noastră, a întrecut în comoditate şi în dulceaţă tot ceea ce fusese înainte de potop. Şi acest rezultat a venit în mare parte de la acele minunate himere; care fură socotite de către oameni când spirite, când Zei, şi urmate şi venerate cu o ardoare nemărginită şi cu imense şi extraordinare oboseli, vreme foarte îndelungată, înflăcărându-i la aceasta, la rândul lor, printr-o nemărginită sforţare, şi poeţii, şi nobilii artişti; până într-atât încât un foarte mare număr de muritori nu şovăiră să-şi dea şi să-şi sacrifice până şi sângele şi viaţa uneia sau alteia din aceste himere. Lucrul acesta nu-i displăcea lui Jupiter, ba chiar îi plăcea peste măsură, din alte motive, şi anume pentru că socotea că oamenilor avea să le fie cu mult mai greu să se lepede nesiliţi de viaţă, cu cât erau gata să şi-o dea pentru cauze frumoase şi glorioase. Şi ca durată aceste bune rânduieli depăşiră cu mult pe cele mai bune, căci, deşi ajunseseră după multe secole la o evidentă decădere, cu toate acestea chiar în declin şi pe urmă decăzând cu totul, au fost până la începutul unei epoci, nu prea îndepărtate de cea prezentă, de mare folos vieţii omeneşti, care, graţie acelor rânduieli, fusese odată, mai ales în unele vremuri, aproape veselă, încât se putu menţine datorită lor îndeajuns de uşoară şi de suportabilă.

Pricinile şi felurile schimbării lor în rău au fost multele mijloace găsite de oameni de a face faţă lesne şi repede nevoilor lor; nemăsurata creştere a inegalităţii dintre puterile şi îndatoririle lor, hotărâtă de Jupiter printre oameni când întemeie şi aşează primele republici, trândăvia şi vanitatea care din aceste pricini, după un foarte vechi surghiun, luară din nou în stăpânire viaţa; faptul că, prin natura lucrurilor, iar pe de altă parte şi din cauza preţuirii acordată de oameni, în această viaţă s-a micşorat farmecul varietăţii, cum se întâmplă întotdeauna

din cauza lungii obişnuinţe şi, în sfârşit, şi din cauza altor lucruri mai grave, care, fiind deja descrise şi lămurite de mulţi alţii, nu mai trebuie să fie semnalate acum. Desigur, alunei a pus iar stăpânire pe oameni sila faţă de lucrurile lor, care îi chinuise înaintea potopului şi s-a redeşteptat în ei amara dorinţă de fericire, necunoscută şi străină de natura universului.

Dar totala răsturnare a sorţii lor şi ultimul rezultat al acelei stări pe care astăzi suntem obişnuiţi să o numim antică, a venit mai ales de la o cauză deosebită de cele arătate mai sus, şi a fost următoarea. Printre acele himere atât de preţuite de cei vechi, se afla una numită în limbile acestora înţelepciunea, care, cinstită în mod universal, ca toate tovarăşele ei, şi urmată îndeosebi de mulţi, contribuise şi ea în mod egal cu celelalte, cu partea ei, la prosperitatea secolelor trecute. Aceasta, de foarte multe ori, ba chiar zilnic, le făgăduise şi le jurase discipolilor ei că vrea să le arate Adevărul, despre care le spunea că este un spirit foarte mare, şi stăpânul ei, niciodată coborât până atunci pe pământ, ci şezând cu Zeii în cer, de unde ea făgăduia că prin autoritatea şi farmecul ei avea de gând să-l atragă, şi să-l facă să colinde câtva timp printre oameni, din întâlnirea şi prin aprofundarea căruia neamul omenesc avea să ajungă la atari condiţii, încât ca înălţime a cunoaşterii, ca perfecţiune a instituţiilor şi obiceiurilor şi ca fericire a vieţii să se compare aproape cu Zeii. Cum putea însă o simplă umbră şi o goală aparenţă să-şi ţină făgăduielile, ba încă să şi aducă pe pământ Adevărul? Astfel încât oamenii, după ce vreme îndelungată au crezut-o şi s-au bizuit pe ea, şi-au dat apoi seama de deşertăciunea acelor făgăduieli, şi, în acelaşi timp, lacomi de lucruri noi, mai ales din pricina trândăviei în care trăiau, şi îmboldiţi în parte de ambiţia de a se compara cu Zeii, în parte din dorinţa acestei fericiri pe care, după cuvintele himerei, se credea că, vorbind cu Adevărul aveau să o dobândească, se adresară lui Jupiter în cuvinte foarte insistente şi înfumurate, cerându-i să acorde pământului pentru câtva timp favoarea să-l primească pe acel nobil

spirit; şi îi reproşară că el refuza creaturilor sale nesfârşitul folos pe care ei l-ar obţine prin prezenţa Adevărului, şi cu toţii i se jeluiau de soarta omenească, aducându-i din nou vechile şi odioasele acuzaţii că lucrurile lor sunt mici şi sărace. Şi pentru că acele foarte amăgitoare himere, izvor de mult bine în timpurile trecute, erau acum prea puţin luate în seamă de cei mai mulţi, nu pentru că treceau drept ceea ce şi erau într-adevăr, dar pentru că obştească laşitate a gândurilor şi moleşeala moravurilor făceau că aproape niciunul în ziua de astăzi nu le urma, oamenii blestemau în mod nelegiuit cel mai mare dar pe care nemuritorii îl putuseră face şi pe care îl şi făcuseră muritorilor, ţipând în gura mare că pământul im era vrednic decât de spiritele mărunte, şi că pentru cele mai mari, cărora seminţia omenească mai uşor li s-ar pleca, nu era socotit demn, şi nici lor nu le era permis să pună piciorul pe această infimă parte a universului.

Multe alte lucruri de îndelungată vreme înstrăinaseră iarăşi bunăvoinţa lui Jupiter faţă de oameni, şi printre altele nemaipomenitele păcate şi nelegiuiri care, prin numărul şi răutatea lor, lăsaseră cu foarte mult în urmă ticăloşiile răzbunate de potop. Era dezgustai, mai ales, după atâtea experienţe trăite, de neliniştita, nesăţioasa, necumpătata fire omenească, la a cărei linişte, nu la a cărei fericire, vedea bine acum că nicio măsură nu ducea, fiindcă nicio stare nu i se potrivea, niciun loc nu-i era de ajuns, pentru că oricât ar fi vrut, chiar şi de o mie de ori să fi dublat limitele spaţiilor, plăcerile pământului şi universalitatea lucrurilor, oamenilor totuşi, la fel de incapabili şi de lacomi de infinit, în scurt timp aveau să li se pară toate sirimte, urâte şi fără valoare. Dar până la urmă, acele cereri smintite şi îngâmfate întărâtară într-atâta mânia Zeului, că el se hotărî, lăsând la o parte orice milă, să pedepsească pe veci specia omenească, osândind-o pentru toate vremile viitoare la o nefericire mult mai adâncă decât cele trecute. Pentru care lucru hotărî să trimită Adevărul să stea printre oameni nu numai cum cereau ei, pentru câtva timp, dar dându-i locaş veşnic

printre ei, şi odată îndepărtate de pe pământ acele frumoase himere, pe care el le aşezase acolo, să-l facă de-a pururi conducător şi domn al neamului omenesc.

Şi mirându-se ceilalţi Zei de această hotărâre, ca unii cărora li se părea că el exagera prin înălţarea prea mare a condiţiei noastre, în dauna superiorităţii lor, Jupiter le scoase din cap această idee, arătându-le că nu toate spiritele, chiar mari, au calităţi binefăcătoare, astfel fiind cazul cu geniul Adevărului, întrucât el trebuia să aibă aceleaşi efecte asupra oamenilor ca şi asupra Zeilor. Căci, în timp ce nemuritorilor el le arăta fericirea lor, oamenilor le-ar descoperi în întregime şi le-ar pune necontenit dinaintea ochilor nefericirea lor, înfăţişând-o în afară de aceasta, nu numai ca opera sorţii, dar astfel încât prin nicio întâmplare şi niciun mijloc să nu poată să scape de ea, nici ca vreodată, trăind, să o poată curma. Şi pe cea mai mare parte din relele lor fiind de această natură, adică sunt rele întrucât sunt crezute ca atare de către cine le îndură, şi mai mult sau mai puţin grave după cum le consideră el, se poate judeca atunci cu cât este mai dăunătoare prezenţa acestui spirit oamenilor. Cărora niciun lucru nu li se va părea mai adevărat decât falsitatea tuturor bunurilor muritoare, şi niciunul mai sigur decât deşertăciunea oricărui lucru, în afară de propriile lor dureri. Pentru aceste motive vor fi lipsiţi până şi de speranţa cu care, de la început şi până în prezent, mai mult decât cu o altă desfătare sau cu o altă mângâiere, şi-au îndurat viaţa. Şi nemainădăjduind nimic, nici nemaiputând da acţiunilor şi strădaniilor lor vreun scop demn, vor ajunge la o atât de mare nepăsare, ba chiar la o ură de moarte atât de mare faţă de orice operă întreprinzătoare, ca să nu mai vorbim de una generoasă, încât purtarea obişnuită a oamenilor vii va fi prea puţin deosebită de a celor morţi şi îngropaţi. Dar chiar şi în această disperare şi lâncezeală, nu vor putea scăpa ca dorinţa unei imense fericiri, înnăscută în spiritele lor, să nu-i întărite şi să nu-i chinuie, cu atât mai mult decât în trecut, cu cât vor fi mai puţin ocupaţi şi mai puţin distraşi

de diversitatea grijilor şi de imboldul spre acţiune. Şi în acelaşi timp se vor vedea lipsiţi de forţa firească a închipuirii, care singură putea întrucâtva să le îndeplinească dorinţa acestei fericiri de neatins şi de neînţeles nici de mine, nici chiar de ei, care suspină după ea. Şi toate cele asemenea infinitului, pe care eu avusesem grijă să le pun în lume, ca să-i înşel şi să-i hrănesc cu iluzii, conform cu înclinaţia lor, cu gânduri vaste şi nedeterminate, se vor dovedi insuficiente pentru obţinerea acestui rezultat, din pricina ştiinţei şi a obiceiurilor pe care ei le vor învăţa de la Adevăr. Astfel încât, dacă pământul şi celelalte părţi ale universului li s-au părut mici în trecut, de acum înainte li se vor părea şi mai mici, deoarece ei vor fi instruiţi şi lămuriţi despre tainele naturii şi deoarece acestea, contrar aşteptării prezente a oamenilor, par fiecăruia cu atât mai limitate, cu cât ei au mai multe cunoştinţe despre ele. În sfârşit, întrucât îi vor fi fost luate pământului himerele, şi din cauza învăţămintelor Adevărului oamenii vor avea o cunoaştere deplină despre natura lor, vieţii omeneşti îi va lipsi atunci orice valoare, orice direcţie, atât în gânduri cât şi în fapte, şi nu numai strădania şi mila, dar până şi numele de naţie şi de patrie vor pieri de pe buzele tuturor, toţi oamenii alcătuind atunci, după cum vor obişnui ei să spună, o singură naţiune şi o singură patrie, aşa cum a fost la început, şi ei vor nutri o dragoste universală faţă de întreaga lor specie, deşi, în realitate, stirpea omenească se va risipi în tot atâtea popoare câţi oameni vor exista. Deoarece nemaiavând nicio patrie pe care s-o iubească mai presus de orice, nici străini pe care să-i urască, fiecare om îi va urî pe toţi ceilalţi, iubindu-se numai pe sine, din toată specia sa. Din care cauză, de ne-am apuca să spunem câte şi ce neplăceri se vor naşte, ar fi să povestim la nesfârşit. Dar nici chiar din cauza unei nefericiri atât de mari şi de disperate nu vor cuteza muritorii să părăsească de bunăvoie această lumină, cu toate că atotputernicia acestui spirit nu-i va face mai puţin laşi decât nefericiţi, ci ea, adăugându-se peste măsură la asprimea vieţii lor, le va

lua şi mai mult puterea să o refuze.

Auzind aceste cuvinte ale lui Jupiter, li s-a părut Zeilor că soarta noastră avea să devină mult mai îngrozitoare şi mai crudă decât se cădea milei divine să îngăduie. Dar Jupiter continuă să grăiască. „Vor primi totuşi o oarecare slabă mângâiere de la acea himeră pe care ei o numesc Iubire, şi pe care eu sunt dispus, îndepărtându-le pe toate celelalte, pe ea s-o las în societatea omenească. Şi nu-i va fi dat Adevărului, oricât de puternic ar fi el, şi oricât ar lupta neîncetat împotriva ei, să poată s-o înlăture vreodată de pe pământ, nici să o învingă decât rareori. Astfel încât viaţa oamenilor, deopotrivă de legată de cultul acestei himere şi al acestui spirit, va fi împărţită în două: şi una şi celălalt vor avea o putere egală asupra lucrurilor şi asupra sufletelor muritorilor. Toate celelalte preocupări, în afară de câteva, puţine şi de mică însemnătate, vor dispărea pentru cea mai mare parte a oamenilor. La o vârstă înaintată lipsa mângâierii dată de Iubire va fi înlocuită de binefacerea însuşirii lor naturale care îi face aproape mulţumiţi pe oameni chiar de viaţă, aşa cum se întâmplă şi cu celelalte animale, făcându-i să se îngrijească cu atenţie de viaţă pentru ea însăşi, nu pentru plăcerea şi înlesnirea pe care li le dă ea”.

Astfel, după ce au fost îndepărtate de pe pământ bunele himere, afară numai de Iubire, cea mai puţin nobilă dintre toate, Jupiter trimise printre oameni Adevărul şi îi dădu aici lăcaş veşnic şi deplină stăpânire asupra lor. De unde purceseră toate acele urmări jalnice pe care el le prevăzuse. Şi s-a întâmplat un lucru de mare mirare; de unde până atunci spiritul acela, mai înainte de venirea lui, când încă nu avea vreo putere sau vreo influenţă asupra oamenilor, fusese cinstit de ei prin ridicarea unui foarte mare număr de temple şi prin aducerea de jertfe, acum, după ce venise pe pământ cu autoritate de prinţ şi după ce începuse să-i fie simţită prezenţa, spre deosebire de toţi ceilalţi nemuritori, care cu cât se manifestă mai clar, cu atât apar mai demni de veneraţie, el întunecă până într-

atât minţile oamenilor şi le inspiră o teamă atât de mare, încât ei, deşi siliţi să-l asculte, încetară să-l mai adore. Şi pe când celelalte himere, cu cât îşi dovediseră mai mult puterea asupra vreunui suflet, cu atât mai mult îl obişnuiseră să le respecte şi să le iubească, acest spirit, dimpotrivă, avu parte de cele mai grele blesteme şi de cea mai adâncă ură tocmai din partea celor asupra cărora avusese o victorie mai mare. Dar neputând totuşi nici să i se sustragă, nici să-i respingă tirania, muritorii trăiau în aceeaşi adâncă nefericire pe care ei o mai îndură şi în ziua de astăzi şi pe care o vor îndura veşnic.

Numai că mila, care în sufletele zeilor nu s-a stins niciodată, înduplecă, nu de multă vreme, voinţa lui Jupiter în faţa unei atât de mari nefericiri, şi mai ales în faţa nefericirii unor oameni deosebiţi prin fineţea intelectului, împreunată cu nobleţea moravurilor şi cu onestitatea vieţii, şi pe care el îi vedea la fel de subjugaţi, ba chiar loviţi mai mult decât oricine de puterea şi de aspra dominaţie a acelui spirit. Obişnuiseră Zeii în vremurile de demult, pe când Dreptatea, Virtutea şi celelalte himere cârmuiau treburile omeneşti, să-şi viziteze câteodată creaturile, coborând când unul, când altul pe pământ şi vădindu-şi aici prezenţa în diferite chipuri: prezenţă care fusese întotdeauna de cel mai mare folos chiar dacă nu pentru toţi muritorii, cel puţin pentru unii. Dar după ce viaţa se corupsese din nou, şi se afundase în toate ticăloşiile, dispreţuiseră ei vreme foarte îndelungată orice convorbire cu oamenii. Acum însă Jupiter, făcându-i-se milă de prea marea noastră nefericire, îi întrebă pe nemuritori dacă sufletul nu dă ghes vreunuia dintre ei să viziteze lumea, cum obişnuiseră să facă demult, şi să mângâie de atât a durere această seminţie a oamenilor şi îndeosebi pe cei ce păreau că nu meritau nefericirea universală. La care tăcând toţi ceilalţi, Amorul, fiul Venerei Cereşti, asemenea doar după nume cu cealaltă himeră, dar ca fire, ca virtute şi ca fapte foarte deosebit de ea, se oferi (fiind unică, printre toţi Zeii, mila lui) să îndeplinească el îndatorirea cerută de Jupiter şi să coboare din cer, de unde până

atunci nu se îndepărtase vreodată, neîngăduindu-i sfatul nemuritorilor, întrucât le era nespus de drag, ca el să plece, chiar şi pentru scurt timp, din preajma lor. Cu toate că din când în când mulţi oameni din antichitate, înşelaţi de preschimbările şi de feluritele şiretlicuri ale himerei ce purta acelaşi nume, crezuseră că au semne neîndoielnice despre prezenţa acestui zeu atât de mare. Dar se întâmpla ca mai înainte de-a ajunge el să-i viziteze pe muritori, ei să şi fie subjugaţi de puterea Adevărului. Din vremea aceea el nu mai obişnuieşte să mai coboare decât rar, şi atunci rămâne puţin aici, atât din cauza obşteştei nemernicii a lumii omeneşti, cât şi pentru că Zeii nu îngăduie decât tare anevoie ca el să stea departe de ei. Când vine pe pământ, alege inimile cele mai sensibile şi mai nobile ale celor mai generoase şi mai mărinimoase fiinţe, şi în ele sălăşluieşte scurt timp), răspândind în jur o suavitate atât de rară şi de minunată, umplându-le cu sentimente atât de nobile şi de o atât de mare virtute şi tărie, încât ele simt atunci, lucru cu totul nou pentru neamul omenesc, adevărata fericire mai degrabă decât o deşartă închipuire a ei. Foarte rar, el împreună două inimi laolaltă, îmbrăţişându-le şi pe una, şi pe alta în acelaşi timp şi iscând în amândouă un foc şi o dorinţă reciproce; deşi este rugat cu foarte mare stăruinţă să rămână, de către toţi cei în care el pătrunde, Jupiter nu îngăduie să-i satisfacă decât pe puţini; pentru că fericirea ce se naşte dintr-o asemenea binefacere este cu prea puţin întrecută de fericirea divină. În tot cazul, să fii plin de divinitatea lui înseamnă a întrece orice altă situaţie, oricât de norocoasă ar fi ea, a oricărui om, chiar şi în cele mai propice împrejurări ale vieţii lui. Unde se aşază el, se rotesc în juru-i, nevăzute pentru toţi ceilalţi, strălucitele himere, altă dată lipsite de apropierea 3 amenilor; himere pe care Zeul le aduce din nou pe pământ cu acest gând. Jupiter îngăduindu-i acest lucru de la care Adevărul nu mai poate să-l ţină, oricât ar fi el de înverşunat duşman al acestor himere şi oricât de adânc rănit în suflet s-ar simţi de întoarcerea lor: dar nu le este dat spiritelor să se împotrivească Zeilor. Şi cum destinul l-a înzestrat cu o

copilărie veşnică, el, potrivit cu această natură a lui, împlineşte întrucâtva acea primă dorinţă a oamenilor, care a fost să se reîntoarcă la vârsta copilăriei. De aceea, în sufletele pe care el şi le alege spre a le locui, deşteaptă şi le păstrează tinere tot timpul cât el rămâne acolo, nesfârşita speranţă şi frumoasele şi scumpele iluzii ale anilor tineri. Mulţi muritori, fără experienţă şi putere de a-i gusta plăcerile, îşi bat joc şi-l zeflemisesc tot timpul, de departe şi de aproape, cu o îndrăzneală nebunească; dar el nici nu le aude insultele, şi chiar de le-ar auzi, nici nu s-ar sinchisi, atât e de mărinimos şi blând din fire. Pe lângă faptul că nemuritorilor, mulţumiţi de răzbunarea pe care au dobândit-o asupra întregii seminţii omeneşti, şi de nefericirea de nevindecat cu care o pedepsesc, puţin le pasă de nenorocirile oamenilor; nici nu sunt pedepsiţi cu altceva în plus şarlatanii şi cei nedrepţi şi cei ce-i dispreţuiesc pe Zei, decât că rămân departe, prin chiar numele ce-l poartă, de graţia Zeilor.

DIALOGUL LUI HERCULE CU ATLAS

HERCULE: Părinte Atlas, Jupiter mă trimite şi doreşte să te salut din partea lui, iar în cazul că eşti zdrobit de această povară, s-o iau eu în spate pentru câteva ceasuri, cum am mai făcut, nu mai ţin minte acum câte veacuri, atât cât să-l. i tragi sufletul şi să te odihneşti puţin.

ATLAS: îţi mulţumesc, scumpe Herculino, şi-i rămân îndatorat şi maiestăţii sale Jupiter. Dar lumea a devenit atât de uşoară, încât această pelerină, pe care o port ca să mă apăr de zăpadă, mă apasă mai mult decât, ea; şi dacă n-ar fi voinţa lui Jupiter, care mă sileşte să stau aici nemişcat şi să ţin această minge pe umăr, aş pune-o la subţioară sau în buzunar, sau mi-aş al, irna-o de un fir din barbă şi m-aş duce să-mi văd de treburi.

11ERCULE: Cum e cu putinţă să fi devenii atât de uşoară? Văd prea bine că şi-a schimbat înfăţişarea şi că seamănă cu o pâinişoară, şi nu mai e rotundă, cum era pe vremea când am studiat eu cosmografia ca să fac acea lungă călătorie pe apă cu Argonauţii; dar, cu toate acestea,

nu înţeleg cum poate să cântărească mai puţin decât cântărea mai înainte.

ATLAS: Pricina n-o cunosc nici eu. Dar despre uşurinţa de care îţi vorbesc, poţi să te convingi chiar acum; e de ajuns s-o pui în palmă o clipă, ca să-i încerci greutatea.

HERCULE: Pe legea lui Hercule, dacă n-aş fi cântărit-o, n-aş fi putut să cred asta niciodată. Dar ce mai e şi cu schimbarea astălaltă pe care o descopăr? Data trecută, când am dus-o în spinare, bătea tare, ca inima animalelor, şi scotea un anumit bâzâit neîntrerupt, de părea un viespar. Iar acum, în ce priveşte bătăile inimii, seamănă cu un ceasornic căruia i s-a rupt arcul, cât despre bâzâit, nu aud nimic.

ATLAS: Nici despre asta nu ştiu să-ţi spun altceva decât că de multă vreme lumea a încetat să mai facă vreo mişcare sau vreun zgomot care să fie simţit: am intrat la bănuială că a murit, şi din zi în zi m-am aşteptat să mă infecteze cu duhoarea ei, şi mă gândeam cum şi în ce loc aş putea s-o îngrop, şi ce epitaf să-i pun. Dar pe urmă, văzând că nu putrezea, m-am zis că din animal cum era mai înainte, s-a schimbat în plantă, ca Dafne şi atâţia alţii; şi că din cauza asta nu se mai mişca şi nu mai răsufla: şi tot mă mai tem ca în curând să nu-şi arunce rădăcinile în spinarea mea şi să şi le înfigă acolo.

IIERCULE: Eu cred mai degrabă că doarme, şi că acest somn e ca somnul lui Epimenide, care a ţinut mai bine de o jumătate de veac; sau cum se spune despre Ermotim, că-i ieşea sufletul din trup* ori de câte ori voia el şi rămânea afară mulţi ani, ducându-se să se preumble prin diferite ţări, iar pe urmă se întorcea, până când prietenii, ca să isprăvească odată cu povestea asta, i-au ars trupul; şi astfel, când spiritul s-a întors ca să intre iar în trup, şi-a aflat casa distrusă, aşa că dacă voia să se adăpostească undeva, trebuia să ia o altă casă cu chirie, sau să se ducă la han. Dar pentru ca lumea să nu doarmă la nesfârşit, şi ca vreun prieten sau binefăcător, crezând că a murit, să nu-i dea foc, vreau ca noi să încercăm în vreun

fel să o trezim.

ATLAS: Bine, dar cum?

HERCULE: Eu i-aş da o lovitură zdravănă cu această măciucă de lemn; dar mă tem să nu o zdrobesc şi să n-o turtesc ca pe o plăcintă, şi mi-e teamă că învelişul ei, de vreme ce pare atât de uşor, să nu i se fi subţiat până într-atât încât să se spargă, când voi lovi-o, ca un ou. Şi nici nu sunt sigur că oamenii, care pe vremea mea se luptau corp la corp cu leii, iar acuma se luptă cu puricii, n-ar leşina cu toţii dintr-odată din pricina acestei lovituri. Cel mai bine ar fi să punem de o parte, eu măciuca şi tu pelerina, şi să ne jucăm de-a mingea cu această mică sferă. Îmi pare rău că n-am adus inelele sau rachetele pe care le folosesc eu şi Mercur când ne jucăm acasă la Jupiter sau în curte: dar or să ne fie de ajuns şi pumnii.

ATLAS: Grozavă idee; asta ca pe urmă, când o să ne vadă jucându-ne, tatălui tău să-i vie pofta să intre şi el ca al treilea în joc şi, cu mingea lui de foc, să ne zvârle pe amândoi cine ştie unde, ca pe Faeton în Pad.

HERCULE: într-adevăr, s-ar putea întâmpla una ca asta dacă eu aş fi, cum era Faeton, fiul unui poet şi nu propriul lui fiu; şi chiar dacă n-aş fi nu s-ar putea întâmpla, căci, dacă poeţii au umplut cetăţile cu sunetul lirei lor, eu am destul curaj să pustiesc cerul şi pământul cu loviturile mele de măciucă. Şi mingea lui, cu o singură lovitură de picior pe care i-aş da-o, aş face-o să sară de aici până la ultimul acoperiş al cerului empireu. Dar fii sigur că, dacă mi s-ar năzări chiar să smulg cinci-şase stele ca să mă joc cu ele în bile sau să trag la ţintă cu o cometă, drept praştie, apucând-o de coadă, sau să mă folosesc chiar de soare ca să mă joc cu discul, tatăl meu s-ar face că nu vede. În afară de faptul că noi avem de gând să facem bine lumii cu acest joc, nu ca Faeton, care a vrut să se arate sprinten Orelor, ce i-au ţinut scara când s-a urcat în car, şi să-şi câştige faimă de bun vizitiu faţă de Andromeda şi Callisto, precum şi faţă de celelalte frumoase constelaţii, cărora, trecând pe lângă ele, se spune că le arunca bucheţele de raze şi grăunţe de lumină în semn de

curtenie, şi de asemenea să se arate falnic printre zeii cerului la plimbare, în ziua aceea, care era zi de sărbătoare, în sfârşit, să nu te îngrijoreze mânia tatălui meu împotriva ta, căci eu mă oblig, în orice caz, să te despăgubesc de tot ce-ai să pierzi; şi acum, haide, scoate-ţi haina şi aruncă mingea.

ATLAS: De voie sau de nevoie, va trebui să-ţi fac pe plac, căci tu eşti voinic şi înarmat, iar eu fără arme şi bătrân. Dar bagă de seamă să nu-ţi cadă mingea, ca nu cumva să se aleagă şi cu alte cucuie, sau să-i mai fie strivită ori ruptă vreo parte, ca atunci când Sicilia s-a desprins de Italia şi Africa de Spania; sau să-i sară vreo ţandără, adică vreo provincie sau vreun regat, aşa încât să se iste şi vreun război.

IIERCULE: Din partea mea, să n-ai nicio grijă.

ATLAS: Ţine mingea. Vezi că ea se clatină din pricină că e strâmbă.

HERCULE: Haide, dă mai cu putere, că nici nu se simt loviturile tale.

ATLAS: Nu-i nevoie de lovituri; pentru că vântul bate dinspre sud-vest, ca de obicei, şi duce mingea, care e uşoară.

HERCULE: Ăsta-i vechiul ei păcat, să umble după vânt.

ATLAS: într-adevăr, n-ar fi rău s-o umflăm, că văd că se saltă din palmă doar cât un pepenaş.

HERCULE: Asta-i o nouă meteahnă, că înainte sărea şi sălta ca o căprioară.

ATLAS: Fugi repede într-acolo, repede îţi spun! Ah, pe toţi Zeii, cade! Blestemat fie ceasul când ai venit!

HERCULE: Aşa de prost şi de jos mi-ai trimis-o, că nu puteam s-o prind la timp, chiar de mi-aş fi frânt gâtul. Vai de tine sărăcuţa, ce faci? Te doare? Nu se-aude o răsuflare şi nu se simte nicio mişcare, şi pare că toţi dorm ca şi mai înainte.

ATLAS: Pe toate stâncilo Stixului, dă-mi-o, să mi-o pun pe spate! Şi tu ia-ţi măciuca şi întoarce-te imediat în cer ca să mă scuzi faţă de Jupiter de întâmplarea aceasta,

care s-a petrecut din pricina ta.

HERCULE: Aşa o să şi fac. De multe secole stă acasă la tatăl meu un anumit poet, cu numele Horaţiu, admis acolo ca poet de curte, la stăruinţa lui August, care fusese zeificat de Jupiter din respectul pe care au trebuit să-l arate puterii romanilor. Acest poet fredonează într-una nişte cânâece ale lui, şi printre altele, unul în care spune că omul drept nu se clinteşte nici de cade lumea. O să cred că astăzi toţi oamenii sunt drepţi, pentru că lumea a căzut şi niciunul nu s-a clintit.

ATLAS: Cine se îndoieşte de dreptatea oamenilor? Dar tu nu-ţi mai pierde timpul, şi fugi repede să mă dezvinovăţeşti faţă de tatăl tău, că eu mă aştept dintr-o clipă într-alta la un trăsnet care să mă preschimbe din Atlas în Eltria.

DIALOGUL MODEI CU MOARTEA

MODA: Doamnă Moarte, doamnă Moarte!

MOARTEA: Aşteaptă să-ţi bată ceasul şi o să vin fără să mă mai chemi.

MODA: Doamnă Moarte!

MOARTEA: Du-te la naiba! O să vin când n-o să doreşti!

MODA: Ga şi cum n-aş fi şi eu nemuritoare.

MOARTEA: Nemuritoare?

A trecut mai bine de-un mileniu1 de când s-a isprăvit cu nemuritorii.

MODA: Şi Doamna face versuri à la Petrarca, asemenea unui.

liric italian din *Cinquecento* sau din *Ottocento*?

MOARTEA: îmi sunt dragi rimele lui Petrarca, deoarece în ele aflu Triumful meu şi pentru că vorbesc despre mine aproape peste tot. Dar, în sfârşit, cară-te de aici!

MODA: Haide, în numele dragostei pe care o porţi celor şapte păcate capitale, opreşte-te o clipă şi priveşte-mă!

MOARTEA: Te privesc.

MODA: Nu mă cunoşti?

MOARTEA: Ar trebui să ştii că am vederea slabă şi că nu pot să port ochelari deoarece englezii nu fac din cei care să mi se potrivească, şi chiar dacă ar face, tot n-aş avea pe ce să-i pun.

MODA: Eu sunt Moda, sora ta.

MOARTEA: Sora mea?

MODA: Da: nu ţii minte ca amândouă suntem născute de Zădărnicie?

MOARTEA: Cum să ţin minte eu, care sunt duşmanca înverşunată a memoriei?

MODA: Dar eu ţin minte foarte bine, şi ştiu că amândouă urmărim să distrugem şi să schimbăm neîncetat lucrurile de aici, de pe pământ, deşi tu mergi către acest ţel pe un drum, iar eu pe altul.

MOARTEA: Dacă nu vorbeşti cumva cu propriul tău gând sau cu o fiinţă pe care o ai în gâtlej, ridică puţin glasul şi rosteşte mai bine cuvintele; că dacă o să-mi bolboroseşti tot aşa printre dinţi cu o voce subţire ca firul de păianjen, n-o să te-nţeleg nici până mâine, deoarece nici auzul, dacă n-o ştii, afl-o acum, nu mă slujeşte mai bine decât vederea.

MODA: Deşi e împotriva obiceiului, iar în Franţa nu se obişnuieşte să vorbeşti ca să fii auzit, totuşi, fiindcă suntem surori, şi între noi putem s-o facem fără prea multe nazuri, o să vorbesc cum vrei tu. Ziceam că stă în firea noastră şi în obiceiul nostru, al amândurora, să preschimbăm neîncetat lumea, numai că tu, chiar de la început, te-ai aruncat asupra oamenilor şi asupra sângelui lor; eu însă de cele mai multe ori, mă mulţumesc cu bărbile, cu părul, cu îmbrăcămintea, cu mobilele, cu palatele şi lucruri de felul acesta. E foarte adevărat că nici eu nu m-am dat şi nu mă dau în lături de la unele pozne, aşijderea cu ale tale, ca de pildă să găuresc când urechile, când buzele şi nasurile, şi să le rup cu fleacurile pe care le atârn de găurile lor, de asemenea să ard carnea oamenilor cu peceţi înroşite în foc, pe care îi îndemn să şi le încrusteze ca semn al frumuseţii, sau să stâlcesc capetele copiilor cu feşe şi alte mijloace de acest fel, introducând

obiceiul ca toţi oamenii dintr-o ţară să aibă aceeaşi formă de cap, aşa cum am făcut în America şi Asia, sau să schilodesc oamenii cu încălţăminte strâmtă, să le tai răsuflarea şi să-i fac să le sară ochii din cap în strânsoarea corsetelor, precum şi o mie de alte trăsnăi de acest soi. Ba, la drept vorbind, eu conving şi silesc pe toţi oamenii aleşi să îndure în fiecare zi mii de osteneli şi de neplăceri, adesea chiar dureri şi chinuri, şi pe unii îi fac să moară în chip glorios, în numele dragostei pe care mi-o poartă. Nu-ţi mai vorbesc despre durerile de cap, răcelile, tot soiul de umflături, frigurile zilnice, la trei, la patru zile, cu care oamenii se pricopsesc fiindcă mi se supun mie, învoindu-se să tremure de frig sau să se sufoce de căldură după cum vreau eu, să-şi apere spatele cu ţesături de lână şi pieptul cu altele de pânză, şi să facă orice lucru după bunul meu plac, chiar dacă e spre răul lor.

MOARTEA: În concluzie, te cred că-mi eşti soră şi, ca s-o ştii, acum sunt mai sigură de asta decât de moarte, fără ca să-mi mai arăţi actul tău de naştere. Însă, dacă o să mai stau mult aşa nemişcată, leşin; dar dacă te încumeţi să alergi împreună cu mine, ai grijă să nu te prăpădeşti, pentru că eu gonesc, nu glumă, şi în timp ce fugim, o să poţi să-mi spui păsul tău; dacă însă nu poţi fugi, îţi făgăduiesc, având în vedere înrudirea noastră, că atunci când o să mor, o să-ţi las toate lucrurile mele. Şi-acum, rămâi cu bine!

MODA: Dacă ar trebui să ne luăm la întrecere, nu ştiu zău care din noi două ar câştiga cursa, deoarece, dacă tu alergi, mersul meu e mai iute decât galopul; cât despre statul pe loc, dacă tu leşini, eu mă topesc de-a binelea. Drept care, hai să fugim, şi-n ăst timp, aşa cum zici, o să vorbim despre treburile noastre.

MOARTEA: Să fie într-un ceas bun! Aşadar, deoarece te-ai născut din trupul mamei mele, firesc ar fi ca să m-ajuţi în vreun fel să-mi duc la bun sfârşit treburile.

MODA: Asta am şi făcut până acum, mai mult decât crezi tu. În primul rând, eu, care fac să dispară sau răstorn neîncetat toate celelalte obiceiuri, n-am îngăduit să

dispară nicăieri obiceiul de a muri, şi iată, vezi că el dăinuieşte pretutindeni de la începutul lumii până astăzi.

MOARTEA: Mare scofală! N-ai făcut ce n-ai putut!

MODA: Cum n-am putut? vorbind astfel, dai dovadă că nu cunoşti puterea modei.

MOARTEA: Bine, bine! Despre asta o s-avem tot timpul să vorbim când o să vină obiceiul să nu se mai moară. Acum însă aş vrea ca tu, ca o soră bună ce-mi eşti, să m-ajuţi să obţin contrariul, mai uşor şi mai repede decât am făcut-o până acum.

MODA: Ţi-am şi povestit despre unele din faptele mele care îţi sunt de mare folos. Dar astea-s fleac în comparaţie cu ce-o să-ţi spun acum. Încetul cu încetul, dar mai ales în ultima vreme, ca să vin în sprijinul tău, am lăsat să se demodeze şi să fie date uitării eforturile şi exerciţiile care priesc bunei stări corporale, şi am introdus şi am ridicat la preţ nenumărate altele care slăbesc corpul într-o mie de feluri şi scurtează viaţa, în afară de aceasta, am introdus în lume o atare ordine şi atari obiceiuri, încât viaţa însăşi, atât cea trupească cât şi cea sufletească, e mai mult moartă decât vie; astfel încât despre veacul acesta se poate spune pe drept cuvânt că este veacul morţii. Şi pe când odinioară tu nu aveai alte bunuri decât gropi şi peşteri, unde semănai în beznă oseminte şi pulbere, seminţe ce nu rodesc, acum ai terenuri la soare, şi lume care umblă forfota neîncetat; ele sunt lucruri, se poate spune, ce-ţi revin de drept, cu toate că tu nu le-ai secerat, ba dimpotrivă, ai îngăduit ca ele să se nască. Mai mult chiar, de unde în trecut erai de obicei urâtă şi ocărită, astăzi, graţie străduinţei mele, lucrurile s-au schimbat până într-atât, încât orice om inteligent te preţuieşte şi te laudă, punându-te mai presus de viaţă, şi te iubeşte aşa de mult, încât te cheamă necontenit şi-şi îndreaptă ochii spre tine ca spre cea mai mare speranţă a sa. În sfârşit, deoarece vedeam că mulţi se lăudaseră că vor să devină nemuritori, adică să nu moară cu desăvârşire, şi pentru că o bună parte dintre ei nu ţi-ar mai fi căzut în mână, deşi ştiam că astea-s poveşti şi că atunci când ei sau alţii ar trăi în

amintirea oamenilor trăiesc, ca să zic aşa, în glumă, şi că se bucură de faima lor tot atât cât suferă de umezeala mormântului, în orice caz, când am înţeles că această treabă a nemuritorilor te interesa, deoarece pare-se că onoarea şireputaţiata aveau de suferit, am desfiinţat obiceiul de a căuta nemurirea, ba chiar de a o acorda, fie şi în cazul când unii totuşi o meritau. Astfel că, în prezent, oricine ar muri, poţi să fii sigură că nu mai rămâne din el nicio fărâmă, care să nu fie pe deplin moartă, şi că e mai nimerit să meargă de îndată sub pământ pe de-a-ntregul, ca un peştişor înfulecat dintr-o înghiţitură cu cap, cu oase cu tot. Aceste fapte, care nu-s nici puţine, nici lipsite de însemnătate, m-am trezit că le-am săvârşit până acum din dragoste pentru tine, în dorinţa de a-ţi spori prestigiul pe pământ, cum s-a şi întâmplat. Şi pentru a obţine acest rezultat sunt dispusă să fac şi mai departe zilnic tot pe atâta, ba chiar mai mult; cu acest gând am şi pornit să te caut; şi mi se pare potrivit ca pe viitor să nu ne mai îndepărtăm una de alta, deoarece numai fiind mereu împreună vom putea să ne sfătuim amândouă, de la caz la caz, să luăm hotărâri mai bune decât altminteri şi să le aducem mai bine la îndeplinire.

MOARTEA: Tu grăieşti adevărul, şi chiar aşa vreau să şi facem.

PROPUNEREA DE PREMII FĂCUTĂ DE ACADEMIA. X ILOGRAFI I.OR[1]

Academia Xilografilor, năzuind necontenit să respecte principala ei obligaţie, de a oferi prin orice strădanie a ei lucruri folositoare tuturor, şi considerând că niciun lucru nu este mai conform cu această hotărâre decât să ajute şi să promoveze tendinţele şi înclinaţiile

Fericitului secol în care ne aflăm cum spune un poet ilustru[2], a luat cu atenţie în cercetare calităţile şi natura timpului nostru şi, după un îndelung şi matur examen, s-a

1 Academie imaginară. De fapt, În antichitatea greacă xilografii erau autorii anumitor compuneri satirice şi parodistiee din perioada domniei Împăratului Alexandru Macedon.

2■ Este o ironie. Versurile aparţin lui Leopardi.

hotărât că-l poate numi vârsta maşinilor, nu numai pentru că oamenii de astăzi se poartă şi trăiesc poate în chip mai mecanic decât cei de odinioară, dar şi din respect faţă de numărul foarte mare de maşini inventate de curând şi adaptate, sau care, pe zi ce trece, se inventează şi se adaptează pentru atâtea şi atât de diferite scopuri, încât de azi înainte nu oamenii, ci maşinile, se poate spune, conduc treburile omeneşti şi îndeplinesc actele vieţii. Fapt pentru care, numita Academie simte cea mai mare bucurie, nu atât din cauza evidentelor înlesniri care rezultă de aici, cât din două motive pe care ea le socoteşte foarte importante, deşi, în general, sunt nebăgate în seamă. Unul e că-i pe deplin convinsă că, odată cu scurgerea timpului, funcţiile şi întrebuinţările maşinilor vor trebui să ajungă să cuprindă, pe lângă lucrurile materiale, şi pe cele spirituale; şi aşa după cum datorită puterii acestor maşini suntem deja eliberaţi şi la adăpost de pagubele provocate de trăsnete şi grindină, ca şi de multe alte calamităţi şi spaime asemănătoare, tot astfel, treptat, treptat, se vor afla, ca să dau un exemplu (şi să ni se mulţumească pentru noutatea cuvintelor) vreo parainvidie, vreo paracalomnie sau parapetfidie sau para înşelătorie, vreun fir de sănătate sau vreo altă maşină care să ne scape de egoism, de domnia mediocrităţii, de soarta prosperă a neghiobilor, a ticăloşilor şi a laşilor, de universala nepăsare şi de starea mizeră a înţelepţilor, a celor educaţi, a generoşilor şi a altora ca ei, deveniţi acum supărători, şi care de câteva secole încoace sunt mai greu de înlăturat decât au fost odinioară urmările trăsnetelor şi ale grindinei. Cealaltă cauză şi principala este că, cea mai mare parte dintre filosofi pierzându-şi nădejdea de a putea fi îndreptate vreodată racilele neamului omenesc, care, după cum se crede, sunt îndeajuns de mari şi mult mai numeroase decât virtuţile, şi considerându-se ca lucru sigur că mai degrabă e cu putinţă să-l torni pe om în întregime într-un nou tipar, sau să pui în locul lui un altul, decât să-l îndrepţi, pentru aceste motive, Academia Xilografilor crede că este foarte uşor ca oamenii să părăsească tot mai mult îndeletnicirile

vieţii şi, puţin câte puţin, să lase să le ia locul maşinile, care să-i înlocuiască. Şi hotărâtă să contribuie din toate puterile sale la progresul acestei noi rânduieli a lucrurilor, propune trei premii celor care vor inventa cele trei maşini menţionate mai jos.

Scopul primei maşini va fi de a juca rolul şi de a ţine locul unui prieten, care să nu defăimeze şi să nu ia în râs pe prietenul absent, să nu înceteze de a-l susţine când aude că este calomniat sau zeflemisit, să nu pună mai presus faima sa de om înzestrat cu spirit tăios şi muşcător, spre a provoca râsul oamenilor pe spinarea prieteniei, să nu dea în vileag, fie cu altă intenţie, fie pentru a avea doar subiect de trăncăneală, fie ca să se laude, o taină încredinţată lui, să nu se folosească de sinceritatea şi de destăinuirile prietenului, spre a-l săpa şi a-i lua mai uşor locul, să nu invidieze situaţia celuilalt, să aibă grijă de bunul lui şi să împiedice daunele sau să i le repare, să fie gata a-l ajuta, dacă i-o cere sau la nevoie, nu numai cu vorbe goale. Cu privire la celelalte însuşiri, la alcătuirea acestui automat, ochiul va fi aţintit spre tratatele lui Cicero şi al Marchizei de Lambert despre prietenie. Academia consideră că invenţia unei atari maşini nu trebuie să fie socotită nici cu neputinţă, nici peste măsură de grea, dat fiind că, lăsând la o parte automatele lui Regiomontano[3], al lui Vaucanson[4] şi ale altora, ca şi pe acela care la Londra desena figuri şi portrete, şi scria[5] ceea ce i se dicta, s-a văzut chiar şi o maşină care juca şah[6] pe contul ei. Dar, după părerea multor înţelepţi, viaţa omenească este un joc, şi unii afirmă chiar că ea este un lucru şi mai uşor şi

---

3 .îohan Muller (1435 – 1476), supranumit. Regiomonlano (Koenigsberg) după locul naşterii, matematician, astronom şi inventator german.

4■ Jacques Vaucanson (1709 – 1782), inventator francez, constructor al unor roboţi care cintau din flaut şi la tobă.

5 Un asemenea robot care scria a fost expus la Viena.în 1760, de Fr. Knauss.

6 Asemenea maşini erau operele mecanicului şi poetului austriac Wolfgang

că, printre altele, jocul de şah se desfăşoară în mai mare măsură după raţiune, iar mişcările lui sunt comandate mai cu prudenţă decât cele ale vieţii. Care, pe lângă aceasta, după spusa lui Pindar, nefiind altceva decât visul unei umbre, prea bine poate să fie capabil de asta şi un automat în stare de veghe. Cât despre vorbire, se pare că nu se poate pune la îndoială că oamenii au posibilitatea de a o comunica maşinilor pe care ei le făuresc, fiind cunoscut acest lucru din diferite exemple, şi în special din ceea ce se citeşte despre statuia lui Menon[7] şi despre capul fabricat de către Albert cel Maree, care era atât de vorbăreţ, încât Sfântul Toma d'Aquino, care ajunsese să-l urască, l-a sfărâmat. Şi dacă papagalul din Nevers[8], cu toate că era o păsărică, ştia să răspundă şi să vorbească cu tâlc, cu atât mai mult e de crezut că poate să dea aceleaşi rezultate

O maşină închipuită de mintea omului şi construită de mâinile lui, dar care, desigur, nu trebuie să fie aşa de limbută ca papagalul din Nevers şi alţii asemenea lui pe care II Arezi şi-i auzi toată ziua, nici ca acel cap făcut de Albert cel Mare, spre a nu ajunge şi el să-şi plictisească prietenul şi să-l împingă să-l sfărâme. Inventatorul acestei maşini va obţine ca premiu o medalie în greutate de patru sute de ţechini de aur, care pe o parte va reprezenta chipul lui Pilade şi al lui Oreste, iar pe cealaltă numele premiatului cu titlul: PRIMUL CARE A CONFIRMAT POVEŞTILE ANTICE.

A doua maşină se cere să fie un om artificial, cu aburi, alcătuit spre a fi capabil să facă opere virtuoase şi generoase. Academia consideră că aburii, deoarece alt mijloc nu pare să existe, trebuie să fie în stare să însufleţească un automat şi să-l îndrepte spre practicarea virtuţii şi a gloriei. Cel ce se va apuca să făurească această maşină să studieze poemele şi romanele, după care va

---

7K empeben (1751 – 1801) şi germanului Leonard Maelzel (1783 – 1855).

8' Este vorba de papagalul Vert-vert, eroul unui mic poem omonim al scriitorului francez Jeari-Baptist-Louis Gresset (1709 – 1777). Papagalul Învaţă să vorbească Intr-o mănăstire de călugăriţe din Nevers.

trebui să se conducă cu privire la calităţile şi posibilităţile ce se cer acestui automat. Premiul va fi o medalie de aur în greutate de patru sute cincizeci de ţechini, bătută pe avers cu unele imagini semnificative ale vârstei de aur şi pe revers cu numele inventatorului maşinii, cu acest titlu luat din egloga a patra a lui Yergiliu: QVO FERREA PRIMVM DESTINET AC TOTO SVRGET AVREA MVND01.

A treia maşină trebuie să fie astfel alcătuită, încât să facă treburile unei femei, după modelul imaginat, în parte de contele Baldassar Castiglione, care şi-a expus ideea în cartea *Curteanul*, în parte de alţii, care au vorbit despre asta în diferite scrieri ce se vor afla fără greutate, şi se vor găsi spre consultare şi imitare, ca şi aceea a contelui. Şi nici invenţia acestei maşini nu va trebui să pară cu neputinţă oamenilor din timpurile noastre, când te gândeşti că Pigmalion, în timpuri străvechi şi atât de străine de ştiinţă, şi-a putut fabrica mireasa cu propriile mâini, şi care este considerată cea mai bună femeie care a existat până în prezent. Se conferă autorului acestei maşini o medalie de aur în greutate de cinci sute de ţechini, pe care va fi reprezen

Cn aceasta va înceta mai întâi vârsta de fier şi în Întreaga lume va începe vârsta de aur (lat.).

tată pe o faţă, arabă pasăre i enix a lui Metastasio1 aşezată pe o specie de plantă europeană, pe cealaltă parte va fi scris numele premiatului cu titlul: INVENTATOR AL FEMEILOR CREDINCIOASE ŞI AL FERICIRII CONJUGALE.

Academia a decretat ca cheltuielile care vor fi necesare pentru aceste premii să fie completate cu ceea ce s-a găsit în săculeţul lui Diogene, fost secretar al acestei Academii, sau cu unul din cei trei asini de aur care au aparţinut celor trei academicieni xilografi, adică lui Apuleius, lui Firenzuola şi lui Macchiavelli, lucruri care toate au parvenit xilografilor prin testamentul sus-numiţilor, cum se citeşte în istoria Academiei3.

1 Aluzie ironică la caracterul efemer al credinţei în dragoste, credinţă pe care poetul Metastasio (*Demetrio*,

actul 2, scena III) o compară ni neştiutul cuib al pasării fenix.

„Toate aluziile din acest fragment final sunt pline de o amară ironie. *Diogene*, faimosul filosof cinic, mort la Corint (323 î.e.n.) era foarte sărac şi în punja lui nu s-a găsit, după moarte, nimic. *Apuleius*, scriitorul grec din sec. II î.e.n., în opera sa *Metamorphoseon* aminteşte despre un anume Lucio transformat. În măgar din pricina viciilor sale. Opera lui Apuleius este parafrazată cu eleganţă de italianul *Agnolo Firenzuola* (1493 – 1548), într-un poem intitulat *l'asino d'oro*. *Machiavelli* (1474 – 1527) scrie şi el, cu acelaşi titlu, un mic poem satiric împotriva viciilor Florenţei din vremea sa. Leopardi foloseşte grafia vecile: Macchiavelli, în loc de Machiavelli şi, cum s-a văzut mai înainte, Baldassar Castiglione în loc de Baldesar Castiglione.

DIALOGUL UNUI SPIRIDUŞ CU UN GNOM

SPIRIDUŞUL: Ah, tu eşti, fiu al lumii de sub pământ? Unde te duci?

GNOMUL: Taică-meu m-a trimis să aflu ce dracu' or fi punând la cale pungaşii ăştia de oameni, căci el cam bănuieşte ceva, deoarece, de câtva timp încoace, nu ne dau de lucru, şi în tot regatul lui nu se vede niciunul. Îi este teamă să nu unelteascâ împotriva lui, afară numai dacă nu vor fi revenit la obiceiul să vândă şi să cumpere pe turme, nu pe aur şi argint; sau dacă popoarele civilizate nu se vor fi mulţumit cu bilete de hârtie ca monedă, cum au făcut de mai multe ori, sau cu mărgele de sticlă, cum fac sălbaticii; sau dacă nu cumva or fi fost puse iar în vigoare legile lui Licurg, ceea ce i se pare lucrul cel mai puţin de crezut.

SPIRIDUŞUL: *îi aşteptaţi zadarnic, cu toţii au murit…*

aşa glăsuia finalul unei tragedii în care mureau toate personajele.

GNOMUL: Ce vrei să spui?

SPIRIDUŞUL: Vreau să vă spun că oamenii au murit cu toţii, şi că neamul lor s-a stins.

GNOMUL: Păi asta-i un caz de dat la gazetă. Şi

totuşi, până acum nu s-a pomenit să se discute în ele despre aşa ceva.

SPIRIDUŞUL: Prostule, nu te gândeşti că, dacă oamenii an murit, nu se mai tipăresc gazete?

GNOMUL: Că bine zici. Însă cum o să facem atunci ca să aflăm noutăţile din lume?

SPIRIDUŞUL: Ce noutăţi? Că soarele a răsărit sau a apus, că e cald sau frig, că ici şi colo a plouat sau a nins sau că a bătut vântul? Pentru că oamenii, nemaiexistând, soarta şi-a scos legătura de la ochi şi, după ce şi-a pus ochelarii şi şi-a atârnat roata într-un cui, se odihneşte cu braţele încrucişate, privind la lucrurile din lume fără a se mai amesteca; nu mai există regate şi nici imperii care să se tot umfle şi să plesnească întocmai ca băşicile de săpun, pentru că praful şi pulberea s-a ales de toate; nu se mai fac războaie şi toţi anii seamănă unul cu altul ca două picături de apă.

GNOMUL: Nici n-o să mai putem şti în câte ale lunii suntem, fiindcă n-or să se mai tipărească calendare.

SPIRIDUŞUL: N-o să fie mare pagubă, pentru că luna n-o să greşească drumul din cauza asta.

GNOMUL: Şi zilele săptămânii n-or să mai aibă nume.

SPIRIDUŞUL: Ce, ţi-e teamă că dacă nu le chemi pe nume n-or să mai vină? Sau poate te gândeşti că, deoarece au trecut, le poţi face să se întoarcă îndărăt strigându-le pe nume?

GNOMUL: Şi n-o să se poată ţine socoteala anilor.

SPIRIDUŞUL: Aşa c-o să ne putem da drept tineri, chiar dacă ne-a trecut vremea; şi nemaisocotind anii scurşi, o să fim mai puţin îngrijoraţi, iar când o să fim foarte bătrâni, n-o să mai stăm să aşteptăm moartea de pe o zi pe alta.

GNOMUL: Dar cum au dispărut derbedeii ăia?

SPIRIDUŞUL: Unii războindu-se între ei, alţii navigând, o parte mâncându-se unii pe alţii, o parte omorându-se, mulţi cu propria lor mână, o parte putrezind în trândăvie, alta storcându-şi creierii cu cărţile, o parte

chefuind şi depravându-se în mii de feluri, în sfârşit, folosind toate căile ca să lupte împotriva naturii şi să-şi facă rău.

GNOMUL: În orice caz, eu nu izbutesc să pricep cum se poate ca un întreg neam de vieţuitoare să dispară dintr-odată, cum spui tu.

SPIRIDUŞUL: Tu, care eşti maestru în geologie, ar trebui să ştii că acest caz nu e nou, şi că din diferitele specii de animale care au existat în antichitate, astăzi nu mai găseşti altceva decât o mână de oseminte pietrificate. De bună seamă că acele biete creaturi n-au folosit niciunul din nenumăratele mijloace pe care, cum îţi spuneam, le-au folosit oamenii ca să piară.

GNOMUL: Fie cum spui tu. Tare mi-ar plăcea ca unul, doi din gloata aceea să renască, şi să ştiu ce-ar gândi văzând că celelalte lucruri, deşi a dispărut neamul omenesc, tot mai dăinuiesc şi continuă să trăiască întocmai ca şi mai înainte, de unde ei credeau că toată lumea e făcută şi dăinuie doar pentru ei singuri.

SPIRIDUŞUL: Şi nu voiau de loc să priceapă că e făcută şi dăinuie pentru spiriduşi.

GNOMUL: Tu aiurezi de-a binelea, dacă vorbeşti serios.

SPIRIDUŞUL: De ce? Te cred că vorbesc serios.

GNOMUL: Ei, caraghiosule, dă-o naibii! Cine nu ştie că lumea este făcută pentru gnomi?

SPIRIDUŞUL: Pentru gnomi care stau totdeauna sub pământ? Asta-i bună! Ce înseamnă pentru gnomi soarele, luna, aerul, marea, câmpurile?

GNOMUL: Ce înseamnă pentru spiriduşi minele de aur şi de argint şi, toate măruntaiele pământului, în afară de pielea de la suprafaţă?

SPIRIDUŞUL: Bine, bine, înseamnă sau nu înseamnă ceva, să punem capăt acestei discuţii, întrucât acum sunt sigur că până şi şopârlele şi musculiţele cred că lumea întreagă e făcută numai şi numai spre folosul speciei lor. Şi de aceea fiecare din noi să rămână la părerea lui, pe care nimeni nu i-ar putea-o scoate din cap; dinspre partea mea,

îţi spun doar atât: că, dacă nu m-aş fi născut spiriduş, m-ar cuprinde disperarea.

GNOMUL: Acelaşi lucru mi s-ar întâmpla şi mie dacă nu m-aş fi născut gnom. Dar aş vrea neapărat să ştiu ce-ar spune oamenii în îngâmfarea lor, din cauza căreia, printre alte lucruri pe care le făceau unuia şi altuia, se coborau şi la o mie de coţi sub pământ şi ne răpeau cu forţa avutul nostru, spunând că aparţine neamului omenesc şi că natura îl ascunsese şi-l îngropase acolo jos, ca să-şi bată joc, vrând să-i încerce dacă or să-l găsească şi or să fie în stare a-l scoate la lumină.

SPIRIDUŞUL: Ce-i de mirare în asta? Când nu numai că se convingeau pe ei înşişi că tot ce există în lume nu avea alt rost decât să-i slujească pe ei, dar socoteau că, pe lângă neamul omenesc, toate lucrurile la un loc erau un fleac. Şi de aceea propriile lor întâmplări le numeau revoluţii ale lumii, şi istoriile populaţiilor lor, istorii ale lumii: cu toate că se puteau număra, chiar şi între fruntariile pământului, poate tot atâtea alte specii, nu spun de creaturi, ci numai de animale, câte capete de oamenii vii: animale ce fuseseră zămislite înadins pentru folosul lor, dar ei nu băgau niciodată de seamă că lumea se schimbă.

GNOMUL: Şi ţânţarii, şi puricii erau făcuţi tot spre folosul oamenilor?

SPIRIDUŞUL: Da, şi ei, spre a-i obişnui cu răbdarea, cum spuneau ei.

GNOMUL: într-adevăr, de n-ar fi fost puricii n-ar fi avut prilejul să se obişnuiască cu răbdarea.

SPIRIDUŞUL: Dar şi porcii, după Crisip1, erau bucăţi de carne pregătite de natură înadins pentru bucătăriile şi cămările oamenilor şi, pentru ca să nu putrezească, condimentaţi cu suflete în loc de sare.

GNOMUL: Eu cred, dimpotrivă, că dacă Crisip ar fi avut în cap un pic de sare în loc de minte, nu şi-ar fi închipuit o astfel de nerozie.

SPIRIDUŞUL: Şi astălaltă e bună, că nenumărate specii de animale n-au fost niciodată văzute, nici cunoscute de oameni, stăpânii lor, fie pentru că ele trăiesc în locuri

unde aceştia n-au pus niciodată piciorul, fie din cauză că ele fiind atât de mici, oamenii nu ajungeau în niciun caz să le descopere. Şi pe foarte multe alte specii nu le-au băgat de seamă decât în ultima vreme. Acelaşi lucru se poate spune cu privire la lumea plantelor, şi cu privire la o mie de alte lucruri. Tot aşa, din când în când, mulţumită ocheanelor lor, ei observau unele stele sau planete despre care, până atunci, timp de mii şi mii de ani, nu ştiuseră niciodată că se află pe

Filosof grec, unul din fondatorii şcolii stoice. A murit între 208 – 204

t.e.n.

lume; şi îndată înscriau asta printre bunurile lor: pentru că-şi închipuiau că stelele şi planetele erau, cum să spun, mucuri de luminare aşezate acolo sus în înălţimi spre a da lumină domniilorlor, care noaptea aveau treburi importante.

GNOMUL: Aşa că, în timpul verii, când vedeau căzând acele mici flăcărui, care în anumite nopţi coboară prin văzduh, şi-or fi spus că nişte spirite tăiau mucurile stelelor spre folosul oamenilor.

SPIRIDUŞUL: Dar acum când ei au dispărut cu toţii, pământul nici nu simte că-i lipseşte ceva, şi fluviile nu sunt câtuşi de puţin obosite de curgerea lor, şi marea, cu toate că nu mai serveşte navigaţiei şi traficului, nici gând să sece.

GNOMUL: Şi stelele, şi planetele nu încetează să răsară şi să apună, şi nu şi-au pus veşmânt cernit.

SPIRIDUŞUL: Şi soarele nu şi-a acoperit faţa cu rugină, cum a făcut, după cum spune Yergiliu, la moartea lui Cesar, pentru care eu cred că a simţit tot atâta durere cât a simţit şi statuia lui Pompei.

DIALOGUL LUI MALAMBRUNO CU FARFARELLO[9]

---

9 Malambruno, Farfarello, precum şi celelalte, invocate aici, slnt, numele

unor ilustre personaje infernale pe carc Leopardi 10 Împrumută din operele lui
Dante, Puici, Lippi ctc.

MALAMBRUNO: Duhuri ale adâncului, Farl arello, Ciriatto, Baconero, Astarotte, Alichino şi oricum vă numiţi, vă conjur în numele lui Belzebut, şi vă poruncesc prin puterea meşteşugului meu, care poate să scoată din ţâţâni luna şi să pironească soarele în mijlocul cerului: să vină unul dintre voi la ordinul liber al prinţului vostru şi cu depline puteri de a se folosi de toate forţele iadului în slujba mea.

FARFARELLO: 1 ală-mă-s.

MALAMBRUNO: Cine eşti?

FARFARELLO: Farfarello, la ordinele tale.

MALAMBRUNO: Aduci împuternicire din partea lui Belzebut?

FARFARELLO: Da, ial-o; şi pot să fac, fiind în slujba ta, tot ceea ce ar putea însuşi Regele, şi mai mult decât ar putea toate celelalte creaturi laolaltă.

MALAMBRUNO: Dacă-i aşa, e bine. Trebuie să-mi împlineşti o dorinţă.

FARFARELLO: Vei fi slujit. Ce vrei? O nobleţe mai mare decât aceea a Atrizilor?

MALAMBRUNO: Nu.

PARPAI – lfi LLO: Mai multe bogăţii decât cele ce se vor afla în oraşul Manoa[10] când va fi descoperit?

MALAMBRUNO: Nu.

FARFARELLO: Un imperiu mare cât cel pe care Carol Quintul, zice-se, şi l-a visat într-o noapte?

MALAMBRUNO: Nu

FARFARELLO: S-aduc, pentru poftele tale, o femeie mai sălbatică decât Penelopa?

MALAMBRUNO: Nu. Ţi se pare că pentru asta e nevoie de dracu'?

MALAMBRUNO: Onoruri şi noroc când eşti atât de bandit cum eşti?

MALAMBRUNO: Mai degrabă mi-ar trebui dracul

---

10 Oraş imaginar denumit şi El-Dorado pe care l-a plăsmuit fantezia spaniolilor, bănuindu-l ase afla În America de Sud intre fluviul Orenoc şi Amazoane.
A se consulta geografii. (Nota lui Leoparili.)

dacă aş vrea contrariul.

FARFARELLO: În sfârşit, ce-mi porunceşti?

MALAMBRUNO: Fă-mă fericit pentru o clipă.

FARFARELLO: Nu pot.

MALAMBRUNO: Cum nu poţi?

FARFARELLO: îţi jur pe conştiinţa mea că nu pot.

MALAMBRUNO: Pe conştiinţa de drac cumsecade.

FARFARELLO: Da, desigur. Bagă de seamă că există diavoli cumsecade, tot aşa cum sunt şi oameni cumsecade.

MALAMBRUNO: Iar tu bagă de seamă c-o să te spânzur de coadă de una din bârnele astea dacă nu-mi dai ascultare îndată, fără multă vorbă.

FARFARELLO: Mai degrabă poţi tu să mă omori, decât eu să-ţi dau ceea ce-mi ceri.

MALAMBRUNO: Atunci întoarce-te de unde ai venit şi să poftească Belzebut în persoană.

FARFARELLO: Chiar dacă vine Belzebut cu toată împărăţia lui şi cu toate bolgiile, tot n-o să te poată face fericit nici pe tine, nici pe alţii din neamul tău, mai mult decât am fost eu în stare.

MALAMBRUNO: Nici măcar pentru o singură clipă?

PÂRPAÂIELLO: E tot atât de imposibil pentru o clipă, ba chiar pentru o jumătate de clipă, o miime de clipă, cât şi pentru toată viaţa.

MALAMBRUNO: Dar, neputând să mă faci fericit în niciun fel, te înduri cel puţin să mă scapi de nefericire?

FARFARELLO: Numai dacă tu poţi face astfel, încât să nu te iubeşti mai presus de orice.

MALAMBRUNO: Asta îmi va sta în putinţă abia după moarte.

FARFARELLO: Dar în viaţă n-o poate face nicio vieţuitoare, pentru că firea voastră ar săvârşi mai degrabă orice alt lucru decât ăsta.

MALAMBRUNO: Aşa e.

FARFARELLO: Aşadar, deoarece te iubeşti în mod firesc cu cea mai mare dragoste de care eşti în stare, tot în mod firesc doreşti din răsputeri propria-ţi fericire, şi deoarece nu poţi nici pe departe să fii satisfăcut vreodată

împlinindu-se această dorinţă a ta, care este şi cea mai mare, înseamnă că tu nu poţi să scapi în niciun fel de a fi nefericit.

MALAMBRUNO: Nici măcar în timp ce voi simţi vreo plăcere, pentru că nicio plăcere n-o să mă facă nici fericit, nici mulţumit.

FARFARELLO: Niciuna, într-adevăr.

MALAMBRUNO: Căci, nefiind egală cu dorinţa firească a fericirii, care-mi stă înfiptă în inimă, nu va fi o adevărată plăcere, şi nici chiar atât timp cât durează această plăcere, eu nu voi înceta să fiu nefericit.

FARFARELLO: Nu vei înceta: deoarece la oameni şi la celelalte vieţuitoare lipsa fericirii, chiar dacă nu le pricinuieşte nicio durere şi nicio nenorocire, până şi în timpul cât ţine ceea ce voi numiţi plăceri, aduce după sine o neîndoielnică nefericire.

MALAMBRUNO: Până într-atât încât, de la naştere până la moarte, nefericirea noastră nu poate să înceteze în timp, nici măcar pentru o singură clipă.

FARFARELLO: Ba da: încetează întotdeauna când dormiţi fără să visaţi, sau când vă cuprinde o sfârşeală sau altceva care să vă curme folosirea simţurilor.

MALAMBRUNO: Dar niciodată cât timp simţim că trăim.

FARFARELLO: Nu, în acest caz niciodată.

MALAMBRUNO: Astfel încât, vorbind în mod absolut, a nu trăi este mai bine decât a trăi.

FARFARELLO: Numai dacă lipsa nefericirii e mai bună decât nefericirea.

MALAMBRUNO: Deci?

FARFARELLO: Deci, dacă ţi se pare că poţi să-mi dai sufletul înainte de vreme, eu sunt gata să-l iau cu mine.

DIALOGUL NATURII CU LIN SUFLET

NATURA: Du-te, fiul meu preferat, căci aşa vei fi considerat şi numit de-a lungul multor secole. Trăieşte şi fii mare şi nefericit.

SUFLETUL: Ce rău am săvârşit eu mai înainte de a mă naşte pentru a mă osândi la această pedeapsă?

NATURA: Ce pedeapsă, fiul meu?

SUFLETUL: Nu-mi hărăzeşti tu să fiu nefericit?

NATURA: Deoarece vreau să fii mare, şi lucrul acesta nu-i cu putinţă în alt chip. Căci tu eşti menit să însufleţeşti un trup omenesc şi toţi oamenii, în mod necesar, se nasc şi trăiesc nefericiţi.

SUFLETUL: Dimpotrivă, firesc ar fi ca tu să faci astfel ca ei să fie fericiţi în mod necesar; sau, dacă nu-ţi stă în putere, atunci ar fi mai bine să nu-i mai aduci pe lume.

NATURA: Niciuna, nici alta nu stă în puterea mea, care sunt supusă destinului, pe care nici tu, nici eu nu-l putem înţelege. Acum, deoarece ai fost creat şi sortit să însufleţeşti o fiinţă omenească, nicio putere, nici a mea, nici a altcuiva, nu mai e în stare să te scape de nefericirea comună a oamenilor. Dar, în afară de aceasta, va trebui să mai înduri o alta proprie, şi mult mai mare, din cauza perfecţiunii cu care te-am înzestrat.

SUFLETUL: Eu n-am învăţat încă nimic, începând să trăiesc de-abia de acum; pesemne că de aceea nu te-nţeleg. Dar, spune-mi, perfecţiunea şi nefericirea adâncă sunt în esenţă acelaşi lucru? Sau dacă sunt două lucruri diferite, n-ai putea să le desparţi unul de celălalt?

NATURA: în sufletul oamenilor, şi în măsura cuvenită în acelea ale tuturor speciilor de vieţuitoare, se poate spune că una şi cealaltă sunt aproape acelaşi lucru: deoarece perfecţiunea sufletelor aduce cu ea o mai mare intensitate a vieţii lor, lucru care atrage după sine un sentiment mai adânc al nefericirii proprii, ceea ce e ca şi cum aş spune o mai mare nefericire. De asemenea, Viaţa mai intensă a sufletelor închide în ea o eficienţă mai mare a dragostei de sine oriunde s-ar produce ea şi în orice chip s-ar manifesta: mărire a dragostei de sine care înseamnă o mai mare dorinţă de fericire şi deci o mai mare nemulţumire şi suferinţă pentru că sunt lipsite de ea, şi o durere mai adâncă din pricina greutăţilor care intervin. Toate acestea sunt înscrise în ordinea primordială şi veşnică a lucrurilor create, pe care eu nu pot s-o schimb. În afară de asta, ascuţimea propriei tale minţi şi vioiciunea

imaginaţiei tale te vor împiedica într-o foarte mare măsură să fii stăpân pe tine însuţi. Animalele primitive se folosesc cu uşurinţă, pentru scopurile pe care şi le propun, de orice aptitudine şi de orice însuşire a lor. Dar oamenii foarte rar ori fac tot ceea ce pot, fiind împiedicaţi de obicei de raţiune şi de imaginaţie, care le crează o mie de îndoieli în planurile pe care şi le fac şi o mie de şovăieli în executare. Cei mai puţin capabili sau cei mai puţin obişnuiţi să cântărească şi să se judece pe ei înşişi, sunt şi cei mai iuţi în hotărâre, iar în înfăptuiri izbutesc cel mai bine. Dar cei asemenea ţie, aplecaţi veşnic asupra lor înşişi şi copleşiţi parcă de proporţiile propriilor lor calităţi, şi deci neputincioşi din pricina lor înşişi, cad de cele mai multe ori pradă nehotărârii, chibzuind tot aşa cum şi lucrează, ceea ce este una din cele mai mari suferinţe care chinuiesc viaţa omenească. Mai adaugă că, în timp ce datorită perfecţiunii însuşirilor tale vei întrece cu uşurinţă şi repede aproape pe toţi ceilalţi de seama ta în cea mai profundă cunoaştere, ba chiar în cele mai grele discipline, cu toate acestea ţie îţi va fi întotdeauna sau cu neputinţă, sau tare greu să înveţi sau să pui în aplicare foarte multe lucruri, mărunte în sine, dar foarte necesare în raporturile cu ceilalţi oameni, pe care însă o să le vezi în acelaşi timp folosite la perfecţie şi lesne învăţate de mii de minţi, nu numai inferioare minţii tale, ci chiar demne de dispreţ în toate privinţele. Acestea şi alte nenumărate greutăţi şi mizerii copleşesc şi pândesc sufletele mari. Dar ele sunt răsplătite din belşug de faima, de laudele şi de onorurile pe care le dă acestor spirite deosebite mărimea lor, şi de trăinicia amintirii pe care o lasă despre ele urmaşilor.

SUFLETUL: Dar aceste laude şi aceste onoruri despre care vorbeşti tu, le voi avea eu din partea cerului, sau de la tine, sau de la altcineva?

NATURA: De la oameni: pentru că nimeni altcineva decât. ei nu poate să ţi le dea.

SUFLETUL: Însă, vezi, eu mă gândeam că, neştiind să fac ceea ce e foarte necesar, cum spui tu, în relaţiile cu ceilalţi oameni, şi ceea ce este un lucru uşor chiar şi

pentru minţile cele mai slabe, eu ar trebui să fiu atunci dispreţuit şi ocolit, nu lăudat de aceşti oameni; sau de bună seamă că ar trebui să trăiesc necunoscut aproape de către toţi, ca un om incapabil de a trăi în societatea omenească.

NATURA: Mie nu-mi este dat să prevăd viitorul, deci nici să-ţi prezic fără greş ceea ce îţi vor face şi ceea ce vor gândi oamenii despre tine cât timp vei fi pe pământ. Deşi e drept că din experienţa trecutului, îmi vine a crede că e cu putinţă ca ei, să te persecute, plini de invidie, care e o altă ticăloşie obişnuită cu care ei se ridică împotriva sufletelor desăvârşite; sau să te asuprească cu dispreţul şi nepăsarea lor. Pe lângă faptul că însăşi soarta şi chiar întâmplarea obişnuiesc să fie vrăjmaşa celor asemenea ţie. Dar îndată după moarte, cum s-a întâmplat cu unul numit Camões, sau cel mult la câţiva ani după moarte, cum s-a întâmplat cu altul numit Milton, vei fi sărbătorit şi ridicat în slavă, nu zic de către toţi, dar, dacă nu de alţii, cel puţin de un mic număr de oameni cu judecată sănătoasă. Şi poate că rămăşiţele persoanei în care vei fi sălăşluit se vor odihni într-un mormânt măreţ, şi trăsăturile ei, reproduse în fel şi chip, vor circula din mână în mână printre oameni, şi vor fi descrise de mulţi, iar alţii vor însemna cu mare grijă, întâmplările vieţii sale; şi până la sfârşit toată lumea va fi plină de numele său. Afară numai dacă, datorită vitregiei sorţii, sau însăşi prea marii bogăţii a facultăţilor tale, nu vei fi fost veşnic împiedicat să le arăţi oamenilor vreun semn pe măsura valorii tale, şi, într-adevăr, exemplele, multe la număr şi ştiute numai de mine şi de destin, nu lipsesc.

SUFLETUL: Maica mea, cu toate că sunt încă lipsit de celelalte cunoştinţe, simt totuşi că cea mai fierbinte, ba chiar singura dorinţă pe care mi-ai dat-o, e aceea a fericirii. Şi admiţând că aş fi capabil să doresc gloria, cu siguranţă că nu pot să o doresc altfel, nu ştiu dacă spun bine sau nu, decât numai ca fericire sau ca folositoare spre a obţine fericirea. Însă, după vorbele tale, perfecţiunea cu care m-ai înzestrat, s-ar putea să fie necesară sau utilă

pentru dobândirea gloriei, dar nu duce la fericire, ba chiar târăşte cu putere spre nefericire. Nici măcar nu e de crezut că poate să mă ducă spre glorie înainte de moarte, care, odată venită, ce folos sau ce plăcere ar putea să-mi mai dea chiar şi cele mai mari bunuri lumeşti? Şi, în sfârşit, se prea poate, cum spui tu, ca această glorie îndărătnică, preţ al atâtor suferinţe, să n-o câştig în niciun fel, nici chiar după moarte. Astfel încât, din înseşi cuvintele tale, eu deduc că tu, în loc să mă iubeşti cu osebire, aşa cum ziceai la început, m-ai urât şi mi-ai vrut răul mai mult decât o vor face oamenii şi soarta cât timp voi fi pe lume, căci n-ai bănuit că-mi faci un dar atât de primejdios cu această perfecţiune pe care mi-o lauzi. Şi care va fi unul din principalele obstacole ce mă vor împiedica să-mi ating singura mea ţintă, adică fericirea.

NATURA: Fiul meu, toate sufletele oamenilor, cum îţi spuneam, sunt lăsate pradă nefericirii nu din vina mea. Dar în mizeria universală a condiţiei umane şi în nesfârşita zădărnicie a oricărei plăceri şi folos al ei, gloria e socotită de majoritatea oamenilor ca fiind cel mai mare bine hărăzit muritorilor şi ţinta cea mai demnă pe care aceştia pot să şi-o propună strădaniilor şi faptelor lor. De unde urmează că nu din ură, ci din adevărată şi deosebita bunăvoinţă pe care ţi-am arătat-o, am hotărât să-ţi dau, pentru atingerea acestui scop, tot ajutorul ce-mi stătea în putere.

SUFLETUL: Spune-mi: dintre animalele pe care le pomeneai, este din întâmplare vreunul dăruit cu mai puţină vitalitate şi simţire decât oamenii?

NATURA: Începând cu cele de la origini, toate sunt, în această privinţă, unele mai mult, altele mai puţin, inferioare omului, care are un prisos mai mare de viaţă şi o simţire mai adâncă decât orice alt animal, fiind dintre toate vieţuitoarele cea mai perfectă.

SUFLETUL: Atunci, dacă tu mă iubeşti, aşază-mă în cel mai imperfect dintre ele, sau dacă nu-ţi este cu putinţă, odată despuiat de funestele daruri care mă înnobilează, fă-mă asemenea celui mai nătâng şi mai insensibil spirit uman pe care l-ai zămislit vreodată.

NATURA: Această ultimă dorinţă ţi-o pot îndeplini şi sunt gata s-o fac; deoarece tu refuzi nemurirea, căreia eu te hărăzisem.

SUFLETUL: Şi în schimbul nemuririi, te rog să-mi grăbeşti moartea cât, mai mult cu putinţă.

NATURA: Despre asta voi discuta cu destinul.

DIALOGUL PĂMÂNTULUI CU LUNA

PĂMÂNTUL: Dragă Lună, eu ştiu că tuf poţi să vorbeşti şi să-mi răspunzi, întrucât eşti o făptură, aşa cum am auzit de multe ori de la poeţi, în afară de faptul că şi copiii noştri spun că tu, într-adevăr, ai gură, nas şi ochi, ca oricare dintre ei, şi ei le văd cu ochii lor, care, la vârsta lor, fireşte că trebuie să fie foarte ageri. Cât despre mine, nu mă îndoiesc că ştii că şi eu sunt, nici mai mult, nici mai puţin, decât tot o făptură, ba chiar, când eram mai tânăr, am făcut mulţi copii, aşa încât să nu te mire că mă auzi şi pe mine vorbind. Aşadar, frumoasa mea Lună, cu toate că-ţi sunt vecin de atâtea veacuri, încât nici nu le mai ţin minte numărul, nu ţi-am adresat până acum niciodată cuvântul, deoarece am fost aşa de ocupat cu treburile, că nu-mi mai rămânea timp să pălăvrăgesc. Dar astăzi, când treburile mele s-au redus la nimica toată, ba chiar pot să spun că merg de la sine, nu ştiu ce să mai fac fiindcă mor de plictiseală: de aceea socot ca pe viitor să-ţi vorbesc deseori, şi să mă gândesc mai mult şi la treburile tale, dacă n-o să-ţi fie cu supărare.

LUNA: Să nu-ţi fie teamă de asta. Aş vrea să pot fi la fel de sigură că soarta o să mă ferească de orice neplăcere, cum sunt sigură că tu n-ai să-mi pricinuieşti vreuna. Dacă îţi place să-mi vorbeşti, fă-o cât pofteşti, căci, deşi eu sunt o prietenă a tăcerii, după cum cred că bine ştii, te voi asculta şi-ţi voi răspunde bucuroasă, dacă-ţi face plăcere.

PĂMÂNTUL: Auzi tu cumva acel sunet foarte plăcut pe care îl fac corpurile cereşti în mişcarea lor?

LUNA: Ca să-ţi spun drept, n-aud nimic.

PĂMÂNTUL: Nici eu n-aud nimic, în afară de vuietul vântului care bate de la poli la ecuator, şi de la ecuator la poli, şi nu pare să aibă nimic comun cu muzica. Dar

Pitagora spune că sferele cereşti scot un sunet atât de dulce, încât pare o minune; şi că şi tu ai aici un rol, fiind a opta coardă a acestei lire universale, dar că eu sunt asurzit de acest sunet, şi de aceea nu-l aud.

LUNA: Nu încape îndoială că şi eu sunt asurzită, drept care, aşa cum am mai spus, nu-l aud, însă nu ştiu să fiu o coardă.

PĂMÂNTUL: Atunci să vorbim despre altceva. Spune-mi: eşti într-adevăr populată, aşa cum afirmă şi jură o mie de filosofi antici şi moderni, de la Orfeu până la De la Lande[11]? Căci eu, oricât mă străduiesc să-mi lungesc coarnele, pe care oamenii le numesc munţi şi creste, cu vârful cărora încerc să te privesc, aşa cum face melcul, nu izbutesc să descopăr pe tine niciun locuitor, deşi aud că un anume David Fabricius[12], care vedea mai bine decât Linxul, a descoperit odată niscai făpturi care-şi întindeau rufele la soare.

LUNA: Despre coarnele tale nu ştiu ce să zic. Fapt e că eu sunt într-adevăr locuită.

PĂMÂNTUL: De ce culoare sunt aceşti oameni?

LUNA: Care oameni?

PĂMÂNTUL: Aceia pe care îi ai. Nu spui tu că eşti locuită?

LUNA: Da, şi ce-i cu asta?

PĂMÂNTUL: Că doar locuitorii tăi n-or fi cu toţii animale.

LUNA: Nu sunt animale, dar nici oameni; de altfel, eu nu ştiu ce fel de creaturi sunt nici oamenii, nici animalele. Dar mi-ai amintit de mai multe lucruri privitor, cred eu, la oameni, din care însă eu n-am înţeles o iotă.

PĂMÂNTUL: Dar ce fel de populaţii sunt cele ale tale?

---

11 Joseph Jérôme Le François Le Français de Lalande (1732 – 1807), astronom
trancez.

12' David Fabricius (1564 – 1617) astronom olandez, citat, ca şi De Lalande,
de Leopardi În lucrarea sa Storia dell'Astronomia (Istoria astronomiei).

LUNA: Foarte multe şi foarte diferite, pe care tu nu le cunoşti, tot aşa cum nu le cunosc nici eu pe-ale tale.

PĂMÂNTUL: Lucrul acesta mi se pare atât de ciudat, încât, dacă nu l-aş auzi chiar de la tine, nu l-aş crede pentru nimic în lume. Ai fost tu vreodată cucerită de vreunul dintr-ai tăi?

LUNA: Nu, după câte ştiu. Dar cum? Şi de ce?

PĂMÂNTUL: Din ambiţie, din lăcomie, fie prin arta politică, fie cu armele.

LUNA: Eu nu ştiu ce înseamnă arme, ambiţie, artă politică, în sfârşit, nimic din tot ce spui tu.

PĂMÂNTUL: Dar, de bună seamă, dacă nu cunoşti armele, cunoşti totuşi războiul, pentru că, nu demult, un fizician[13] de aici, de pe pământ, privind cu anumite ocheane, care sunt nişte instrumente făcute să poţi vedea foarte departe, a descopertit acolo o frumoasă fortăreaţă, cu bastioane drepte, care sunt o dovadă că locuitorii tăi se folosesc, dacă nu de altceva, de asedii şi de bătăliile îndărătul zidurilor de apărare.

LUNA: Iartă-mă, domnule Pământ, dacă îţi răspund puţin mai liber, poate, decât s-ar cuveni uneia din supusele sau servitoarele dumitale, cum sunt eu. Dar, ce-i drept, îmi pari mai mult decât vanitos, gândind că toate lucrurile, din orice parte a lumii, sunt asemenea cu ale tale; ca şi cum natura n-ar fi avut altă treabă decât să te copieze în totul. Eu spun că sunt locuită, şi tu tragi concluzia din asta că locuitorii mei trebuie să fie oameni. Eu te avertizez că nu sunt, dar tu, deşi admiţi că sunt alte creaturi, nu te îndoieşti de loc că n-au aceleaşi calităţi şi nu trăiesc aceleaşi întâmplări ca popoarele tale; şi-mi invoci ocheanele nu ştiu cărui astronom. Dar dacă aceste ocheane nu văd mai bine alte lucruri, îmi vine să cred că

---

13 Este vorba de astronomul englez Herschel care pretindea că În 1824, făclnd

unele observaţii la Capul Bunei Speranţe, descoperise În lună un oraş fortificat,

Slenopolis, şi că ar fi văzut chiar şi o bătălie intre locuitorii satelitului terestru.

au vederea tot atât de bună ca şi copiii tăi care descoperă la mine ochi, gură şi nas, pe care eu nici nu ştiu unde le am.

PĂMÂNTUL: Poate vrei să spui că n-o fi adevărat nici că provinciile tale au drumuri largi şi netede, şi că eşti cultivată, lucruri care se văd limpede dacă priveşti printr-un ochean, dinspre partea Germaniei.

LUNA: Dacă sunt cultivată, nu bag de seamă asta, tot aşa după cum nu-mi văd nici drumurile mele.

PĂMÂNTUL: Dragă Lună, tu trebuie să ştii că eu sunt făcut dintr-un aluat tare şi am capul greoi şi nu-i de mirare atunci că oamenii mă înşală uşor. Dar eu ţin să-ţi spun că dacă ai tăi nu se gândesc să te cucerească, tu n-ai fost totuşi întotdeauna în afară de primejdie: pentru că, în diferite epoci, multe persoane de aici, de pe pământ, şi-au pus în gând să te cucerească, şi în acest scop au făcut multe pregătiri. Numai că, deşi s-au urcat pe locuri foarte înalte şi s-au ridicat în vârful picioarelor, întinzând braţele, nu te-au putut ajunge, în afară de asta, sunt mulţi ani de când eu îi văd to iscodind cu amănuntul fiecare ungher al tău, făcând hărţi ale ţărilor tale, măsurând înălţimea munţile ale căror nume le şi ştiu. Aceste lucruri, din prier” bunăvoinţei pe care ţi-o port, mi s-a părut că e bi să ţi le împărtăşesc, pentru ca tu să nu neglijezi să pregăteşti, în orice caz. Acum, trecând la altcev spune-mi, te rog, nu te deranjează câinii care latră tine? Ce gândeşti despre cei care te arată altora i fântână? Eşti femeie sau bărbat? Pentru că în antichtate părerile au fost împărţite. E adevărat sau nu că Arcazii au venit pe lume înaintea ta? Că femeile tale, sau cum altfel trebuie să le numesc, sunt ovipare şi că unul din ouăle lor a căzut aici jos nu ştiu când? Că tu eşti găurită ca mătăniile, aşa cum crede un fizician modern? Că eşti făcută, cum afirmă unii englezi, din brânză proaspătă? Că Mahomed într-o zi, sau într-o noapte, când o fi fost, te-a tăiat în jumătate, ca pe un pepene, şi că o bună bucată din trupul tău i-a alunecat în mânecă? Cum de poţi sta cu plăcere în vârful minaretelor? Cum ţi se pare sărbătoarea bairamului?

LUNA: Dă-i înainte, dar în timp ce trăncăneşti aşa, n-am niciun motiv să-ţi răspund şi să ies din tăcerea mea obişnuită. Dacă-ţi place să pălăvrăgeşti, şi nu găseşti alte subiecte decât astea, în loc să mi te adresezi mie, care nu pot să te înţeleg, ar fi mai bine să-i pui pe oameni să-ţi clădească o altă planetă, care să se învârtească în jurul tău şi care să fie alcătuită şi locuită ca şi tine. Tu nu ştii să vorbeşti de altceva decât de oameni, de câini şi de alte lucruri asemănătoare, despre care însă eu ştiu tot atât de puţin cât ştiu şi despre acel soare mare de tot, în jurul căruia aud că se învârteşte soarele nostru.

PĂMÂNTUL: într-adevăr, cu cât îmi propun mai mult ca, vorbindu-ţi, să caut să nu mă refer la lucrurile mele, cu atât mai puţin reuşesc. Dar de acum înainte o să am mai multă grijă. Spune-mi: tu eşti cea care se distrează trăgându-mi în sus apa din mare şi apoi lăsând-o să cadă jos?

LUNA: Se prea poate. Dar fapt e că, dacă îţi fac acest lucru sau oricare altul, eu nu observ că ţi-l fac, tot aşa după cum şi tu, după câte cred eu, nu bagi de seamă multe fapte pe care le faci aici, care sigur însă că sunt cu atât i mai mari decât faptele mele, cu cât mă întreci în mărime şi putere.

MINTUL: Despre aceste fapte, într-adevăr, eu nu ştiu altceva decât că, din când în când, îţi iau lumina soarelui, şi mie mi-o iau pe a ta; tot aşa, că eu îţi fac 1 o mare lumină în nopţile tale, pe care în parte o şi văd uneori. Dar uitam un lucru care te interesează mai mult decât oricare altul. Aş vrea să ştiu dacă e adevărat, după cum scrie Ariosto, că tot ceea ce pierde orice om, adică tinereţea, frumuseţea, sănătatea, oboseala şi cheltuiala făcută pentru studiile bune, spre a-i deprinde pe copii cu bunele moravuri, pentru a fi onoraţi de ceilalţi şi a face să propăşească instituţiile folositoare, toate aceste lucruri se ridică şi se strâng acolo sus, astfel că pe tine se află toate lucrurile omeneşti, în afară de nebunie, care nu-i părăseşte niciodată pe oameni. În caz că-i adevărat, eu socot că tu trebuie să fii atât de plină de toate aceste lucruri, că nu-ţi

mai rămâne niciun locşor liber, mai ales că, în ultimul timp, oamenii şi-au pierdut foarte multe lucruri (de pildă, dragostea de patrie, virtutea, mărinimia, dreptatea), nu numai întrucâtva şi doar câţiva dintre ei, ea în trecut, ci cu toţii şi în întregime. E sigur însă că, dacă ele nu sunt acolo, la tine, nu cred că se pot afla în alt loc. Aş vrea însă să facem împreună o înţelegere, potrivit căreia tu să-mi dai acum, şi apoi treptat, cu timpul, toate aceste lucruri, căci eu mă gândesc că şi ţie ţi-ar plăcea să scapi de ele, şi mai ales de înţelepciune, care cred că ocupă acolo un spaţiu foarte mare şi eu i-aş face pe oameni să-ţi plătească în schimb, îi fiecare an, o sumă mare de bani.

LUNA: Tu întoarce-te la oamenii tăi, că altfel, cu toate că nebunia, după cum zici, nu iese din hotarele tale, o să mă faci să înnebunesc şi să-mi pierd cu totul judecata, căutând-o pe a altora, pe care habar n-am unde e, nici dacă se duce sau rămâne în vreo parte a lumii; ştiu bine că ea nu se află aici, după cum nu se găsesc aici nici celelalte lucruri pe care tu mi le pretinzi.

PĂMÂNTUL: Cel puţin o să ştii să-mi spui atunci dacă acolo, la tine, se practică viciile, crimele, dacă se cunosc nenorocirile, durerile, bătrâneţea, în sfârşit, răul? Înţelegi tu aceste nume?

LUNA: Ah, acestea da, le înţeleg; şi nu numai numele, dar şi lucrurile pe care le înseamnă ele le cunosc de minune: pentru că sunt plină până peste cap de ele, nu de celelalte lucruri, aşa cum credeai tu la început.

PĂMÂNTUL: Ce predomină la popoarele tale, calităţile sau defectele?

LUNA: Defectele, cu prisosinţă.

PĂMÂNTUL: Ce abundă mai mult: binele sau răul?

LUNA: Răul, nici vorbă.

PĂMÂNTUL: Şi, în general, locuitorii tăi sunt fericiţi sau nefericiţi?

LUNA: Atât de nefericiţi, încât eu n-aş face schimb cu cel mai fericit dintre ei.

PĂMÂNTUL: Acelaşi lucru e şi aici jos, pe pământ. Astfel că mă mir cum, fiind atât de diferită de mine în

celelalte privinţe, în aceasta eşti întru totul asemenea mie.

LUNA: Şi la înfăţişare, şi în felul în care mă rotesc, şi în faptul că sunt luminată de soare, eu îţi semăn; şi asta e cea mai mare minune, pentru că răul e un lucru comun tuturor planetelor din univers, sau cel puţin din această lume solară, ca şi rotunjimea şi celelalte însuşiri pe care le-am pomenit, nici mai mult, nici mai puţin. Şi dacă tu ai putea să-ţi înalţi atât de sus glasul, încât să fie auzit de Uranus sau de Saturn, sau de oricare \ altă planetă din lumea noastră, şi să le întrebi dacă şi pe ele e cunoscută nefericirea, şi dacă binele întrece; răul sau este întrecut de el, fiecare ţi-ar răspunde (tot aşa cum ţi-am răspuns şi eu. Spun aceasta deoarece le-am întrebat şi eu acelaşi lucru şi pe Yenus, şi pei Mercur, planete de care, din când în când, mă aflu mai aproape decât tine, la fel cum am întrebat şi unele comete care mi-au trecut pe aproape: şi toate mi-au răspuns cum ţi-am spus şi eu. Şi mă gândesc că însuşi soarele şi toate stelele ar răspunde la fel. PĂMÂNTUL: Cu toate acestea eu tot mai sper: şi mai ales astăzi, oamenii îmi făgăduiesc în viitor multă fericire. LUNA: N-ai decât să speri: şi eu îţi făgăduiesc c-o să poţi spera de-a pururi. PĂMÂNTUL: Ştii ce se întâmplă acum? Oamenii şi animalele mele fac gălăgie pentru că în partea dinspre care îţi vorbesc eu e noapte, după cum vezi, sau mai degrabă după cum nu vezi; aşa încât toţi acolo dormeau; şi la zgomotul pe care noi îl facem vorbind, se deşteaptă cu mare spaimă. LUNA: Dar aici, în partea aceasta, după cum vezi, e ziuă. PĂMÂNTUL: Dar eu nu vreau să fiu pricină de spaimă pentru oamenii mei şi să le întrerup somnul, care e cel mai mare bine pe care îl au. Însă o să mai vorbim şi altă dată despre asta. Adio, deci: bună ziua. LUNA: Adio; noapte bună!

RĂMĂŞAGUL LUI PROMETEU

În anul opt sute treizeci şi trei de mii două sute şaptezeci şi cinci al domniei lui Jupiter, Colegiul Muzelor a tipărit şi a lipit în locuri publice în oraşele şi târgurile din Ipernefelo[14], diferite afişe, prin care invita pe toţi Zeii mai

14 Din greceşte: deasupra norilor,

mari şi mai mici, ca şi pe ceilalţi locuitori ai pomenitelor oraşe, care de curând sau mai demult făcuseră vreo invenţie de seamă, să o propună, fie în fapt, fie în desen sau numai în scris, unor judecători numiţi de acest colegiu. Şi scuzându-se că, din cauza cunoscutei sale sărăcii, nu se putea arăta tot atât de darnic precum ar fi vrut, făgăduia ca premiu celui a cărui descoperire ar fi fost judecată cea mai frumoasă sau cea mai rodnică, o coroană de laur, cu dreptul de a o purta pe cap zi şi noapte, în particular şi în public, în oraş şi în afara lui, şi de a putea fi pictat, sculptat, gravat, turnat, înfăţişat în orice chip şi în orice materie, cu acea coroană pe cap.

Nu puţini zei au concurat la acest premiu, ca distracţie, lucru la fel de necesar locuitorilor din Ipernefelo, ca şi celor din alte oraşe, dar nu din dorinţa de a obţine acea coroană, care în sine nu preţuia nici cât o beretă de cârpă, şi cât despre glorie, dacă oamenii, de când au devenit filosofi, o dispreţuiesc, se poate presupune ce consideraţie îi mai dau Zeii, cu mult mai înţelepţi decât oamenii, ba chiar singurii înţelepţi, după Pitagora şi Platon. De aceea, printr-un exemplu linie şi până atunci neiii & iatizit în atari cazuri de reediâl* pense oferite celor mai merituoşi, acest premiu a fost decernat fără să intervină vreo protecţie, nici favoruri sau făgăduieli oculte, sau datorită unor intrigi, trei fiind cei preferaţi, şi anume: Bacus pentru invenţia vinului, Minerva pentru aceea a uleiului, folosit la masajul pe care Zeii şi-l fac zilnic după baie, şi Vulcan pentru faptul de a fi născocit o oală de aramă, numită economică, care slujeşte să găteşti orice la un foc mic şi repede. Dar, urmând apoi ca premiul să fie împărţit în trei părţi, nu-i mai rămânea fiecăruia decât îâte o rămurică de laur; însă toţi trei au refuzat atât rămurica cât şi coroana; Vulcan susţinea că pe el, care trebuia să stea mai tot timpul la focul cuptorului, trudind din greu şi năduşind, l-ar stânjeni foarte tare acel adaus pe frunte; şi pe lângă asta s-ar expune şi primejdiei de a fi pârlit sau ars dacă, din întâmplare, vreo se înteie, căzând pe acele frunze uscate, le-ar da foc. Minerva zise că ei, care trebuia

să susţină pe cap un coif, în stare, după cum spune Homer, să acopere cu el armatele a o sută de oraşe laolaltă, nu-i convenea să-şi sporească această greutate în niciun fel. Bacus nu voi să-şi schimbe mitra şi coroana lui de frunze de viţă de vie, cu aceea de laur, deşi bucuros ar fi primit-o dacă i-ar fi fost îngăduit să o pună ca firmă, afară, la cârciuma lui; dar Muzele nu consimţiră să i-o dea în acest scop, astfel încât coroana a rămas în tezaurul comun.

Niciunul din cei ce au concurat pentru acest premiu nu i-a invidiat câtuşi de puţin pe cei trei Zei care îl obţinuseră, dar îl refuzaseră pe urmă, nici nu s-a plâns vreunul dintre ei de judecători, nici n-a dezaprobat hotărârea lor, în afară de unul singur, care a fost Prometeu, venit să ia parte la concurs şi care trimisese modelul de pământ pe care îl făcuse şi-l folosise spre a forma pe primii oameni, la care adăugase în scris expunerea calităţilor şi a funcţiilor neamului omenesc, găsit de el. Mare a fost mirarea provocată de supărarea arătată de Prometeu în acest caz, care de către toţi ceilalţi, atât învinşi cât şi învingători, fusese considerat un joc: de aceea, cercetându-i-se pricina, s-a aflat că Prometeu dorea cu adevărat nu atât onoarea, cât mai ales privilegiul de a putea purta coroana ce i s-ar fi dat odată cu vic>toria. Unii gândesc că Prometeu înţelegea să se folosească de laur spre a-şi apăra capul împotriva furtunilor, aşa cum se povesteşte despre Tiberiu, care, întotdeauna când auzea tunând, îşi punea pe cap coroana, fiindcă se credea că laurul nu e lovit de trăsnete. Dar în oraşul Ipernefelo nu cad trăsnete şi nu se aud tunete. Alţii, ceea ce e mai probabil, afirmă că lui Prometeu, din pricina anilor, începea să-i cadă părul, nenorocire pe care neputând s-o îndure, cum se întâmplă multora, decât foarte greu, şi cum nu citise laudele aduse cheliei de Sinesius, sau nefiind convins de ele, ceea ce e şi mai de crezut, voia să-şi ascundă sub diademă, ca Cesar dictatorul, goliciunea capului.

Dar spre a ne întoarce la fapte, într-una din zile, discutând Prometeu cu Momo, tare i se mai jeluia că vinul,

uleiul şi oalele fuseseră preferate neamului omenesc, care, spunea el, este cea mai bună operă a nemuritorilor ce apăruse pe lume. Şi părându-i-se că nu-l convingea îndeajuns pe Momo, care aducea nu ştiu ce argumente potrivnice, îi propuse să coboare amândoi împreună pe pământ şi să se aşeze la întâmplare în primul loc pe care l-ar descoperi, în fiecare din cele cinci părţi ale lui, locuit de oameni, după ce mai întâi puseseră amândoi acest rămăşag: să vadă dacă în toate cele cinci locuri, sau în cele mai multe dintre ele, vor afla sau nu argumente evidente că omul este cea mai perfectă creatură a universului. Rămăşagul fiind primit de către Momo, şi după ce s-au înţeles asupra preţului său, începură fără zăbavă să coboare spre pământ, îndreptându-se în primul rând spre lumea nouă, ca cea care prin însuşi numele ei, şi deoarece pe ea nu pusese piciorul până atunci niciunul dintre nemuritori, le trezea mai mult curiozitatea, îşi opriră zborul în ţara lui Popaian, în partea septentrională, puţin mai departe de fluviul Cauca, într-un loc în care se vedeau multe semne de locuinţe omeneşti, urme de cultură a câmpului, mai multe poteci, deşi înfundate în multe locuri, şi în cea mai mare parte cu obstacole, arbori tăiaţi şi culcaţi la pământ şi, îndeosebi, ceva ce păreau a fi nişte morminte, şi ici, colo, risipite, nişte oase de oameni. Dar cu toate acestea cei doi din cer nu putură, chiar ciulind bine urechile şi aruncându-şi privirea peste tot, de jur-împrejur, nici să audă vreo voce, nici să descopere ţipenie de om. Umblară ei, când mergând pe jos, când zburând, cale lungă de multe mile, trecând peste munţi şi fluvii, şi găsind peste tot aceleaşi semne şi aceeaşi singurătate. Cum oare de sunt pustii acum aceste ţări, îi spunea Momo lui Prometeu, ce arată totuşi în chip vădit că au fost locuite cândva? Prometeu amintea inundaţiile mării, cutremurele, furtunile, ploile torenţiale, pe care le ştia că sunt obişnuite în regiunile calde, şi într-adevăr că în acelaşi timp ei auzeau, din toate pădurile apropiate, ramurile copacilor din care, agitate de aer, picura neîncetat apă. Numai că Momo nu putea să priceapă cum de era cu putinţă ca

tocmai partea aceea să fie supusă inundaţiilor mării, ea aflându-se atât de departe de mare, încât aceasta nu se zărea de nicăieri, şi cu atât mai puţin înţelegea datorită cărui destin cutremurele, furtunile şi ploile putuseră să distrugă toţi oamenii din acea ţară, dar să cruţe jaguarii, maimuţele, furnicarele, panterele, vulturii, papagalii, şi sute de alte neamuri de animale terestre şi zburătoare, care umblau prin părţile acelea. În sfârşit, când coborâră într-o vale nesfârşită, descoperiră ceea ce s-ar putea numi o mică grămadă de case sau colibe de lemn, acoperite cu frunze de palmier, fiecare înconjurată de o îngrăditură în formă de ţarc: dinaintea uneia din ele stăteau multe persoane, unele în picioare, altele aşezate pe jos, în jurul unui vas de pământ pus la fiert la un foc mare. Se apropiară cele două spirite cereşti, luându-şi formă omenească, iar Prometeu, salutându-i politicos pe toţi şi întorcându-se spre unul care părea să fie căpetenia lor, îl întrebă: Ce faceţi acolo?

SĂLBATICUL: Mâncăm, după cum vezi. IROMETEU: Ce mâncăruri bune aveţi? SĂLBATICUL: Bucăţica asta de carne. PROMETEU: Carne de animal, domestic sau sălbatic? SĂLBATICUL: Domestic, ba chiar a fiului meu. PROMETEU: Ai tu ca fiu un viţel, cum a avut Pasifae? SĂLBATICUL: Nu un viţel ci un om, cum au avut toţi ceilalţi.

PROMETEU: Spui tu asta în mod serios? îţi mănânci tu propria carne?

SĂLBATICUL: Pe a mea proprie nu, ci pe a ăstuia: că numai pentru folosul ăsta l-am adus pe lume şi-am avut grijă să-l hrănesc. PROMETEU: Ca să ţi-l mănâmpi?

SĂLBATICUL: Ce-i de mirare în asta? Şi pe mamă, de asemenea, care tot nu mai poate fi bună să facă alţi copii, mă gândesc s-o mănânc în curând. MOMO: Cum se mănâncă găina după ce i-ai mâncat ouăle. SĂLBATICUL: Şi pe celelalte femei pe care le am, după ce n-or să mai fie bune să nască, de asemenea o să le mănânc. Şi pe aceşti sclavi ai mei pe care-i vedeţi, credeţi că i-aş ţine eu în viaţă, dacă n-ar fi ca să am din când în când copii de la ei

şi să-i mănânc? Dar când or să îmbătrânească şi ei, o să-i mănânc unul câte unul, dacă o să trăiesc. PROMETEU: Spune-mi: aceşti sclavi sunt din neamul tău, sau dintr-altul? SĂLBATICUL: Dintr-altul. PROMETEU: Foarte departe de aici?

SĂLBATICUL: Foarte departe: aşa de departe, că între casele lor şi ale noastre curgea un pârâiaş. Şi arătând cu degetul o mică colină, adăugă: Iată acolo e locul unde era neamul lor; dar ai noştri l-au distrus.

Între timp lui Prometeu i se păru că mulţi dintre ei stăteau şi aruncau asupra lui o privire tot atât de drăgăstoasă, ca cea pe care o aruncă pisica şoarecelui, aşa încât, spre a nu fi mâncat de propriile lui creaturi, îşi luă îndată zborul, şi împreună cu el şi Momo; şi atât de mare le fu spaima pe care o simţiră şi unul, şi celălalt, încât, la plecare, stricară mâncărurile sălbaticilor cu acel fel de murdărie pe care harpiile, din invidie, o făcuseră să ţâşnească peste mesele troiene. Dar aceştia, mai înfometaţi şi mai puţin pretenţioşi decât tovarăşii lui Enea, îşi continuară masa, iar Prometeu, foarte puţin mulţumit de lumea nouă, se îndreptă îndată spre cea mai veche, adică spre Asia, şi străbătând aproape într-o clipă distanţa dintre noile şi vechile Indii, coborâră amândoi lângă Agra pe o câmpie ticsită de o mare mulţime strânsă în jurul unui mormânt plin de lemne, pe marginea căruia, într-o parte, se vedeau unii cu torţe aprinse, gata să dea foc, şi în cealaltă parte, deasupra unei estrade, o femeie tânără, îmbrăcată în veşminte foarte somptuoase şi gătită cu tot felul de podoabe barbare, şi care, dansând şi vociferând, dădea semne de negrăită bucurie. Prometeu, văzând aceasta, îşi închipui în sinea lui că era vorba de o nouă Lucreţie sau de o nouă

Virginie, sau de vreo emulă a fiicelor lui Ereteu, a Ifigeniilor, a fiicelor codrilor, a meneceilor, ale curţilor şi ale decilor, care urmând prezicerea vreunui miracol, se jertfea de bunăvoie pentru patria sa. Înţelegând însă apoi că pricina sacrificiului femeii era moartea soţului ei, se gândi că, aproape la fel ca Alcesta, voia cu preţul vieţii ei

însăşi să răscumpere spiritul lui. Dar după ce află că ea nu vrea să se ardă decât pentru că aşa se obişnuia acolo să se facă cu femeile văduve din secta ei, şi că-şi urâse întotdeauna soţul, că era beată şi că mortul, în loc să reînvie, avea să fie ars în acelaşi foc, întorcând îndată spatele acelui spectacol, luă drumul Europei, spre care, în timp ce mergeau, avu cu tovarăşul său această convorbire.

MOMO: Te-ai fi gândit tu, când furai, expunându-te celei mai mari primejdii, focul din cer ca să-l dai oamenilor, că aceştia se vor folosi de el, fie ca să se frigă unii pe alţii în oala de gătit, fie ca să-şi dea foc de bunăvoie? PROMETEU: Nu, desigur. Dar – gândeşte-te, dragă Momo, că cei pe care i-am văzut până acum sunt sălbatici, şi nu după sălbatici trebuie să fie judecată natura oamenilor, ci, dimpotrivă, după cei civilizaţi, la care mergem acum, şi sunt adânc încredinţat că la ei o să vedem şi o să auzim lucruri şi cuvinte ce ţi se vor părea demne, nu numai de laudă, ci şi de uimire. MOMO: Cât despre mine, eu nu văd, dacă oamenii sunt într-adevăr cel mai perfect soi de creaturi din univers, ce nevoie au să fie civilizaţi pentru ca să nu se ardă ei înşişi, şi să nu-şi mănânce propriii fii, în timp ce celelalte animale, deşi sunt toate sălbatice, totuşi niciunul nu-şi dă foc el singur, în afară de pasărea fenix, care nici nu există, foarte rari sunt cei ce-şi mănâncă pe vreunul din semenii lor, şi mult mai rari încă sunt cei ce se hrănesc cu puii lor, numai în unele împrejurări neobişnuite, şi nicidecum fiindcă i-au făcut în acest scop. Observă de asemenea că din cele cinci părţi ale lumii, una singură, şi nici ea în întregime, şi aceasta fiind incomparabil mai mică decât oricare din celelalte patru, este înzestrată cu civilizaţia pe care tu o lauzi şi la care se mai pot adăuga doar mici porţiuni din restul lumii. Şi nici chiar tu n-ai putea să susţii că această civilizaţie este desăvârşită, şi că astăzi oamenii de ia Paris sau din Filadelfia au atins, în genere, ultima treaptă a perfecţiunii care poate să se potrivească speciei lor. Dar, pentru a ajunge la starea de civilizaţie din prezent, care nici ea nu e încă perfectă, cât timp au trebuit să se trudească aceste

popoare? Atâţia ani cât se pot număra de la originea omului până în timpurile cele mai apropiate. Şi aproape toate invenţiile care au fost de o mai mare nevoie sau de un mai mare folos pentru realizarea stării civilizate, şi-au avut originea nu în raţiune, ci în cazuri întâmplătoare: astfel încât civilizaţia omenească este mai mult opera sorţii decât a naturii, şi acolo unde nu s-au întâmplat astfel de cazuri, vedem că popoarele sunt încă sălbatice, cu toate că au aceeaşi vârstă ca şi popoarele civilizate. De aceea eu zic: dacă omul sălbatic se dovedeşte inferior în multe privinţe oricărui alt animal, dacă civilizaţia, care este opusul barbariei, nu este stăpânită nici astăzi decât de o mică parte din neamul omenesc, dacă, pe lângă asta, această parte nu a putut să ajungă la starea de civilizaţie din prezent decât după un şir de nenumărate secole, şi datorită mai ales întâmplării, mai mult decât vreunei alte cauze, în sfârşit, dacă această stare de civilizaţie nu e încă perfectă, gândeşte-te puţin dacă nu cumva părerea ta cu privire la neamul omenesc n-ar fi mai exactă dacă ar fi exprimată în forma următoare: adică spunând că omul este într-adevăr o culme printre genurile de fiinţe, după cum gândeşti tu, dar o culme a imperfecţiunii, mai degrabă decât a perfecţiunii, cu toate că, atât în vorbă cât şi în judecată, oamenii iau neîncetat una drept alta, bazându-se pe anumite presupuneri pe care le-au făcut şi pe care le iau drept adevăruri sigure. Desigur că celelalte feluri de fiinţe, chiar dintru început au fost perfecte fiecare în el însuşi. Şi, de asemenea, chiar dacă n-ar fi evident că omul sălbatic, comparat cu celelalte animale, e mai rău decât toate, eu nu sunt convins că faptul de a fi de la natură foarte imperfect în specia lui, cum se pare că este omul, trebuie să fie considerat ca o perfecţiune mai mare decât aceea a tuturor celorlalte animale. Mai adaugă că civilizaţia umană, atât de greu de realizat, este poate eu neputinţă de dus la desăvârşire, şi nu e nici atât de trainică încât să nu poată decădea vreodată, cum în adevăr că s-a şi întâmplat de mai multe ori, şi la diferite popoare, care îşi câştigaseră o bună parte din civilizaţie. În sfârşit, eu trag

încheierea că dacă fratele tău Epimeteu ducea judecătorilor modelul pe care l-a folosit când a făcut primul măgar sau prima broască, poate că lua premiul pe care tu nu l-ai obţinut. Totuşi, în orice caz, eu voi admite bucuros că omul este perfect, dacă şi tu te hotărăşti să spui că perfecţiunea lui se aseamănă cu aceea pe care o atribuise Plotin lumii, care, spunea Plotin, este foarte bună şi perfectă în mod absolut, dar pentru ca lumea să fie perfectă, trebuie ca ea să aibă în sine, printre celelalte lucruri, şi toate relele posibile, şi, de fapt, se şi află pe lume tot răul care poate să fie cuprins în ea. Şi în această privinţă poate că eu i-aş admite de asemenea şi lui Leibniz că lumea prezentă este cea mai bună dintre toate lumile posibile.

Nu se poate pune la îndoială că Prometeu nu avea şi el gata un răspuns la toate aceste raţionamente, într-o formă clară, precisă şi dialectică, dar e la fel de sigur că nu l-a dat, deoarece chiar în acel moment se aflau deasupra oraşului Londra, unde, după ce au coborât şi au văzut o mare mulţime de oameni îndreptându-se spre poarta unei case particulare, amestecându-se prin mulţime, au intrat şi ei în casă şi au găsit acolo un om întins pe un pat, culcat pe spate, care ţinea în mâna dreaptă un pistol; rănit în piept, el era mort, şi lângă el zăceau doi copilaşi, de asemenea morţi. În cameră se aflau mai multe persoane din casă şi nişte judecători, care le puneau întrebări, în timp ce un funcţionar scria ceva. PROMETEU: Cine sunt aceşti nenorociţi? UN SERVITOR: Stăpânul meu şi fiii lui. PROMETEU: Cine i-a omorât? SERVITORUL: Stăpânul, pe toţi trei. PROMETEU: Vrei să spui pe copii şi pe el însuşi? SERVITORUL: întocmai.

PROMETEU: Dar de ce a făcut asta? Trebuie că i s-a întâmplat vreo mare nenorocire. SERVITORUL: Niciuna, după cât ştiu eu.

PROMETEU: Dar poate fiindcă era sărac, sau dispreţuit de toţi, sau nefericit în dragoste, sau rău văzut la curte. SERVITORUL: Ba era chiar foarte bogat, şi cred că toţi îl stimau, de dragoste nu-i păsa, şi la curte era în

mare cinste.

PROMETEU: Atunci cum de a căzut în această stare de deznădejde?

SERVITORUL: Din plictiseală de viaţă, după cum a lăsat scris.

PROMETEU: Şi aceşti judecători ce fac? SERVITORUL: Se informează dacă stăpânul înnebunise sau nu, căci în cazul în care nu înnebunise, averea lui revine bunului public prin lege, şi în adevăr, nici n-ar fi posibil să nu revină. PROMETEU: Dar, spune-mi, nu avea niciun prieten sau nicio rudă, căreia să-i poată încredinţa pe aceşti copilaşi, în loc să-i omoare? SERVITORUL: Ba avea, şi printre alţii, pe unul care îi era foarte apropiat, căruia i-a încredinţat câinele lui.

Momo era gata să-l felicite pe Prometeu pentru bunele rezultate ale civilizaţiei, şi pentru mulţumirea care părea că decurge din ea pentru viaţa noastră; şi voia să-i mai reamintească că niciun alt animal, în afară de om, nu se ucide el însuşi, de bunăvoie, nici nu ia, din disperare, viaţa puilor lui, dar Prometeu i-o luă înainte, şi fără să se mai preocupe să vadă şi celelalte două părţi ale lumii ce mai rămâneau de văzut, îi plăti rămăşagul.

DIALOGUL UNUI FIZICIAN CU UN METAFIZICIAN

FIZICIANUL: Evrica, evrica!

METAFIZICIANUL: Ce e? Ce-ai găsit?

FIZICIANUL: Arta de a trăi îndelung.

METAFIZICIANUL: Şi această carte pe care o ai în mână?

FIZICIANUL: Aici spun acest lucru: prin această invenţie, dacă ceilalţi vor trăi o vreme mai îndelungată, eu voi trăi cel puţin o veşnicie; vreau să spun că voi dobândi prin asta gloria nemuritoare.

METAFIZICIANUL: Fă atunci aşa cum fac şi eu. Caută o cutioară de plumb, închide în ea această carte, îngroap-o în pământ şi, mai înainte de a muri, adu-ţi aminte să laşi vorbă unde ai pus-o, pentru a se putea merge acolo şi scoate cartea, şi atunci o să fie găsită arta de a trăi fericit.

FIZICIANUL: Şi până atunci?

METAFIZICIANUL: Până atunci n-o să fie bună la nimic. Aş preţui-o mai mult dacă ar conţine arta de a trăi puţin.

FIZICIANUL: Asta-i ştiută de mult; şi nici n-a fost greu de aflat.

METAFIZICIANUL: În orice caz, o preţuiesc mai mult decât pe a ta.

FIZICIANUL: De ce?

METAFIZICIANUL: Pentru că, dacă viaţa nu e fericită în prezent, aşa cum n-a fost nici până acum, e mai bine pentru noi să fie scurtă decât lungă.

FIZICIANUL: Ba asta nu: pentru că viaţa e un bine prin ea însăşi, şi fiecare o doreşte şi o iubeşte în mod firesc.

METAFIZICIANUL: Aşa cred oamenii; dar ei se înşală: tot aşa cum se înşală vulgul când socoteşte culorile calităţi ale obiectelor, pe când, în realitate, ele nu sunt ale obiectelor, ci ale luminii. Eu spun că omul nu doreşte şi nu iubeşte decât fericirea lui. Şi omul iubeşte viaţa numai pentru faptul că o socoteşte instrumentul sau subiectul acestei fericiri. Astfel că, la drept vorbind, omul ajunge să iubească fericirea şi nu viaţa, chiar dacă foarte adesea atribuie uneia iubirea pe care o poartă celeilalte. E adevărat că această greşeală, ca şi aceea a culorilor, sunt amândouă fireşti. Dar că iubirea de viaţă la oameni nu e naturală, sau mai bine zis că nu e necesară, o vezi din faptul că foarte mulţi în antichitate au ales moartea, deşi puteau trăi, şi chiar în vremea noastră foarte mulţi doresc moartea în diferite împrejurări, şi unii se ucid cu propria lor mână. Lucruri care n-ar putea să se întâmple dacă dragostea de viaţă pentru ea însăşi ar fi în natura omului. Cum dragostea de fericirea proprie este în natura oricărei vieţuitoare, lumea s-ar prăbuşi mai degrabă decât ca vreuna din ele să înceteze de a o iubi şi de a şi-o procura după puterile ei. Apoi, afirmaţia că viaţa e un bine în ea însăşi, aştept ca tu să mi-o dovedeşti cu argumente fie fizice, fie metafizice, fie din orice altă disciplină. Eu spun

că pentru mine negreşit că viaţa fericită ar fi un bine, dar numai dacă ar fi fericită, şi nu doar fiindcă este viaţă. Viaţa nefericită pentru o fiinţă nefericită e un rău şi, dat fiind că natura, cel puţin natura omenească, face astfel încât viaţa şi nefericirea nu se pot despărţi, spune tu însuţi ceea ce urmează de aici.

FIZICIANUL: Te rog să părăsim acest subiect care este prea melancolic şi, fără multe subtilităţi, răspunde-mi sincer: dacă omul ar trăi şi ar putea trăi veşnic, adică fără să moară, nu după ce a murit, viaţa aceasta, nu crezi că i-ar plăcea?

METAFIZICIANUL: La o presupunere ca de poveste, voi răspunde tot cu o poveste, cu atât mai mult cu cât n-am trăit niciodată veşnic, aşa încât nu pot să răspund din experienţă; nici n-am vorbit cu vreunul care să fie nemuritor; şi nicăieri în altă parte decât în poveşti nu găsesc pomenite astfel de persoane. Dacă ar fi aici de faţă Gagliostro, poate că ar fi el în stare să ne lumineze puţin, căci el a trăit mai multe veacuri; deşi, deoarece pe urmă a murit şi el ca şi ceilalţi, se pare că nici el nu era nemuritor. Îţi voi spune aşadar, că înţeleptul Chiron, care era zeu, plictisindu-se cu timpul de viaţă, i-a cerut voie lui Jupiter să poată muri, şi a şi murit. Dar ia gândeşte-te, dacă nemurirea le displace până şi Zeilor, la ce le-ar mai putea servi oamenilor? Iperboreenii, popor necunoscut, dar faimos, la care nu poţi să pătrunzi, nici pe pământ, nici pe apă, bogaţi în toate bunurile şi, îndeosebi, în măgari foarte frumoşi, cu care obişnuiesc să înalţe hecatcombe, pot, dacă nu mă înşel, să fie nemuritori; şi deşi nu au infirmităţi şi nu ştiu nici ce-i truda, nici războaiele, nici foametea, nici viciile, nici păcatele, cu toate acestea mor cu toţii: pentru că, la capătul a o mie de ani de viaţă sau aproape de o mie, sătui de viaţa de pe pământ, se aruncă de bunăvoie de pe o anumită stâncă în mare şi se îneacă. Ascultă şi o altă poveste. Fraţii Biton şi Gleobi, într-o zi de sărbătoare, nefiind gata înhămate măgăriţele, s-au înhămat ei la carul mamei, preoteasă a Junonei, şi au condus-o la templu; atunci aceasta imploră pe zeiţă să răsplătească respectul

fiilor cu cel mai mare bine care le putea fi dat oamenilor. Junona, în loc să-i facă nemuritori, cum ar fi putut şi cum se obişnuia pe atunci, îi făcu să moară şi pe unul, şi pe celălalt încetul cu încetul în chiar ceasul acela. Acelaşi lucru li s-a întâmplat lui Agamed şi lui Trofoniu. După ce au terminat templul de la Delfi, i-au cerut lui Apollo să le plătească; acesta le răspunse că voia să le satisfacă cererea peste şapte zile; în tot acest timp să aştepte petrecând după pofta lor. A şaptea noapte le trimise un somn dulce, din care nu s-au mai deşteptat, şi astfel ei n-au mai cerut vreo altă plată. Dar deoarece suntem în toiul poveştilor, iată o alta cu privire la care o să-ţi pun o întrebare. Eu ştiu că cei la fel cu tine consideră ca un lucru sigur că viaţa omenească, dacă luăm fiecare popor în mare, în Orice ţară locuita, şi Sub orice cer, durează în mod firesc, cu excepţia unor mici diferenţe, cam o aceeaşi perioadă de timp. Dar unii dintre bunii scriitori antici povestesc că oamenii din anumite părţi ale Indiei şi ale Etiopiei nu trăiesc mai mult de patruzeci de ani; cine moare – la vârsta aceasta, moare foarte bătrân; şi fetele de şapte ani sunt la vârsta măritişului. Lucrul acesta din urmă ştim că se întâmpla în Guineea, în Decan şi în alte locuri situate în zona toridă. Aşadar, presupunând că e adevărat că există una sau mai multe naţiuni la care oamenii nu trec de obicei peste patruzeci de ani de viaţă, şi aceasta fiind lăsată de la natură, nu din alte cauze, cum s-a crezut despre hotentoţi, te întreb dacă cu privire la acest fapt ţi se pare că amintitele popoare trebuie să fie nefericite sau mai fericite decât celelalte?

FIZICIANUL: Mai nefericite, negreşit, deoarece merg la moarte mai curând.

METAFIZICIANUL: Eu cred dimpotrivă chiar pentru acest motiv. Dar nu asta-i chestiunea. Fii puţin atent. Eu tăgăduiam că viaţa în sine, adică simplul sentiment al existenţei proprii, este un lucru plăcut şi de dorit de la natură. Dar ceea ce poate pe mai bună dreptate poartă numele de viaţă, adică eficacitatea şi mulţimea senzaţiilor, sunt în mod firesc iubite şi dorite de toţi oamenii, pentru

că orice acţiune sau pasiune vie şi puternică, cu condiţia să nu fie regretabilă sau dureroasă, numai prin faptul că este vie şi puternică ne este plăcută, chiar dacă e lipsită de vreo altă calitate plăcută. Însă la acei oameni la care viaţa se scurge în mod firesc în decurs de patruzeci de ani, adică în jumătate din timpul destinat de natură celorlalţi oameni, această viaţă în fiecare clipă a ei ar fi de două ori mai vie decât viaţa noastră: pentru că trebuind să crească şi să ajungă la maturitate şi tot aşa să se veştejească şi să moară în jumătate din timpul hărăzit nouă, actele vitale ale fiinţei lor în mod proporţional cu această iuţeală, ar fi în fiecare clipă de două ori mai puternice decât cele ce se întâmplă celorlalţi; şi chiar şi acţiunile lor voluntare, mobilitatea şi vioiciunea lor exterioară ar corespunde acestei eficacităţi mai mari. Astfel că ei ar avea într-un interval de timp mai mic aceeaşi cantitate de viaţă pe care o avem şi noi. Care împărţindu-se într-un mai mic număr de ani, ar fi de ajuns ca să-i umple, sau ar lăsa în ei numai mici goluri, acolo unde ea nu e de ajuns pentru un răstimp îndoit, şi actele şi senzaţiile lor fiind mai puternice şi strânse într-un cerc mai strâmt, ar fi aproape de ajuns ca să ocupe şi să dea viaţă întregii lor vârste; în timp ce în a noastră, mult mai lungă, rămân intervale mari foarte dese, lipsite de orice faptă şi simţire vie. Şi deoarece e de dorit nu numai existenţa, ci doar existenţa fericită, şi soarta bună sau rea a fiecăruia nu se măsoară după numărul zilelor, eu trag încheierea că viaţa acelor naţiuni la care cu cât viaţa este mai scurtă cu atât este mai puţin săracă în plăcere, sau în ceea ce se arată prin acest nume, ar merita să fie preferată vieţii noastre, şi chiar şi vieţii primilor regi ai Asiriei, ai Egiptului, ai Chinei, ai Indiei şi ai altor ţări, ce au trăit, ca să ne întoarcem la legende, mii de ani. De aceea, eu nu numai că nu mă sinchisesc de nemurire şi sunt mulţumit să o las peştilor, cărora le-o acordă Leeuwenhock[15], cu condiţia să nu fie mâncaţi de oameni sau de balene, dar, în loc de a întârzia sau de a întrerupe

15 Antonius van Leeuwenhock (1632 – 1723), naturalist olandez care atribui peştilor o viaţă deosebit de lungă.

vegetarea trupului nostru pentru a-i prelungi viaţa, cum propune Maupertuis[16], eu aş vrea să o putem accelera, astfel încât viaţa noastră să se reducă la durata vieţii acelor insecte, numite efemere, despre care se spune că nici cele mai bătrâne dintre ele nu depăşesc vârsta de o zi, şi cu toate acestea mor bunici şi străbunice. În care caz, socot că n-ar mai fi loc pentru plictiseală. Ce gândeşti despre acest raţionament?

FIZICIANUL: Gândesc că nu mă convinge; şi că dacă tu iubeşti metafizica, eu mă iau după fizică: vreau să spun că dacă tu ţii seama de subtilităţi, eu privesc în ansamblu şi asta îmi e de ajuns. Însă, fără a privi la microscop, judec că viaţa este mai frumoasă decât moartea, şi-i dau vieţii mărul, dacă le privesc pe amândouă îmbrăcate.

METAFIZICIANUL: Aşa judec şi eu. Dar când îmi vine în minte obiceiul acelor barbari, care, pentru fiecare zi nefericită din viaţa lor, aruncau într-o tolbă o pietricică neagră, şi pentru fiecare zi fericită una albă, mă gândesc ce mic număr de bile albe se găseau probabil în tolbele lor la moartea fiecăruia, şi ce mare grămadă de bile negre. Şi doresc să am în faţa mea toate pietricelele zilelor ce-mi mai rămân; şi, după ce le-am separat pe cele albe de cele negre, să am libertatea să le arunc pe toate cele negre şi să le scot astfel din viaţa mea, păstrându-le numai pe cele albe: deşi eu ştiu bine că ele n-ar alcătui o grămadă mare şi că ar fi de un alb tulbure.

FIZICIANUL: Mulţi, dimpotrivă, chiar dacă toate pietricelele ar fi negre, şi chiar mai negre decât calcedonia, ar vrea să li se mai poată adăuga şi altele, chiar de aceeaşi culoare: deoarece sunt siguri că nicio pietricică nu este atât de neagră ca cea de pe urmă. Şi aceştia, printre care mă număr şi eu, ar putea să adauge, în adevăr, multe pietricele la viaţa lor, folosind arta care este arătată în cartea mea.

METAFIZICIANUL: Fiecare să gândească şi să facă cum îl taie capul, căci moartea o să facă tot după cum

16 P.L. Măreau de, Maupertuis (1698 – 1759), matematician şi filozof sceptic francez.

crede ea. Dar dacă tu vrei ca prelungindu-le viaţa să le fii într-adevăr de folos oamenilor, găseşte meşteşugul care să le înmulţească şi ca număr, şi ca putere senzaţiile şi faptele lor. În acest fel ai spori cu adevărat viaţa omenească şi, umplând imensele intervale de timp în care existenţa noastră e mai mult durată decât viaţă, te-ai putea făli că ai prelungit-o. Şi asta, fără să cauţi imposibilul sau să siluieşti natura, ci urmând-o. Nu ţi se pare că anticii trăiau mai mult decât noi, deşi, din cauza marilor şi neîncetatelor primejdii pe care obişnuiau să le înfrunte, mureau de obicei mai repede? Şi o să le aduci o mare binefacere oamenilor, a căror viaţă a fost întotdeauna, n-o să spun fericită, dar cu atât mai puţin nefericită, cu cât a fost mai agitată şi mai ocupată, fără durere sau suferinţă. Dar faptul că viaţa e plină de lene şi de plictiseală, ceea ce înseamnă totuna cu a fi goală, face să fie luată drept adevărată sentinţa lui Piron, că între viaţă şi moarte nu e nicio diferenţă. Lucru pe care, dacă l-aş crede, îţi jur că nu puţin m-ar speria moartea. Dar, în sfârşit, viaţa trebuie să fie vie, adică viaţă adevărată, sau altfel o întrece ca preţ, nespus de mult, moartea.

DIALOGUL LUI TORQUATO TASSO CU GENIUL LUI FAMILIAR

GENIUL: Ce mai faci, Torquato?

TASSO: Ştii prea bine ce poţi să faci într-o închisoare şi înecat până-n gât în necazuri.

GENIUL: Lasă asta, căci după-masă nu-i bine să te vaiţi. Fă-ţi curaj şi hai să facem haz de necaz.

TASSO: Nu-s în stare de asta. Dar prezenţa şi cuvintele tale îmi aduc întotdeauna alinare. Aşază-te alături de mine.

GENIUL: Să mă aşez? Nu-i un lucru tocmai uşor pentru un spirit. Dar iată: închipuie-ţi că stau jos.

TASSO: Oh, dacă aş putea s-o revăd pe Leonora mea. Ori de câte ori îmi vine în gând, se naşte în mine o mare bucurie care mă străbate din creştet până-n tălpi; şi nu-i nerv sau vână care să nu-mi zvâcnească puternic. Uneori, când mă gândesc la ea, îmi reînvie în suflet anumite

imagini şi simţăminte, încât, pentru puţin timp, mi se pare că sunt acelaşi Torquato de altă dată, când nu avusesem încă experienţa nenorocirilor şi a oamenilor, şi pe care acum prea adesea îl plâng ca şi cum ar fi mort. În adevăr, pot spune că în genere contactul cu lumea şi îndurarea suferinţelor cufundă şi adoarme în noi pe cel de odinioară, care doar din când în când se mai deşteaptă pentru scurt timp, dar mereu tot mai rar, cu cât înaintăm în vârstă, retrăgându-se tot mai mult în noi înşine, şi căzând într-un somn din ce în ce mai adânc, până ce, deşi viaţa noastră continua, el moare cu totul. În sfârşit, eu mă minunez cum gândul la o femeie poate să aibă atâta putere, încât să-mi primenească, ca să spun astfel, sufletul, şi să mă facă să uit atâtea nenorociri. Şi de*f* n-ar fi să nu mai am speranţa de a o revedea, aş crede că n-am pierdut încă putinţa de a fi fericit.

GENIUL: Care din aceste două lucruri socoţi tu că e mai dulce: s-o vezi pe femeia iubită, sau să te gândeşti la ea?

TASSO: Nu ştiu. Este sigur însă că atunci când era de faţă, mi se părea o femeie; de departe îmi părea şi-mi pare o zeiţă.

GENIUL: Aceste zeiţe sunt atât de bune, încât atunci când te apropii de ele într-o clipă îşi pierd divinitatea, îşi desprind razele din jurul capului şi le bagă în buzunar, ca să nu-l orbească pe muritorul ce le iese înainte.

TASSO: Tu spui adevărul, din nefericire. Dar nu ţi se pare acesta un mare păcat al femeilor, că de aproape ni se par atât de diferite de ceea ce ne închipuim despre ele?

GENIUL: Eu nu pot să văd ce vină e în faptul că sunt făcute din carne şi sânge, mai degrabă decât din ambrozie şi nectar. Are oare ceva pe lume vreo umbră măcar sau a miia parte din perfecţiunea pe care voi o socotiţi că trebuie să existe la femei? Şi mi se pare ciudat că, în timp ce nu vă miraţi de loc că bărbaţii sunt bărbaţi, adică nişte fiinţe ce nu merită nici să fie lăudate, nici să fie iubite, nu puteţi să înţelegeţi cum de e cu putinţă ca femeile în realitate să nu fie îngeri.

TASSO: Cu toate acestea, mor de dorinţa de a o revedea pe Leonora şi de a-i vorbi din nou.

6*

GENIUL: Haide, în noaptea asta, în somn, o voi aduce dinaintea ta; frumoasă ca tinereţea şi atât de amabilă, încât vei avea curajul să-i vorbeşti mult mai deschis şi mai repede decât ai făcut-o vreodată în trecut; ba chiar până la urmă îi vei strânge mâna, şi ea, privindu-te ţintă, îţi va picura în suflet o atât de mare dulceaţă, încât vei fi copleşit, şi toată ziua de mâine, ori de câte ori îţi vei aduce aminte de acest vis, o să-ţi bată inima în piept să ţi se spargă de atâta fericire.

TASSO: Mare mângâiere: vis, în Joc de adevăr.

GENIUL: Ce este adevărul?

TASSO: Pilat a ştiut tot atât de puţin ca şi mine.

GENIUL: Bine, atunci o să răspund eu în locul tău. Să ştii că între adevăr şi vis nu-i altă diferenţă decât că uneori visul poate să fie mult mai frumos şi mai dulce decât ar putea să fie vreodată adevărul.

TASSO: Aşadar o plăcere visată valorează tot atât cât şi o plăcere adevărată?

GENIUL: Eu cred asta. Ba chiar ştiu pe unul care atunci când şi-o vede într-un vis pe femeia iubită, toată ziua următoare evită să se întâlnească cu ea şi s-o revadă, tocmai pentru că ştie că ea n-ar putea să înfrunte comparaţia cu imaginea pe care somnul i-a lăsat-o întipărită în suflet şi că adevărul, ştergându-i din minte falsa icoană, i-ar curma nemaipomenita plăcere pe care a avut-o în somn. De aceea nu sunt de condamnat cei vechi, mult mai grăbiţi, mai pricepuţi şi mai ingenioşi decât noi cu privire la obţinerea tuturor plăcerilor posibile pentru firea omenească, că aveau obiceiul să provoace în diferite moduri dulceaţa şi bucuria viselor: nici Pitagora nu-i de condamnat pentru că a oprit să se mănânce seara fasole, deoarece exista credinţa că ea este împotriva viselor liniştite, tulburându-le adânc; şi erau atunci de înţeles superstiţioşii care înainte de a se culca obişnuiau să se roage şi să bea în cinstea lui Mercur, ce le călăuzea visele,

spre a le da unele vesele; în acest scop, ei îi păstrau cu pietate chipul sculptat la picioarele patului. Astfel, deoarece nu găseau niciodată fericirea cât timp erau treji, ei se străduiau să fie fericiţi cel puţin când dormeau; şi cred că întrucâtva şi obţineau acest lucru şi că erau mai ascultaţi de Mercur decât de ceilalţi Zei.

TASSO: Atunci, dacă pe de o parte oamenii se nasc şi trăiesc numai pentru plăcerea trupească sau sufletească, şi dacă pe de altă parte plăcerea există numai în vise, va trebui să ne hotărâm să trăim pentru a visa: lucru la care însă, în adevăr, eu nu pot să mă mărginesc.

GENIUL: Te-ai şi mărginit şi te-ai hotărât la asta, din moment ce trăieşti şi consimţi să trăieşti. Ce este oare plăcerea?

TASSO: N-am până într-atât experienţa ei, încât s-o pot cunoaşte ce este.

GENIUL: Nimeni n-o cunoaşte din experienţă, ci numai prin speculaţie: deoarece plăcerea e un subiect de speculaţie şi nu o realitate; o dorinţă, nu un fapt, un sentiment pe care omul îl concepe cu gândirea şi nu-l simte; sau, ca să spunem şi mai bine, un concept şi nu un sentiment. Nu băgaţi voi de seamă că până şi în clipele oricărei plăceri ale voastre, chiar dorită infinit şi obişnuită cu oboseli şi greutăţi de nedescris, fiindcă nu puteţi să fiţi mulţumiţi cu bucuria pe care o simţiţi în oricare din acele clipe, întotdeauna sunteţi în aşteptarea unei bucurii mai mari şi mai adevărate, în care consistă în definitiv plăcerea; şi aproape încontinuu vă raportaţi la clipele viitoare ale acelei plăceri? Care sfârşeşte însă întotdeauna mai înainte de-a ajunge la clipa care să vă satisfacă; şi nu vă lasă altceva decât speranţa oarbă că o să vă bucuraţi mai bine şi mai adevărat cu alt prilej, şi mângâierea de a vă face şi de a vă povesti vouă înşivă că v-aţi bucurat, de a o povesti şi altora, nu numai din ambiţie, ci şi ca să vă convingeţi şi mai mult pe voi înşivă. Dar oricine consimte să trăiască, nu o face în realitate cu alt rezultat, nici cu alt folos decât acela de a visa; de a crede că o să se bucure, sau să s-a bucurat; lucruri amândouă false şi închipuite.

TASSO: Nu pot oamenii să creadă niciodată că se bucură în prezent?

GENIUL: Ori de câte ori ar crede aceasta, s-ar bucura în adevăr. Dar povesteşte-mi tu dacă îţi aminteşti să fi spus în vreo clipă a vieţii tale cu deplină sinceritate şi convingere: mă bucur. Dimpotrivă, tot timpul ai spus şi spui în mod sincer: o să mă bucur; şi uneori, dar cu mai puţină sinceritate: m-ambucurat. Astfel încât plăcerea este întotdeauna sau trecută sau viitoare, şi niciodată prezentă.

TASSO: Ceea ce înseamnă că este întotdeauna nimic.

GENIUL: Aşa se pare.

TASSO: Şi doar în vise.

GENIUL: La drept vorbind, aşa-i.

TASSO: Şi totuşi, obiectul şi scopul vieţii noastre, nu numai esenţial, ci chiar unic, e însăşi plăcerea; înţelegând prin plăcere fericirea, care trebuie să fie într-adevăr plăcere, de oriunde ar proveni ea.

GENIUL: Desigur.

TASSO: Atunci când viaţa noastră, lipsită fiind întotdeauna de scopul ei, e continuu imperfectă, a trăi este, prin urmare, prin însăşi natura vieţii, o stare violentă.

GENIUL: Poate.

TASSO: Poate că nu văd eu limpede. Dar pentru ce oare trăim noi atunci? Vreau să spun, pentru ce mai consimţim să trăim?

GENIUL: Ce ştiu eu despre asta? Mai bine veţi fi ştiind-o voi, care sunteţi oameni.

TASSO: Cât despre mine, ţi-o jur că nu ştiu.

GENIUL: întreabă despre asta pe alţii, mai înţelepţi, şi poate că ai să găseşti printre ei pe vreunul care să-ţi dezlege această taină.

TASSO: Aşa am să şi fac. Dar sigur e că această viaţă pe care o duc eu este toată o stare violentă: întrucât chiar lăsând de o parte durerile, plictiseala singură e în stare să mă ucidă.

GENIUL: Ce este plictiseala?

TASSO: Aici experienţa nu-mi lipseşte ca să-ţi pot răspunde la întrebare. Mie mi se pare că plictiseala este

ceva ca aerul, care umple toate spaţiile dintre lucrurile materiale, şi toate golurile conţinute în fiecare din ele; şi acolo de unde pleacă un corp, şi nu-i urmează un altul, acolo vine ea imediat. Astfel toate intervalele dintre plăceri şi supărări ale vieţii omeneşti sunt ocupate de plictiseală. Şi totuşi, după cum în lumea naturală, după peripatetici, nu poţi alege, tot aşa şi în viaţa noastră nu poţi face vreo alegere decât atunci când mintea, din orice motiv, recurge la cugetare. În tot restul timpului sufletul, considerat numai în el însuşi, ca şi desprins de corp, închide în el unele pasiuni, asemeni celui care, lipsit de orice plăcere şi de orice suferinţă, este totuşi plin de plictiseală, şi ea fiind tot o pasiune, la fel ca şi durerea şi plăcerea.

GENIUL: Şi deoarece toate plăcerile voastre sunt parcă dintr-o njaterie ca pânza de păianjen, foarte subţire, foarte rară şi transparentă, după cum aerul pătrunde prin ea, tot aşa şi plictiseala pătrunde în plăceri din toate părţile, şi le umple. Într-adevăr, prin plictiseală nu cred că trebuie să se înţeleagă altceva decât dorinţa pură de fericire, nesatisfăcută de plăcere, dar nici lovită pe faţă de neplăcere. Plăcere care, cum spuneam puţin mai înainte, nu este niciodată satisfăcută, o plăcere propriu-zisă neexistând. Astfel încât viaţa omenească, ca să spunem astfel, este compusă şi alcătuită parte din durere, parte din plictiseală; de una din aceste două pasiuni nu scapă decât căzând în cealaltă. Şi acesta nu-i numai destinul tău particular, ci destinul comun al tuturor oamenilor.

TASSO: Ce leac s-ar putea găsi împotriva plictiselii?

GENIUL: Somnul, opiul şi durerea. Şi durerea este leacul cel mai puternic dintre toate: deoarece în timp ce suferă, omul nu se plictiseşte câtuşi de puţin.

TASSO: Decât să iau această doctorie, prefer să mă plictisesc toată viaţa. Dar şi varietatea activităţii, a ocupaţiilor şi a sentimentelor, chiar dacă nu ne scapă de plictiseală, pentru că nu ne dă o plăcere adevărată, cu toate acestea înalţă şi uşurează plictiseala. Aici, în această închisoare, lipsit fiind de orice contact cu oamenii, luându-mi-se până şi posibilitatea de a scrie, şi silit să notez, ca să-

mi treacă timpul, bătăile orniculuiu, să număr grinzile, crăpăturile şi cariile tavanului, să fixez cărămizile pardoselii, să mă distrez privind la fluturii şi musculiţele ce se rotesc prin cameră, să-mi petrec aproape toate orele în acelaşi fel, eu n-am niciun mijloc care să mă uşureze în vreun fel de apăsarea plictiselii.

GENIUL: Spune-mi: de cât timp eşti silit să duci acest fel de viaţă?

TASSO: De mai multe săptămâni, după cum ştii.

GENIUL: Şi nu simţi tu în prezent, faţă de prima zi, vreo diferenţă în plictiseala pe care ţi-o dă viaţa?

TASSO: Sigur că la început simţeam o plictiseală mai mare decât acum când mintea mea, nemaifiind ocupată şi nici distrasă de altceva, s-a deprins din ce în ce mai mult să vorbească cu ea însăşi şi simte o mângâiere mai mare decât mai înainte, şi a dobândit o obişnuinţă şi o putere de a vorbi cu ea însăşi, ba chiar de a trăncăni, că uneori aproape mi se pare că am în cap o mulţime de persoane ce discută, astfel încât şi cel mai mic subiect care îmi vine în gând este de ajuns ca să provoace în mine o mare discuţie în jurul lui.

GENIUL: Această obişnuinţă o să ţi-o vezi confirmată şi sporită din zi în zi, astfel încât atunci când o să ţi se dea iar posibilitatea să vorbeşti cu ceilalţi oameni, o să ţi se pară că eşti mai singur stând în tovărăşia lor, decât în singurătate. Şi deprinderea cu acest fel de viaţă, să nu crezi că o capătă numai cei în situaţia ta, obişnuiţi deja să mediteze, ci, după un timp mai îndelungat sau mai scurt, ea devine deprinderea oricui. Ceva mai mult, faptul că eşti separat de oameni, sau mai bine zis, de viaţa însăşi, atrage după sine avantajul că omul, de asemenea sătul, lămurit şi dezgustat de lucrurile omeneşti prin propria experienţă, obişnuindu-se din nou încetul cu încetul să le privească de departe, de unde îi apar mult mai frumoase şi mai preţioase decât de aproape, uită de deşertăciunea şi de mizeria lor; îşi formează iar şi aproape îşi crează lumea în felul lui, începe să preţuiască, să iubească şi să dorească viaţa, cu ale cărei speranţe, dacă nu-i lipsit de posibilitatea

sau de încrederea că va reveni în societatea oamenilor, se hrăneşte şi se desfată, aşa cum obişnuia altă dată. În felul acesta singurătatea joacă aproape rolul tinereţii, sau în chip sigur reîntinereşte sufletul, îi pune iar în valoare şi în mişcare imaginaţia, şi-i redă omului cu experienţă avantajele lipsei de experienţă de odinioară, după care suspini tu. Eu te părăsesc acum, pentru că văd că te cuprinde somnul, ca să mă duc să-ţi pregătesc visul frumos pe care ţi l-am făgăduit. Aşa, între somn şi visare, îţi vei petrece de acum înainte viaţa, cu singurul folos de a o petrece, deoarece acesta e singurul bine pe care îl poţi avea pe lume, şi unicul scop pe care voi trebuie să vi-l propuneţi în fiecare dimineaţă la deşteptare. Foarte deseori e bine să-l ţineţi cu dinţii: fericită ziua în care puteţi să-l târâţi după voi cu mâinile, sau să-l duceţi în spinare. Dar, în sfârşit, timpul tău nu e mai încet la fugă în această carceră decât e în saloane şi în grădini timpul celui ce te asupreşte. Adio.

TASSO: Adio. Dar ascultă-mă. Conversaţia ta mă întăreşte totuşi foarte mult. Nu că mi-ar curma tristeţea: dar această tristeţe, cea mai mare parte a timpului, este ca o noapte foarte întunecată, fără lună şi fără stele, în timp ce atunci când sunt cu tine seamănă cu întunericul amurgului, mai degrabă plăcut decât supărător. Pentru ca de acum înainte să te pot chema sau să te găsesc când am nevoie de tine, spune-mi unde obişnuieşti să locuieşti?

GENIUL: N-ai ştiut-o până acum? Într-o băutură generoasă.

DIALOGUL NATURII CU UN ISLANDEZ

Unui islandez, care colindase aproape lumea întreagă şi locuise prin cele mai felurite ţinuturi ale ei, ajungând într-o bună zi până în inima Africii, şi trecând pe sub linia echinocţiului, într-un loc unde nu mai călcase vreodată picior de om, i s-a întâmplat ceva asemănător cu ceea ce i s-a întâmplat şi lui Vasco de Gama când a trecut pe lângă Capul Bunei Speranţe, cu care prilej Capul – acest paznic al mărilor australe – i s-a înfăţişat sub chipul unui uriaş, spre a-l sili să nu mai încerce a străbate acele ape

necunoscute. A zărit de departe o statuie foarte mare, care la început şi-a închipuit că trebuie să fie de piatră, şi asemenea coloanelor gigantice văzute de el, cu mulţi ani mai înainte, în Insula Paştelui. Dar apropiindu-se mai mult, a văzut că era silueta uriaşă a unei femei aşezate pe pământ, stând pe o parte, sprijinită cu spatele şi cu cotul de un munte, nicidecum închipuită, ci vie; cu chipul frumos şi înspăimântător totodată, cu ochii şi părul foarte negri, care îl privea ţintă şi care, după ce zăbovi aşa fără să vorbească, vreme îndelungată, îi spuse, în sfârşit: NATURA: Cine eşti? Ce cauţi prin aceste locuri, unde stirpea ta era necunoscută până acum? ISLANDEZUL: Sunt un biet islandez, care fug de Natură; şi după ce am fugit de ea toată viaţa, cutreierând aproape sute de meleaguri de pe faţa pământului, acum fug de ea şi prin părţile astea.

NATURA: Cum fuge veveriţa zburătoare de şarpele cu clopoţei, până ce-i cade în gură ea singură. Eu sunt aceea de care fugi!

ISLANDEZUL: Natura?

NATURA: Chiar ea.

ISLANDEZUL: Mă doare până în adâncul inimii şi socotesc că nu putea să mi se întâmple o nenorocire mai mare decât asta.

NATURA: Puteai prea bine să-ţi închipui că eu sălăşluiesc mai ales prin aceste locuri, unde, după cum ştii prea bine, îmi arăt mai mult decât în orice altă parte puterea. Dar ce te-a făcut să fugi de mine?

ISLANDEZUL: Tu trebuie să ştii că eu încă de pe vremea când eram foarte tânăr, deşi numai după o scurtă experienţă, m-am convins şi m-am lămurit despre zădărnicia vieţii şi despre prostia oamenilor care, luptându-se neîncetat unii cu alţii pentru a dobândi plăceri ce nu desfată de loc, şi bucurii ce nu folosesc la nimic, îndurând şi căşunându-şi reciproc nesfârşite griji şi nesfârşite suferinţe, care-i chinuiesc şi le fac cu adevărat rău, cu cât caută mai aprig fericirea, cu atât se îndepărtează mai mult de ea. Pentru aceste motive, după

ce am renunţat la orice altă dorinţă, m-am hotărât ca, fără a pricinui vreo supărare cuiva, fără a căuta în niciun fel să-mi îmbunătăţesc viaţa, fără a mă certa cu alţii pentru vreun bun lumesc, ca să duc o viaţă modestă şi liniştită, şi, lipsindu-mă de plăceri ca de ceva neîngăduit speciei noastre, nu mi-am mai propus alt ţel decât să mă ţin departe de orice suferinţă. Prin aceasta nu vreau să spun că m-am gândit să mă sustrag ocupaţiilor şi eforturilor corporale: că ştii bine ce deosebire este între oboseală şi neplăcere, şi între a trăi liniştit şi a trăi în trândăvie. Şi chiar de la început, de când am pus în aplicare această hotărâre, am cunoscut din experienţă cât e de zadarnic să te gândeşti, dacă trăieşti printre oameni, că poţi ca, nelovind pe cineva, să eviţi ca ceilalţi să te lovească, şi că dându-te mereu la o parte şi mulţumindu-te întotdeauna cu lucrul cel mai neînsemnat, poţi să obţii măcar un loc oarecare sub soare, care să nu-ţi fie tăgăduit şi el. Dar de amestecul oamenilor am scăpat lesne, renunţând la societatea lor şi impunându-mi singurătatea, lucru care, pe insula mea natală, se poate înfăptui fără greutate. După ce am făcut aceasta, şi deşi am trăit aproape fără un dram de plăcere, nu puteam totuşi să mă feresc de suferinţă, deoarece lungimea iernii, tăria frigului şi arşiţa cumplită a verii, care sunt caracteristice acelui loc, mă chinuiau fără încetare, şi focul, lângă care îmi plăcea să-mi petrec o bună parte din timp, îmi usca pielea, iar ochii mă dureau din pricina fumului, astfel încât nici în casă, nici sub cerul liber nu puteam să scap de o veşnică neplăcere. Şi nici nu puteam să fiu pe deplin liniştit, linişte către care, în primul rând, tânjeam în gândul meu, căci furtunile înspăimântătoare pe mare şi pe uscat, bubuiturile şi ameninţările muntelui Ecla, teama de incendii, foarte obişnuite la casele durate din lemn, cum sunt cele ale noastre, nu încetau să mă tulbure. Toate aceste neplăceri, care într-o viaţă veşnic egală cu ea însăşi, lipsită de orice altă dorinţă şi speranţă şi aproape de orice altă preocupare, în afară de aceea de a fi liniştită, devin permanente, şi mult mai grele decât par de obicei, când

spiritul nostru este acaparat aproape în întregime de gânduri privind viaţa publică şi copleşit de necazurile ce ne vin din partea oamenilor. Văzând, aşadar, că cu cât mă străduiam mai mult şi aproape mă închideam în mine însumi, în scopul de a nu pricinui cuiva vreo neplăcere sau vreo pagubă pe lumea asta, cu atât mai puţin izbuteam să fiu liniştit şi să nu mă chinuiască lucrurile înconjurătoare, am început să caut alte locuri şi o altă climă, ca să văd dacă nu cumva în vreun alt colţ de pe pământ n-aş putea ca, dacă nu jignesc, să nu fiu jignit, şi dacă nu mă bucur, nici să nu pătimesc. Şi la această hotărâre m-a împins şi gândul care s-a născut în mine, că poate tu ai hărăzit neamului omenesc doar o singură climă pe pământ (cum ai făcut cu fiecare din celelalte specii de animale şi vegetale), precum şi anumite locuri, în afara cărora oamenii nu pot nici să prospere, nici să trăiască fără a îndura greutăţi şi mizerii, care, în acest caz, nu ţie ar trebui să ţi se pună în seamă, ci numai lor înşişi, fiindcă au dispreţuit şi au nesocotit condiţiile statornicite de legile tale pentru aşezările omeneşti. Am cutreierat aproape întreaga lume şi am cunoscut mai toate ţările, respectându-mi întotdeauna hotărârea de a nu supăra pe cineva, atât cât îmi stă în putinţă, şi de a nu căuta altceva decât liniştea vieţii. Dar m-a ars căldura la tropice, am îngheţat de frig la poli, am fost chinuit în clima temperată de nestatornicia aerului, m-a supărat pretutindeni dezlănţuirea elementelor naturii. Am văzut multe locuri unde nu trece o zi fără furtună, ceea ce înseamnă că tu iei în fiecare zi cu asalt şi dai o adevărată bătălie împotriva acelor locuitori, cu nimic vinovaţi faţă de tine. În alte părţi, dacă cerul e veşnic senin, în schimb sunt dese cutremurele, sunt nenumăraţi vulcanii ce se revarsă cu furie şi fierb măruntaiele întregii ţări. Vânturi şi vijelii cumplite domnesc prin părţile şi în anotimpurile liniştite în ce priveşte alte furii ale văzduhului. Uneori am văzut acoperişul casei prăbuşindu-se deasupra capului meu, sub un noian de zăpadă, alteori, din pricina belşugului de ploi, însuşi pământul, crăpându-se, mi-a fugit de sub picioare; uneori a trebuit să fug cu

răsuflarea tăiată din faţa râurilor care mă urmăreau, ca şi cum le-aş fi greşit cu ceva. Multe animale sălbatice, fără ca eu să le fi stârnit cât de cât, au vrut să mă sfâşie; mulţi şerpi erau gata să mă otrăvească, în mai multe locuri puţin a lipsit ca insecte zburătoare să nu mă mănânce de viu. Las de o parte primejdiile zilnice, care-l ameninţă la tot pasul pe om, şi nesfârşite ca număr, ba chiar atât de multe, încât un filosof antic nu găseşte alt leac mai bun împotriva fricii decât gândul că trebuie să ne temem de orice lucru. Nici bolile nu m-au cruţat, cu toate că eram, şi cum de altfel mai sunt încă, dacă nu temperat, dar cel puţin cumpătat cu plăcerile trupeşti. M-am obişnuit să simt o mare admiraţie când mă gândesc cum de ai putut tu, pe de o parte, să ne insufli o sete de plăceri atât de mare, de puternică şi de nesăţioasă, încât, dacă e despărţită de plăcere, lipsită adică de ceea ce îşi doreşte în mod firesc, viaţa noastră este un lucru imperfect, iar pe de altă parte, ai osândit ca, dintre toate lucrurile omeneşti, îndeplinirea plăcerii să fie aproape cea mai dăunătoare forţelor şi sănătăţii trupului, cea mai primejdioasă în urmările ei pentru fiecare făptură, şi cea mai potrivnică duratei vieţii însăşi. Dar, oricum, deşi m-am abţinut aproape întotdeauna şi cu desăvârşire de la orice desfătare, n-am putut să mă feresc totuşi de multe şi felurite boli, dintre care unele mi-au pus viaţa în primejdie de moarte, altele m-au făcut să nu-mi mai folosesc vreun mădular sau să fiu silit să duc veşnic o viaţă şi mai nenorocită decât mai înainte; şi toate aceste boli, vreme de zile şi luni în şir, mi-au chinuit trupul şi sufletul cu mii de lipsuri şi de dureri. Şi este sigur că, deşi fiecare din noi face experienţa în timpul nenorocirilor suferite, a unor rele pentru el noi şi nemaiîncercate până atunci, şi a unei nefericiri mai mari decât cea obişnuită (ca şi cum viaţa omenească n-ar fi îndeajuns de mizeră în mod obişnuit), tu, în schimb, nu i-ai dat omului nici măcar unele perioade de sănătate deplină şi deosebită, care să-i pricinuiască vreo desfătare neobişnuită prin desăvârşirea şi trăinicia ei. În ţările acoperite mai tot timpul de zăpezi, eram gata să orbesc, aşa cum se întâmplă de obicei cu

laponii în patria lor. Soarele şi aerul, lucruri vitale, ba chiar necesare vieţii noastre, şi deci de care nu ne putem lipsi, ne vatămă necontenit: aerul, cu umezeala, cu răceala şi cu alte manifestări ale lui; soarele, cu căldura şi cu însăşi lumina lui, până într-atât încât omul nu poate niciodată, fără un dram de suferinţă sau vătămare, să stea expus în faţa lor. În sfârşit, nu-mi amintesc să-mi fi petrecut o singură zi din viaţă fără nicio durere, în timp ce nu pot să număr zilele pe care le-am trăit fără a avea măcar o umbră de bucurie: îmi dau seama că pe cât ne este hărăzită şi necesară suferinţa şi lipsa de plăcere, tot pe atât de imposibil ne este să trăim liniştiţi în vreun fel, şi fiind îngrijoraţi nu putem să nu fim nefericiţi; de aceea m-am hotărât să trag încheierea că tu eşti vrăjmaşa declarată a oamenilor şi a celorlalte vieţuitoare, şi a tuturor făpturilor tale; când ne întinzi curse, când ne ameninţi, când ne ataci, când ne împungi, când ne izbeşti, când ne sfâşii, şi fără încetare ori ne loveşti ori ne persecuţi; şi socot că, de obicei şi prin lege, eşti călăul propriei tale familii, al fiilor tăi şi, ca să spunem aşa, al sângelui şi al măruntaielor tale. Aşa încât nu mai am nicio speranţă, deoarece am înţeles că dacă oamenii încetează măcar să mai persecute pe cel care îi evită sau se ascunde cu nestrămutată hotărâre de a-i ocoli sau de a se feri de ei, tu, în schimb, sub niciun motiv nu încetezi să ne urmăreşti pas cu pas, şi să ne dobori. Şi chiar de pe acum îmi văd apropiindu-se amarnica şi înspăimântătoarea vreme a bătrâneţii, un rău adevărat şi evident, ba chiar o grămadă de rele şi de mizerii foarte grele, nu însă întâmplător, ci hărăzit de tine prin lege tuturor vieţuitoarelor, prevăzut de fiecare din copilărie şi pregătit neîncetat în om, chiar de la al cincilea lustru al vieţii, cu un sfârşit foarte trist şi o distrugere fără vina lui, astfel încât dacă abia o treime din viaţa oamenilor este sorocită înfloririi, şi câteva clipe maturităţii şi perfecţiunii, apoi în rest este ursită declinului şi suferinţelor care îi urmează.

NATURA: închipuitu-ţi-ai oare că lumea a fost făcută pentru voi? Acum ştii, în sfârşit, că în faptele, în

orânduielile şi în acţiunile mele, în afară de foarte puţine, am avut şi am întotdeauna un scop, urmărind cu totul altceva decât fericirea sau nefericirea oamenilor. Când eu vă vatăm, în orice chip şi prin orice mijloc, nu bag de seamă decât foarte rar; tot aşa după cum, în mod obişnuit, dacă vă desfăt sau vă fac bine, eu habar n-am; şi n-am făcut, cum credeţi voi, anumite lucruri, sau nu desfăşor anumite acţiuni ca să vă desfăt sau să vă fie de folos vouă. Şi, în sfârşit, chiar dacă mi s-ar întâmpla să sting toată specia voastră, eu n-aş băga de seamă acest lucru.

ISLANDEZUL: Să zicem că cineva m-ar pofti de bunăvoie, cu multă insistenţă, la una din casele lui, şi eu, ca să-i fac pe plac, m-aş duce. Acolo însă aş fi pus să locuiesc într-o cămăruţă de sus până jos crăpată şi dărăpănată, unde m-ar pândi necontenit primejdia de a fi strivit sub ea, umedă, rău mirositoare, expusă la vânt şi la ploaie. El, nu numai că nu şi-ar da osteneala să mă distreze, sau să-mi facă traiul mai lesnicios, ci, dimpotrivă, abia de-ar spune să mi se aducă ceva de mâncare, atât cât să nu mor de foame. Şi în afară de asta, ar îngădui să fiu insultat, luat în râs, ameninţat şi bătut de fiii şi de oamenii lui. Dacă m-aş plânge de purtarea aceasta rea, el mi-ar răspunde: „Poate crezi că am făcut această casă pentru tine? Sau pe fiii şi pe oamenii aceştia ai mei, îi ţin aici spre a te sluji pe tine? Şi-apoi, am altceva la care să mă gândesc decât la distracţiile tale, şi să te fac pe tine să petreci”; la aceasta aş răspunde: „Păi bine, prietene, dacă n-ai zidit această casă spre folosul meu, a stat doar în puterea ta să nu mă pofteşti în ea. Dar, deoarece de bunăvoie ai vrut ca eu să vin să locuiesc aici, nu poţi face oare în aşa fel încât, atât cât stă în puterea ta, cel puţin să trăiesc aici fără chin şi în afară de primejdie?” Tot astfel spun şi acum. Ştiu bine că n-ai făcut lumea pentru a-i sluji pe oameni. Mai degrabă aş crede că ai făcut-o şi ai rânduit-o înadins spre a-i chinui. Acum te întreb: te-am rugat eu să mă aduci în acest univers? Sau am pătruns în el cu forţa, sau împotriva dorinţei tale? Dar dacă, prin voinţa ta şi fără ştirea mea, şi într-un fel în care nu puteam nici să zic da, nici să zic ba,

tu însăţi, cu mâinile tale, m-ai aşezat aici, nu este oare de datoria ta, dacă nu să mă faci fericit şi mulţumit în acest regat al tău, cel puţin să nu îngădui ca să fiu chinuit şi sfâşiat în el, şi atâta timp cât locuiesc aici să nu-mi dăuneze? Şi asta o spun nu numai din partea mea, ci o spun din partea întregului neam omenesc, şi o spun şi din partea celorlalte animale, şi din partea oricărei fiinţe.

NATURA: Tu dai dovadă că n-ai luat aminte că Ariaţa acestui univers este un circuit neîntrerupt de plămădire şi de distrugere al lui, legate amândouă între ele astfel încât fiecare îi este neîncetat de folos celuilalt, şi la păstrarea lumii; iar dacă ar înceta vreodată una sau alta din ele, lumea, la fel, ar ajunge să se prăpădească. Aşadar, ar fi în dauna lumii dacă în sânul ei ar sălăşlui vreun lucru scutit de suferinţă.

ISLANDEZUL: Aşa susţin toţi filosofii. Dar fiindcă ceea ce s-a distrus suferă, iar cel ce distruge nu se bucură, şi peste puţin timp e distrus şi el, spune-mi ceea ce niciun filosof nu ştie să-mi spună: cui îi place sau cui foloseşte această viaţă tare nefericită a universului, păstrată în dauna şi spre moartea tuturor lucrurilor care o alcătuiesc?

În timp ce discutau astfel, se spune că au dat peste ei doi lei, atât de sfârşiţi şi de lihniţi de foame, încât de abia dacă mai avură putere să-l mănânce pe islandezul acela şi astfel să prindă iar un pic de vlagă, spre a-şi duce viaţa în ziua aceea. Dar sunt unii care tăgăduiesc că lucrurile s-ar fi petrecut astfel şi povestesc că un vânt năprasnic, stârnit în timp ce islandezul vorbea, l-a culcat la pământ şi, deasupra lui, a clădit un falnic mausoleu de nisip, sub care el, uscat cu desăvârşire şi devenit o frumoasă mumie, a fost găsit mai apoi de nişte călători şi aşezat în muzeul nu mai ştiu cărui oraş din Europa.

PARINI SAU DESPRE GLORIE Capitolul întâi

Giuseppe Parini rămâne în amintirea noastră unul dintre foarte puţinii italieni care la un talent desăvârşit au adăugat profunzimea gândurilor şi bogata informaţie şi folosire a filosofiei de până acum; lucruri de acum înainte atât de necesare literelor, încât nu s-ar înţelege cum de s-

ar mai putea despărţi ele, dacă nu s-ar vedea în Italia nenumărate exemple de acest fel. El a fost de asemenea, cum bine se ştie, de o deosebită puritate, cu milă faţă de cei nefericiţi şi faţă de patrie, cu credinţă faţă de prieteni, cu nobleţă de spirit, şi statornic împotriva adversităţilor naturii şi ale sorţii ce l-au chinuit toată viaţa lui mizeră şi umilă, până ce moartea l-a scos din obscuritate. A avut câţiva discipoli, pe care îi învăţa mai întâi să cunoască oamenii şi viaţa lor, şi pe urmă să se delecteze cu elocinţa şi cu poezia. Printre alţii, unui tânăr cu o aplecare şi o înflăcărare de necrezut faţă de studiile bune, şi plin de minunate făgăduieli, intrat nu de mult în ucenicia lui, se apucă într-o zi să-i vorbească în acest sens:

Tu cauţi, fiule, acea glorie care astăzi singură, se poate spune, dintre toate, poate să fie obţinută de oamenii de o condiţie modestă, adică aceea la care se ajunge uneori prin înţelepciune şi prin studiul învăţăturilor şi al scrierilor bune. Însă în primul rând să nu treci cu vederea că această glorie, cu toate că nu a fost neglijată de către cei mai mari strămoşi ai noştri, a fost totuşi ţinută în mică stimă în comparaţie cu altele, şi ai văzut bine în câte locuri şi cu câtă grijă Cicero, adeptul său cel mai fervent şi mai fericit, se scuză faţă de concetăţenii lui de timpul şi de munca pe care el le depunea făcând-o, când afirmând că studiul literelor şi al filosofiei nu-l împiedica în vreun fel de la treburile publice, când că silit de vitregia timpurilor să se ţină departe de treburi mai mari, se resemna să-şi petreacă în studiile acelea, în mod demn, timpul liber, şi punând întotdeauna înaintea gloriei scrierilor pe aceea a consulatului său, şi a lucrurilor făcute de el spre binele republicii. Şi într-adevăr, dacă viaţa omenească este subiectul principal al literaturii, primul scop al filosofiei este să pună ordine în acţiunile noastre; nu mai încape nicio îndoială atunci că acţiunea este cu atât mai demnă şi mai nobilă decât meditarea şi scrisul, cu cât este mai nobil scopul decât mijlocul, şi cu cât lucrurile şi oamenii contează mai mult decât cuvintele şi raţionamentele. Ba chiar nicio minte nu este creată de la natură pentru studii;

nici omul nu se naşte spre a scrie, ci numai soră a acţiona. De aceea vedem că cei mai mulţi dintre scriitorii excelenţi, şi mai ales dintre poeţii iluştri, de aceeaşi vârstă cu Vittorio Alfieri, de pildă, la început au fost înclinaţi din cale afară spre marile acţiuni, de la care îndepărtându-i timpurile, şi poate fiind împiedicaţi şi de propria lor soartă, s-au apucat să scrie lucruri mari. Căci nu sunt în stare să scrie despre ele cei ce n-au înclinaţia şi puterea să le facă. Şi poţi uşor să vezi în Italia, unde spiritul tuturor aproape se ţine departe de faptele mari, cât de puţini obţin o faimă durabilă cu scrierile lor. Eu mă gândesc că antichitatea, în special cea romană şi greacă, poate să fie înfăţişată într-un chip potrivit în felul în care a fost sculptată în Argo statuia Telesillei, poetă, războinică şi salvatoare a patriei. Această statuie o reprezenta cu un coif în mână, privindu-l atent, arătând astfel că-i place să-l privească, fiind pe punctul de a şi-l pune pe cap; şi, la picioare, câteva volume aproape neglijate de ea, ca o mică parte a gloriei sale.

Dar printre noi, modernii, de obicei înlăturaţi de la orice alt fel de celebritate, cei care o apucă pe drumul studiilor dovedesc prin această alegere cea mai mare elevaţie de spirit ce se poate arăta astăzi, şi nu mai au nevoie să se scuze faţă de patria lor. Astfel încât, în ce priveşte generozitatea, îţi laud în cel mai înalt grad hotărârea. Dar acest drum, ca unul care nu e conform cu natura Omenească, nu se poate urma fără a-i dăuna trupului, nici fără a înmulţi în diferite feluri nefericirea naturală a spiritului; de aceea, consider că înainte de orice alt lucru, este bine şi chiar necesar, nu numai ca o datorie a mea, dar şi ca o dovadă a marei dragoste pe care eu ţi-o port şi pe care tu o meriţi, să-ţi atrag atenţia atât asupra diferitelor greutăţi care se opun la obţinerea gloriei la care tu râvneşti, cât şi asupra rodului pe care ea ţi l-ar da în caz că tu o dobândeşti, şi aceasta după cât am putut eu să cunosc până acum din experienţă sau prin gândire, pentru ca, pe de o parte cântărind tu singur care este importanţa şi preţul acestui scop, şi de asemenea care este şi speranţa de a-l obţine, iar pe de altă parte, pagubele, oboselile şi

neplăcerile pe care le aduce cu sine căutarea lui (despre care îţi voi vorbi pe larg cu alt prilej), tu să poţi în deplină cunoştinţă de cauză să socoţi şi să hotărăşti dacă îţi este mai uşor să urmezi acest drum sau să te îndrepţi spre altul.

Capitolul al doilea

Aş putea acum, chiar de la început, să stărui îndelung asupra rivalităţilor, invidiilor, criticelor crude, calomniilor, părtinirilor, practicelor şi maşinaţiilor ascunse sau făţişe împotriva renumelui tău şi asupra celorlalte infinite obstacole pe care răutatea oamenilor ţi le vor ridica în faţă pe drumul pe care ai pornit. Obstacole ce, întotdeauna greu de învins, ba adesea chiar de neînvins, fac ca nu puţini scriitori, nu numai în timpul vieţii, dar şi după moarte, să fie lipsiţi în întregime de cinstea care li se cuvine. Pentru că un scriitor care a trăit fără faimă din pricina urii şi a invidiei celorlalţi, după moarte rămâne în obscuritate fiind dat uitării; rar întâmplându-se ca gloria cuiva să se nască sau să apară, sau să răsară din nou dacă, în afară de paginile prin ele înşile nemişcate şi mute, nimic altceva nu se preocupă de această glorie. Dar greutăţile care se nasc din răutatea oamenilor, asupra căreia s-a scris din belşug de către mulţi şi la care aş putea să mă refer şi eu, înţeleg să le las de o parte. Nici n-am de gând să-ţi înşir toate piedicile care îşi au originea în însăşi soarta scriitorului, şi chiar în simpla întâmplare, sau în cauze foarte neînsemnate, care nu rareori fac însă că unele scrieri demne de cea mai înaltă laudă, şi fruct al unor îndelungate sforţări, sunt în mod continuu date deoparte de la celebritate, sau chiar dacă au fost cândva scurt timp în lumină, dispar apoi şi se şterg cu totul din memoria oamenilor, în timp ce alte scrieri, sau inferioare ca valoare, sau prin nimic superioare lor, sunt şi se menţin în mare cinste. Eu îţi voi expune numai greutăţile şi piedicile care fără amestecul răutăţii omeneşti se opun cu tărie la obţinerea gloriei, nu de către unul sau altul ca o excepţie, ci de obicei, de către cei mai mulţi dintre marii scriitori.

Ştii bine că nimeni nu devine demn de acest titlu, nici

nu ajunge la o glorie statornică şi adevărată decât prin opere excelente şi perfecte, sau apropiate prin ceva de perfecţiune. De aceea îţi amintesc acuma o reflecţie foarte adevărată a unui scriitor de-al nostru, lombard; vorbesc despre autorul *Curteanului*, după care *rare ori se întâmplă ca cel ce nu e obişnuit să scrie*, *oricât de erudit ar fi*, *să poată vreodată să recunoască pe deplin truda şi măiestria scriitorilor*, *sau să poată să guste dulceaţa şi excelenţa stilului*, *şi acele observaţii* adânci *care adeseori se află la scriitorii antici*. Şi acuma, în primul rând gândeşte-te ce mic e numărul persoanelor obişnuite şi deprinse să scrie; şi de aceea ce puţini sunt acei oameni, în prezent sau în viitor, de la care tu poţi, în cel mai bun caz, să speri acea preţuire excepţională, pe care ţi-ai propus-o ca ţel al vieţii. În afară de asta, gândeşte-te ce mare este în scrieri forţa stilului de ale cărui calităţi îndeosebi, şi de a cărui perfecţiune, depinde în orice caz trăinicia operelor care aparţin genurilor literare. Şi foarte dese ori se întâmplă că despuind de stilul ei o scriere faimoasă, despre care îţi închipuiai că aproape toată valoarea ei stă în sentinţe, o aduci într-o astfel de stare, încât ea ţi se pare acum un lucru fără nicio însemnătate. Însă limba este o parte atât de mare din stil, ba chiar are o atât de strânsă legătură cu el, încât cu greu se pot concepe aceste două lucruri desprinse unul de celălalt; la tot pasul ele se confundă nu numai în limbajul, dar şi în intelectul oamenilor, şi mii din calităţile şi din valorile sau din lipsurile lor, de abia sau poate chiar de loc, nici prin cea mai subtilă şi minuţioasă analiză a lor nu se pot distinge şi stabili căruia din cele două lucruri îi aparţin, ele fiind aproape comune şi nedespărţite unul de celălalt. Dar desigur niciun autor străin nu este, ca să ne întoarcem la cuvintele lui Castiglione, *obişnuit să scrie* elegant în limba ta. Astfel încât stilul, adică o parte atât de mare şi atât de importantă a scrisului, este un lucru de o inexplicabilă greutate şi oboseală, atât spre a-i putea învăţa construcţia intimă şi perfectă, cât şi spre a o pune în aplicare, după ce va fi fost învăţată; de fapt, nici nu sunt alţi judecători sau

preţuitori mai potriviţi, şi în stare să poată lăuda un stil după cum merită, în afară de cei care, din fiecare naţiune a lumii, ei singuri au obişnuinţa scrisului. Şi pentru tot restul neamului omenesc, acele imense dificultăţi şi oboseli îndurate pentru a obţine acest stil, apar în bună parte, dacă nu poate chiar în cea mai mare parte, inutile şi risipite în vânt. Las de o parte infinita varietate a judecăţilor şi a înclinaţiilor literaţilor, datorită căreia numărul persoanelor în stare să simtă calităţile lăudabile ale cutărei sau cutărei cărţi, se reduce la şi mai puţin încă.

Dar vreau să fii sigur că pentru a cunoaşte la perfecţie valoarea unei opere perfecte sau aproape de perfecţiune, şi cu adevărat în stare de a deveni nemuritoare, nu-i de ajuns să fii obişnuit să scrii, ci trebuie să ştii s-o faci aproape tot atât de desăvârşit ca însuşi scriitorul pe care îl ai de judecat. În felul acesta experienţa îţi va arăta că pe măsură ce vei cunoaşte mai adânc acele calităţi în care consistă scrierea perfectă, şi dificultăţile infinite pe care le înfrunţi spre a le crea, ai să înveţi mai bine modul de a le învinge pe unele şi de a le atinge pe celelalte, astfel încât nicio distanţă şi nicio diferenţă să nu mai fie între cunoaşterea, învăţarea şi stăpânirea scrierii mai sus amintite, ba chiar ele să devină unul şi acelaşi lucru. De aceea, omul nu ajunge să poată discerne şi gusta în întregime perfecţiunea celor mai buni scriitori, mai înainte de a dobândi arta de a putea el însuşi să o înfăţişeze în scrierile sale: pentru că acea perfecţiune nu se cunoaşte, nici nu se gustă în întregime decât prin folosirea şi exercitarea ei de către el însuşi şi aproape, pentru a spune astfel, numai dacă perfecţiunea este transferată în el însuşi. Dar mai înainte de acel moment, nimeni într-adevăr nu înţelege care şi ce este în realitate scrisul perfect. Dar până să înţeleagă acest lucru, nimeni nu poate să aibă cuvenita admiraţie faţă de cei mai mari scriitori. Şi cea mai mare parte din cei ce se ostenesc cu studiul, dacă scriu cu uşurinţă şi cred de aceea că scriu bine, consideră într-adevăr, chiar dacă spun contrariul, că a scrie bine este un lucru uşor. Acum însă vezi la cât se

reduce numărul celor care ar putea să te admire şi să ştie să te laude cu competenţă, dacă tu cu multă trudă şi cu greutăţi de necrezut vei izbuti totuşi până la urmă să realizezi o operă mare şi perfectă. Eu pot să-ţi spun (şi dă crezare acestui păr cărunt) că abia dacă doi sau trei sunt astăzi în Italia care să stăpânească arta celui mai bun scris. Număr care, de ţi se pare prea mic, nu trebuie să te facă să crezi totuşi că el e cu mult mai mare în alte timpuri şi în alte locuri.

De multe ori mă mir eu singur cum, să luăm cazul lui Vergiliu, exemplu suprem de perfecţiune pentru scriitori, a ajuns şi se menţine pe culmea gloriei. Întrucât, deşi eu ţin puţin seama de mine, şi cred că n-o să pot niciodată să mă bucur şi să cunosc în amănunţime întreaga lui valoare şi măiestrie, consider totuşi ca un lucru sigur că cel mai mare număr dintre cititorii şi admiratorii lui nu descoperă în poemele sale mai mult de o frumuseţe la fiecare zece sau douăzeci de frumuseţi pe care eu, în urma unei lungi lecturi şi meditări, izbutesc totuşi să le descopăr la el. Într-adevăr, eu mă conving tot mai mult că marea stimă şi respectul adânc faţă de cei mai mari scriitori provin în mod obişnuit, mai ales la cei care îi citesc şi-i discută mai mult, dintr-o obişnuinţă îmbrăţişată orbeşte, decât dintr-o judecată personală şi din recunoaşterea la ei, în vreun fel, a unui astfel de merit. Şi-mi amintesc de vremea tinereţii mele, pe când eu citeam poemele lui Vergiliu, pe de o parte cu o deplină libertate de judecată, şi fără a ţine seama de autoritatea celorlalţi, ceea ce nu-i un lucru obişnuit la mulţi, şi pe de altă parte cu nepriceperea obişnuită la vârsta aceea, dar poate nu. mai mare decât cea care la mulţi cititori devine permanentă; refuzam în sinea mea să fiu de acord cu părerea universală, nedescoperind la Vergiliu calităţi mult mai mari decât la poeţii mediocri. Aproape mă şi mir că faima lui Vergiliu a putut s-o întreacă pe aceea a lui Lucanus. Căci, după cum vezi, majoritatea cititorilor, nu numai în secolele cu o judecată falsă şi coruptă, dar şi în cele bogate în opere sănătoase şi foarte chibzuite, este mult mai cucerită de nişte însuşiri

grosolane şi ţipătoare, decât de unele delicate şi ascunse, mai mult de îndrăzneală decât de pudoare; de asemenea, deseori mai mult de aparenţă decât de realitate, şi de obicei mai mult de lucrul mediocru decât de cel excelent. Citind scrisorile unui principe1, de un spirit într-adevăr rar, dar obişnuit să pună în vorbe de duh, în subtilităţi, în mobilitate, în ascuţime de minte, aproape toată perfecţiunea scrisului, eu îmi dau seama în mod foarte evident că el, în adâncul gândurilor lui, punea înaintea *Eneidei*, *Henriada2*, cu toate că nu îndrăznea să exprime această părere, dar numai de teamă să nu supere urechile celorlalţi. În sfârşit, eu mă mir că judecata a foarte puţini oameni, deşi dreaptă, a putut să biruie pe aceea a unui număr infinit, şi să impună acea părere de preţuire universală, tot atât de oarbă pe cât este de justă. Ceea ce nu se întâmplă întotdeauna, dar eu socot că faima celor mai buni scriitori este de obicei rezultatul întâmplării mai mult decât al meritelor lor, cum poate îţi va fi confirmat de ceea ce am să spun mai departe, dezvoltând acest raţionament.

Capitolul al treilea

Ai şi văzut ce puţini vor fi cei în stare să te admire când vei fi ajuns la acea desăvârşire pe care ţi-o propui. Acum, bagă de seamă că multe piedici se pot ivi şi la aceştia puţini, astfel încât nici ei să nu-şi facă o idee justă despre valoarea ta, deşi îi văd bine semnele. Neîndoios că scrierile de elocinţă sau cele poetice, de orice fel ar fi ele, nu se judecă atât după calităţile lor lăuntrice, cât după efectul pe care ele îl produc în sufletul cititorului. Astfel încât când le judecă, acesta le consideră mai mult, ca să spunem astfel, în el însuşi, decât în ele însele. De aici se naşte faptul că acei oameni care sunt de la natură greoi şi reci la inimă şi în

Frederic al II-lea, regele Prusiei.

Poem epic de Voltaire.

Imaginaţie, deşi înzestraţi cu o vorbă curgătoare, cu multă agerime de spirit, şi cu o învăţătură deosebită, sunt aproape cu desăvârşire incapabili să exprime o părere

justă asupra acestor scrieri, ei neputând nici în cea mai mică măsură să facă să coincidă sufletul lor cu cel al scriitorului, şi de obicei în sinea lor îi dispreţuiesc pe scriitori pentru că citindu-i, şi cunoscându-i pe deasupra ca foarte renumiţi, nu descoperă cauza acestui renume întrucât lor nu le rămâne dintr-o anumită lectură vreun sentiment sau vreo imagine, şi deci nicio plăcere deosebită. Dar, chiar şi celor care de la natură sunt dispuşi şi gata să primească şi să simtă în ei ca şi nouă orice imagine sau sentiment pe care scriitorii au ştiut să le redea în chip fericit, li se întâmplă să aibă şi ei foarte multe momente de răceală, de indiferenţă, de toropeală sufletească, de imposibilitate de a le pătrunde, şi o astfel de dispoziţie, încât, atâta timp cât durează ea, îi face sau la fel sau asemenea celorlalţi pomeniţi mai înainte; şi aceasta din cauze foarte diferite, din lăuntru şi din afară, aparţinând spiritului sau corpului, trecătoare sau durabile. În aceste momente nimeni, chiar dacă altminteri ar fi un scriitor foarte mare, nu e un bun judecător al scrierilor care ar trebui să-i mişte inima sau să-i înflăcăreze imaginaţia. Las de o parte saţietatea de plăcerile gustate puţin mai înainte la alte lecturi similare şi pasiunile, mai mult, sau mai puţin puternice, care apar din când în când, şi care foarte adesea, preocupând în cel mai înalt grad sufletul, nu mai lasă loc sentimentelor care cu alt prilej ar fi deşteptate în el de cele citite. Astfel, din aceleaşi cauze sau din altele asemănătoare, deseori vedem că aceleaşi locuri, aceleaşi privelişti ale naturii, sau de orice alt fel, aceeaşi muzică, şi o mie de astfel de lucruri, care în alte timpuri ne-au mişcat, sau ar fi fost capabile să ne mişte dacă le-am fi văzut sau auzit, acum când le vedem şi le auzim nu ne mişcă de loc, nici nu ne încântă, deşi ele nu sunt acum mai puţin frumoase sau mai puţin puternice decât au fost atunci.

Dar când, pentru oricare din pricinile pomenite, omul este prost dispus faţă de efectele elocinţei şi ale poeziei, el nu încetează totuşi nici nu amână să emită judecăţi despre cărţile aparţinând unui gen sau altuia, pe care i se

întâmplă să le citească atunci pentru prima oară. Mi se întâmplă deseori ca luând din nou în mână pe Homer, sau pe Cicero, sau pe Petrarca, să nu mă mai simt mişcat în niciun fel de această lectură. Totuşi, cum sunt încă conştient şi sigur de valoarea unor atari scriitori, atât din vechiul lor renume cât şi din trăirea desfătării oferite mie de ei alte dăţi, nu pot nutri din cauza acestei lipse de plăcere de acum vreun gând potrivnic, ce n-ar fi spre lauda lor. Dar la scrierile care se citesc pentru prima oară, şi care fiind noi, n-au putut să facă încă vâlvă, sau să şi-o confirme, astfel încât să nu mai lase loc vreunei îndoieli asupra valorii lor, niciun lucru nu-l împiedică pe cititor ca, judecându-le după efectul pe care îl fac în prezent în sufletul lui, şi acest suflet neaflându-se în stare de a simţi sentimentele şi imaginile voite de cel ce le-a scris, să-şi facă o idee proastă despre autori şi opere excelente. Idee pe care nu e uşor ca el să şi-o modifice apoi prin alte lecturi ale aceloraşi cărţi, făcute în timpuri mai bune, pentru că probabil plictiseala încercată la prima lectură îl descurajează de la celelalte, şi cine nu ştie cât de importante sunt primele impresii, şi cât de influenţat este oricine de prima judecată, oricât de falsă ar fi ea?

Dimpotrivă, uneori, dintr-o pricină sau alta, sufletele se găsesc într-o atare stare de mobilitate, de simţire, de vigoare şi de căldură, sau atât de deschise şi de pregătite, încât dau ascultare şi celui mai mic impuls al lecturii, simt în mod viu cea mai uşoară atingere, şi cu prilejul a ceea ce citesc îşi făuresc mii de sentimente şi de imagini, plutind uneori într-un delir foarte dulce, aproape căzute în extaz. De aceea, se poate întâmpla ca, privind la plăcerile avute la lectură, şi confundând efectele capacităţii şi dispoziţiei proprii cu acelea care aparţin într-adevăr cărţii, cititorii să rămână cuprinşi de o mare dragoste şi admiraţie faţă de acea carte, şi să-şi formeze o idee mult mai bună decât se cuvine despre ea, şi să o pună înaintea altor cărţi mai valoroase, dar citite în împrejurări mai puţin propice. Vezi aşadar la ce nesiguranţă este supus adevărul şi justeţea judecăţilor, chiar şi ale persoanelor competente, cu privire

la scrierile şi la spiritele celorlalţi, şi fiind scoasă din cauză orice răutate sau părtinire. Această nesiguranţă este atât de mare încât omul diferă mult de el însuşi în aprecierea unor opere de valoare egală, şi chiar a unei aceleiaşi opere, în diferitele epoci ale vieţii, în diferitele cazuri, şi chiar până şi la diferitele ore ale unei zile.

Capitolul al patrulea

Pentru ca tu să nu presupui că dificultăţile pomenite, ce există în spiritul prost dispus al cititorilor, apar rare ori şi ca o excepţie, bagă de seamă că niciun lucru nu e mai obişnuit decât ca odată cu înaintarea în vârstă a omului să scadă în el şi dispoziţia naturală de a simţi desfătările elocinţei şi ale poeziei, ca şi ale celorlalte arte imitative, şi ale oricărui alt lucru frumos din lume. Această decădere a spiritului, prescrisă de însăşi natura vieţii noastre, este astăzi cu atât mai mare decât a fost în alte timpuri, şi începe cu atât mai devreme şi are un progres mai repede, în special la cărturari, cu cât la experienţa fiecăruia se adaugă, într-o măsură mai mare sau mai mică, ceva din ştiinţa născută din experienţa şi din speculaţiile atâtor secole trecute. Lucru pentru care, ca şi din pricina prezentelor condiţii ale vieţii civile, se şterg uşor din imaginaţia oamenilor falsele aparenţe ale primei vârste, şi odată cu ele şi speranţele spiritului, şi împreună cu speranţele o mare parte din dorinţe, din pasiuni, din ardoare, din viaţă şi din însuşiri. Aşa că eu mai degrabă mă mir că unii oameni la o vârstă matură, foarte învăţaţi şi aplecaţi spre meditarea asupra lucrurilor omeneşti, mai pot fi încă subjugaţi de puterea elocinţei şi a poeziei, care numai din când în când se află în imposibilitatea de a mai face vreun efect asupra lor. Căci fii sigur că spre a fi adânc mişcat de ceva închipuit, mare şi frumos, trebuie să crezi că în viaţa omenească există ceva adevărat mare şi frumos, şi că poezia lumii nu este toată numai o poveste. Aceste lucruri tânărul le crede întotdeauna, chiar dacă ştie contrariul, până ce propria lui experienţă nu biruie ştiinţa; dar ele sunt cu greu crezute după trista experienţă a vieţii practice, mai ales când această experienţă este îmbrăcată

în haina filosofiei şi a ştiinţei.

Din aceste cuvinte ar urma că, în genere, tinerii sunt judecători mai buni ai operelor menite să deştepte sentimente şi imagini decât sunt oamenii maturi sau cei bătrâni. Dar, pe de altă parte, vedem că tinerii, nefiind obişnuiţi cu lectura, caută în ea o plăcere mai mult decât omenească, infinită şi cu calităţi imposibile, şi negăsindule, îi dispreţuiesc pe scriitori, lucru care şi la alte vârste, din cauze asemănătoare, se întâmplă uneori celor lipsiţi de cultură. Acei tineri apoi, care se dedică literelor, pun cu uşurinţă mai presus atât în scrisul lor cât şi atunci când judecă scrierile altuia, excesul – moderaţiei; pomposul şi plăcutul stilurilor şi al ornamentelor – simplităţii şi naturaleţei lor, şi frumuseţile false le fac să treacă înaintea celor adevărate, în parte din cauza lipsei lor de experienţă, dar în parte şi din cauza avântului vârstei. De unde rezultă că tinerii – care fără îndoială sunt, dintre toţi oamenii, cei mai dispuşi să laude ceea ce le apare ca bun, deoarece sunt mai adevăraţi şi mai puri – rare ori sunt capabili să guste deplina şi desăvârşita bunătate a operelor literare. Odată cu trecerea anilor creşte însă acea capacitate pe care o dă arta, şi descreşte cea naturală. Cu toate acestea, ambele aptitudini sunt necesare atingerii scopului urmărit.

Apoi, oricine trăieşte într-un oraş mare, oricât ar fi el o fire caldă, cu o inimă deschisă şi cu o imaginaţie bogată, eu nu ştiu (dacă, cu excepţia ta, după pilda ta, nu-şi petrece în singurătate cea mai mare parte din timp) cum ar putea să resimtă din partea frumuseţilor naturii sau ale literelor vreun sentiment gingaş sau generos, vreo imagine sublimă sau graţioasă. Deoarece puţine lucruri sunt atât de contrarii stării sufleteşti care ne face capabili de atari plăceri, cât sunt de pildă conversaţia cu oamenii de acolo, zgomotul din aceste locuri, spectacolul măreţiei deşarte, al uşurinţei minţilor, al falsităţii continui, al grijilor mărunte şi al trândăviei încămai mărunte, care domnesc acolo. Cât despre majoritatea oamenilor culţi, aş spune că cei din marile oraşe ştiu să judece cărţile mai puţin decât cei din micile oraşe, pentru că în marile oraşe, după cum şi

celelalte lucruri sunt în cea mai mare parte false şi deşarte, tot aşa şi literatura de obicei este falsă şi deşartă, sau superficială. Şi dacă cei vechi considerau îndeletnicirea literelor şi a ştiinţelor drept o odihnă şi o plăcere în comparaţie cu afacerile, astăzi cea mai mare parte din cei care în marile oraşe sunt de profesie oameni de studiu consideră şi în realitate folosesc studiile şi scrisul ca nişte plăceri şi o odihnă după alte plăceri. Eu mă gândesc că operele remarcabile de pictură, sculptură şi arhitectură ar fi mult mai mult gustate dacă ar fi răspândite prin provincie, în oraşele mijlocii şi mici, decât îngrămădite, cum sunt, în metropole; unde oamenii, în parte plini de o mulţime de gânduri, în parte prinşi de o mie de distracţii, şi cu sufletul aplecat sau împins chiar fără voia lui către distracţii, frivolitate şi deşertăciune, foarte rareori sunt în stare să guste plăcerile intime ale spiritului. Pe lângă că şi mulţimea atâtor frumuseţi strânse laolaltă distrage sufletul astfel încât el neoprindu-se la niciuna din ele decât puţin timp, nu poate să resimtă din partea lor vreun sentiment puternic, generându-i doar o atare saţietate încât ele sunt contemplate cu aceeaşi răceală interioară pe care o dă orice obiect obişnuit. Acelaşi lucru îl spun despre muzică, care în celelalte oraşe nu este executată atât de perfect, şi cu astfel de mijloace ca în marile oraşe, unde însă sufletele sunt mai puţin aplecate spre emoţiile minunate ale acestei arte, şi mai puţin, ca să spunem astfel, muzicale, decât în orice alt loc. Dar cu toate acestea, artele au nevoie să trăiască în marile oraşe atât pentru a dobândi, dar mai ales pentru a înfăptui perfecţiunea; dar, pe de altă parte, nu-i mai puţin adevărat că plăcerea pe care ele o oferă aici oamenilor este mult mai mică decât ar fi în altă parte. Şi se poate spune că artiştii în singurătate şi în tăcere caută, prin neîncetate sforţări, dibăcii şi sârguinţe, să obţină desfătarea unor persoane care, obişnuite să se amestece în mulţime şi în zgomot, nu vor gusta decât o foarte mică parte din fructul atâtor osteneli. Soartă a artiştilor care loveşte de asemenea în oarecare măsură şi pe scriitori.

Capitolul al cincilea

Dar asta fie spus în treacăt. Acum, revenind la subiect, spun că scrierile cele mai apropiate de perfecţiune au această însuşire că, de obicei, la cea de a doua lectură a lor plac mai mult decât la prima. Contrariul se întâmplă cu multe cărţi compuse cu o artă şi o grijă doar mediocre, dar nu lipsite totuşi de o oarecare valoare exterioară şi aparentă; acestea, odată recitite, nu rezistă părerii bune pe care omul şi-o formase la prima lor lectură. Dar citite şi unele şi altele o singură dată înşală uneori chiar şi pe învăţaţi şi pe cunoscători, astfel încât cărţi mai bune sunt puse în urma altora mediocre. Dar trebuie să ţii seama că astăzi, prin organizarea vieţii de acum, mai ales persoanele dedicate studiilor, cu multă greutate se hotărăsc să recitească cărţi noi, îndeosebi pe cele care au ca scop plăcerea. Lucru ce nu se întâmpla la cei vechi, dat fiind numărul lor mai mic de cărţi. Dar în timpul nostru, bogat în scrierile lăsate nouă pe rând de atâtea secole, faţă de numărul de azi al naţiunilor culte, cu prea marele număr de cărţi produse zilnic de fiecare din ele, cu marele comerţ reciproc al tuturor acestor cărţi, şi pe lângă aceasta, cu o astfel de mulţime şi varietate de limbi scrise, vechi şi moderne, într-un număr atât de mare şi într-o aşa de vastă întindere de ştiinţe şi doctrine în orice materie, atât de strâns înrudite şi legate între ele, cercetătorului, silit să facă mari eforturi spre a le cuprinde pe ţoale, după posibilităţile lui, vezi bine că-i lipseşte timpul chiar şi pentru prima lectură, dar încă pentru o a doua. De aceea, orice judecată ce a fost dată odată asupra cărţilor noi, cu greutate se mai schimbă. Adaugă că din aceleaşi motive, chiar şi la prima lectură a amintitelor cărţi, mai ales a celor de literatură, foarte puţini şi foarte rare ori le acordă atâta atenţie şi atâta studiu cât le sunt necesare spre a descoperi dificila perfecţiune, arta intimă şi calităţile modeste şi ascunse ale scrierilor. Astfel încât, în fond, în ziua de astăzi devine şi mai proastă situaţia cărţilor perfecte, decât a celor mediocre, ale căror frumuseţi sau calităţi, în mare parte adevărate sau false, izbesc ochii

astfel încât, oricât ar fi de mici, sunt descoperite cu uşurinţă de la prima vedere. Şi putem să spunem în adevăr că de-acum înainte oboseala de a scrie perfect este aproape inutilă faimei. Dar pe de altă parte, cărţile compuse, cum sunt aproape toate cele moderne, în grabă şi lipsite de orice perfecţiune, oricât ar fi de renumite câtva timp, nu pot să nu dispară în scurtă vreme, după cum, într-adevăr, se şi vede că fac, neîncetat. Este adevărat că astăzi se scrie atât de mult încât multe scrieri foarte demne de a rămâne în amintire şi ajunse chiar la renume, după câtva timp, şi mai înainte ca celebritatea lor să fi putut (ca să spunem astfel), să prindă rădăcini din imensul fluviu de cărţi noi care apar în fiecare zi, pier fără nicio altă cauză, făcând loc altora, valoroase sau chiar lipsite de valoare, care se bucură şi ele de faimă scurt timp. Astfel, în timpul de faţă, o singură glorie ne este dată nouă de urmărit, din atâtea câte le-au fost oferite celor din antichitate; şi chiar şi aceasta se obţine astăzi cu mult mai multe dificultăţi decât în antichitate.

Singure, din acest naufragiu continuu şi general, nu numai al scrierilor nobile, dar şi al celor plebee, se salvează cărţile antice, care prin faima lor deja stabilită şi susţinută şi de vârsta lor îndelungată, nu numai că se citesc cu sârguinţă, dar se recitesc şi se studiază. Şi bagă de seamă că o carte modernă, chiar dacă ar fi comparabilă ca perfecţiune cu cele vechi, cu greu sau în niciun chip n-ar putea, nu spun să se bucure de aceeaşi glorie, dar să dea cuiva tot atâta bucurie câtă se obţine de la antici: şi asta din două cauze. Prima este că ea n-ar fi citită cu atâta grijă şi subtilitate cu câtă se obişnuieşte a se citi scrierile celebre mai de multă vreme, nici n-ar fi recitită decât de foarte puţini, şi n-ar fi studiată de nimeni, deoarece cărţile care nu sunt ştiinţifice nu se studiază, până când nu au devenit antice. Cealaltă cauză este că faima durabilă şi universală a scrierilor, chiar dacă la început s-ar fi născut nu din altă pricină, ci prin meritul lor propriu şi intrinsec, cu toate acestea, odată născută şi dezvoltată, le ridică până într-atât preţul încât ele devin mult mai plăcute la

citit decât au fost în trecut; şi uneori cea mai mare parte a plăcerii care se resimte la lectura lor se naşte pur şi simplu din însăşi faima lor. Cu care ocazie îmi vin acum în minte unele observaţii importante ale unui filosof francez, care, vorbind despre originile plăcerilor omeneşti, spune în esenţă următoarele: *Multe cauze ale plăcerii le produce şi le crează însuşi spiritul nostru, mai ales când leagă între ele lucruri diferite. De aceea foarte adesea se întâmplă ca ceea ce a plăcut o dată, să placă de asemenea şi altă dată, numai pentru că a plăcut mai înainte, deoarece noi asociem imaginea prezentă cu cea din trecut. Astfel, de pildă, o actriţă care a plăcut spectatorilor pe scenă, le va place probabil aceloraşi şi la ea acasă; pentru că atât din sunetul vocii ei, din jocul ei, din faptul că ei au fost de faţă la aplauzele obţinute de ea, şi întrucâtva şi din ideea de prinţesă adăugată la cea proprie, care i se potriveşte, se va alcătui aproape un amestec de mai multe cauze, care vor produce o singură plăcere. Desigur mintea fiecăruia abundă mereu în imagini şi în consideraţii accesorii celor principale. De aici vine că femeile care se bucură de o mare reputaţie, chiar dacă sunt umbrite de vreun mic defect, ridică uneori la preţ acest defect, dând motiv celorlalţi de a-l pune pe seama frumuseţii lor. Şilntr-adevăr iubirea deosebită pe care o simţim faţă de cutare sau cutare femeie este întemeiată de cele mai multe ori numai pe ideile care se nasc în privinţa ei, sau din pricina nobleţei sângelui, sau a bogăţiei, sau a onorurilor ce zise aduc sau a consideraţiei care îi este arătată de unii*[17]*; ba chiar adesea din cauza faimei adevărate sau false, de frumuseţe sau de graţie, şi chiar din cauza iubirii arătate ei mai înainte sau în prezent de alte persoane. Şi cine nu ştie că aproape toate plăcerile ne vin mai mult din imaginaţia noastră decât din calităţile reale ale lucrurilor plăcute*?

Aceste observaţii potrivindu-se la fel de bine atât scrierilor cât şi celorlalte lucruri, zic că dacă astăzi ar

17 Montesquieu, Fragment sur te Goût: de la sensibilité (Fragment despre Gust: despre sensibilitate). (Nota lui Leopardi.)

apărea un poem egal sau superior ca valoare intrinsecă *Iliadei*, chiar dacă ar fi citit foarte atent de cel mai perfect judecător al operelor poetice, i s-ar părea mult mai puţin reuşit şi mai puţin plăcut decât *Iliada*, şi de aceea i-ar da mult mai puţină consideraţie: pentru că adevăratele calităţi ale noului poem n-ar fi ajutate de faima a douăzeci şi şase de secole, nici de mii de amintiri şi de mii de dovezi de respect cum sunt calităţile *Iliadei*. Zic de asemenea că oricine ar citi cu atenţie fie *Ierusalimul*[18], fie *Furiosul*[19], ignorând în întregime sau în parte celebritatea lor, ar simţi o mult mai mică plăcere la lectură decât simt ceilalţi. De aici vine, în sfârşit, în genere vorbind, că primii cititori ai oricărei opere strălucite, şi contemporanii celui ce a scris-o, de e ca această operă să cunoască apoi celebritatea în posteritate, sunt cei care citind-o se desfată cel mai puţin dintre toţi ceilalţi, ceea ce înseamnă un foarte mare prejudiciu adus scriitorilor.

Capitolul al şaselea

Acestea sunt în parte greutăţile care te vor împiedica să dobândeşti gloria din partea cărturarilor, şi chiar din partea celor mai străluciţi în scris şi în ştiinţă. Şi cât priveşte pe cei ce, deşi îndeajuns de instruiţi cu acea erudiţie care astăzi este o parte, se poate spune, necesară a civilizaţiei, nu-şi fac o profesiune din studii sau din scris, şi citesc numai ca să le treacă timpul, ştii bine că nici ei nu sunt capabili să se bucure mai mult de valoarea cărţilor; şi asta, pe lângă ceea ce am spus mai înainte, şi pentru un alt motiv pe care urmează să-l arăt. Fiindcă aceştia nu caută altceva în ceea ce citesc decât plăcerea clipei de faţă. Dar prezentul, prin natura lui, este mic şi insipid, pentru toţi oamenii. Aşa se face că lucrul cel mai dulce este, cum spune Homer.

S

Venus, *somnul*, *cântecul şi dansul*... repede şi în mod necesar ajunse plictisitoare şi ele dacă de ocupaţia prezentă nu e legată speranţa vreunei plăceri sau înlesniri

18 La Gerusaleme liberata, de Lcdovico Ai'iosto.

19 Orlando Furioso, de Matteo Maria Dojardo.

viitoare care să depindă de ea. Deoarece omul este în situaţia de a nu fi în stare de vreo mare plăcere, care să nu constea mai ales în speranţă, a cărei forţă este atât de mare, încât foarte multe ocupaţii lipsite în ele de orice plăcere, şi chiar plictisitoare, sau obositoare, dacă li se adaugă speranţa vreunui rezultat, devin foarte plăcute şi interesante, oricât de lungi ar fi, şi dimpotrivă, lucrurile care sunt considerate plăcute în ele însele, fiind lipsite de orice speranţă, devin aproape plictisitoare, ca să spunem astfel, chiar de la început. Şirde aceea vedem noi că învăţaţii paioa sunt flămânzi de lectură, deseori chiar dacă este foarte aridă şi simt o neîncetată plăcere în studiile lor, prelungite o bună parte din zi, întrucât în aceste lecturi ei au mereu dinaintea ochilor un scop situat în viitor, şi o speranţă de progres şi de plăcere, oricare ar fi acest scop; în însăşi lectura pe care o fac uneori aproape din distracţie şi ca o – recreere, nu încetează să-şi propună, în afară de plăcerea prezentă, şi un alt folos, mai mult sau mai puţin determinat. Ceilalţi oameni, nevăzând în lectură alt scop decât pe cel conţinut, ca să spunem astfel, numai în cuprinsul acestei lecturi, chiar de la primele pagini ale celor mai plăcute şi mai delicate cărţi, după o plăcere zadarnică, se simt sătui de ele, astfel încât nu pot să treacă decât numai în silă de la o carte la alta, şi în sfârşit cei mai mulţi dintre ei se minunează cum de pot alţii să simtă o îndelungă plăcere la o lectură prelungită. În felul acesta şi de aici poţi să afli că orice artă, măiestrie şi trudă a celui ce scrie este pierdută aproape cu totul în ce priveşte astfel de persoane, din numărul cărora în genere fac parte majoritatea cititorilor. Şi chiar şi cărturarii, dacă li se schimbă în decursul anilor, cum se întâmplă adesea, materia şi calităţile studiilor lor, abia de mai suportă lectura cărţilor de care altă dată au fost sau ar fi putut să fie încântaţi peste măsură; şi dacă mai au încă inteligenţa şi experienţa necesară spre a le cunoaşte valoarea, nu mai simt totuşi faţă de ele decât plictiseală, pentru că nu se mai aşteaptă de la ele la niciun folos.

Capitolul al şaptelea

Până acum am vorbit despre scris în genere, şi despre anumite lucruri care privesc îndeosebi literatura, către studiul căreia te văd înclinat mai mult decât spre oricare altul. Să discutăm acum în mod amănunţit despre filosofie dar înţelegând să nu separăm literatura, de filosofie, de care ea depinde în totul. O să te gândeşti poate că filosofia derivând din raţiune, la care totalitatea oamenilor necivilizaţi pstricipă poate mai mult decât la imaginaţie sau la facultăţile inimii, valoarea operelor filosofice ar trebui să fie recunoscută mai uşor şi de către un număr mai mare de persoane, decât valoarea poemelor şi a celorlalte scrieri care au ca obiect plăcutul şi frumosul. Dar, în ce mă priveşte, eu socot că judecata echilibrată şi înţelegerea perfectă este şi mai rară faţă de filosofie decât faţă de literatură. În primul rând, consider ca un lucru sigur că spre a face progrese însemnate în filosofie, nu sunt de ajuns subtilitatea spiritului şi marea putere de judecată, ci se cere de asemenea multă forţă imaginativă; şi că Descartes, Galileo, Leibnitz, Newton, Vico, în ce priveşte dispoziţia înnăscută a spiritelor lor, ar fi putut să fie foarte mari poeţi; şi dimpotrivă

8*

Homer, Dante, Shakespeare, foarte mari filosofi. Dar întrucât această materie, spre a fi expusă şi tratată pe deplin, ar necesita multe cuvinte, şi ne-ar îndepărta mult de la scopul nostru, mă voi mulţumi de aceea şi numai cu această indicaţie, şi trecând mai departe, spun că numai filosofii pot să cunoască perfect valoarea şi să simtă plăcerea dată de cărţile filosofice. Înţeleg să mă refer la substanţa lor, nu la orice podoabă pe care pot s-o aibă, de cuvinte, de stil sau de altă natură. Aşadar, după cum oamenii de o natură, cum s-ar spune, nepoetică, deşi înţeleg cuvintele şi sensul, nu resimt totuşi sentimentele şi imaginile poemelor, tot aşa adesea şi cei ce nu sunt obişnuiţi să mediteze şi să filosofeze cu ei înşişi, sau care nu sunt capabili să gândească adânc, oricât de adevărate şi de îngrijite ar fi raţionamentele şi concluziile filosofului, şi oricât de limpede ar fi felul în care el le expune, îi

înţeleg cuvintele şi ceea ce vrea el să spună, dar nu şi adevărul celor spuse de el. Întrucât neavând puterea sau obişnuinţa de a pătrunde cu gândurile în adânr cui lucrurilor, nici de a desface şi de a împărţi ideile proprii în cele mai mici părţi ale lor, nici de a aduna şi de a strânge laolaltă un mare număr din aceste idei, nici de a contempla cu mintea dintr-odată multe amănunte astfel încât să poată scoate din ele ceva general, nici să urmeze fără oboseală cu ochiul minţii un lung şir de adevăruri legate pe rând între ele, nici să descopere subtilele şi ascunsele legături pe care le are fiecare adevăr cu o sută altele, nu pot cu uşurinţă, în niciun fel, să imite sau să repete cu propria minte operaţiile făcute, nici să simtă impresiile avute de mintea filosofului, acesta fiind însă unicul mod de a vedea, de a înţelege şi de a aprecia just toate cauzele care l-au determinat pe acest filosof să emită cutare sau cutare judecată, să afirme sau să nege cutare sau cutare lucru, să se îndoiască de lucrul acesta sau de celălalt. De aceea, oricât i-ar înţelege conceptele, ei nu înţeleg dacă sunt adevărate sau probabile neavând şi neputând să facă o cvasi experienţă a adevărului şi a probabilităţii lor. Lulru puţin diferit de ceea ce li se întâmplă şi oamenilor reci de la natură cu privire la închipuirile şi la sentimentele exprimate de poeţi. Şi ştii bine că e un lucru comun poetului şi filosofului cufundarea în adâncul sufletelor omeneşti şi aducerea la lumină a calităţilor şi a diversităţii lor intime, a demersurilor, sentimentelof şi faptelor ascunse, a cauzelor şi a efectelor lor, lucruri pe care, cei ce nu sunt capabili să simtă în ei corespondenţa gândurilor poetice cu adevărul, n-o simt întotdeauna şi n-o-cunosc nici pe aceea a gândurilor filosofice.

Din aceste cauze se naşte ceea ce vedem mereu, şi anume că multe opere strălucite, la fel de clare şi de inteligibile pentru toţi, cu toate acestea unora li se par că ele conţin mii de adevăruri foarte sigure, iar altora mii de erori evidente, lucru pentru care sunt combătute, în mod public sau în particular, nu numai din răutate sau din interes sau din alte cauze asemănătoare, ci chiar din

prostia minţii şi din neputinţa de a simţi şi de a înţelege certitudinea principiilor lor, justeţea deducţiilor şi a concluziilor, şi în general armonia, eficacitatea şi adevărul raţionamentelor lor. Adeseori chiar cele mai splendide opere filosofice sunt învinuite de obscuritate, nu din vina scriitorilor, ci pe de o parte din pricina adâncimii sau a noutăţii sentimentelor, şi pe de alta din pricina ignoranţei intelectuale a celui ce n-ar putea să le înţeleagă în niciun chip. Vezi aşadar ce greu este şi în domeniul filosofiei să obţii laudele ce ţi s-ar cuveni pe deplin. De aceea nu poţi să te îndoieşti, chiar dacă eu nu ţi-aş spune-o, că numărul filosofilor adevăraţi şi profunzi, în afară de care nu există nimeni care să ştie să acorde consideraţia cuvenită celorlalţi asemenea lui, este foarte mic chiar şi în timpul prezent, care este cuprins de o dragoste faţă de filosofie cum n-au fost timpurile trecute. Las de o parte diferitele grupări sau oricum s-ar cuveni să fie numite ele, în care sunt împărţiţi astăzi, cum au fost întotdeauna, cei ce se ocupă cu filosofia: fiecare din ele tăgăduieşte de obicei cuvenita laudă şi stimă celor din celelalte grupări, nu numai fiindcă vor asta, dar şi fiindcă intelectul lor este stăpânit de alte principii.

Capitolul al optulea

Dacă apoi (fiindcă de la această minte eu mă pot aştepta la orice lucru cu putinţă), tu te-ai ridica cu ştiinţa şi cu meditaţia la o astfel de înălţime încât să-ţi fie dat, cum a mai fost dat şi altor spirite alese, să descoperi vreun adevăr foarte important, nu numai necunoscut până atunci, dar şi foarte departe de aşteptările oamenilor, şi cu desăvârşire diferit sau contrar părerilor prezente, chiar şi ale înţelepţilor, să nu crezi că ai să culegi în viaţa ta, în urma acestei descoperiri, vreo laudă neobişnuită. Ba chiar nu vei obţine vreo laudă, nici chiar din partea înţelepţilor (cu excepţia poate a unei foarte mici părţi a lor), decât după ce vor fi fost repetate aceste adevăruri, când de unul când de altul, puţin câte puţin şi într-un timp îndelungat, şi oamenii îşi vor fi obişnuit mai întâi urechile şi apoi intelectul cu ele. Deoarece niciun adevăr nou şi cu totul

străin de judecăţile obişnuite, chiar când a fost demonstrat de primul care şi-a dat seama de el, cu o evidenţă şi o certitudine conformă sau asemenea unui adevăr geometric, n-a putut să fie introdus şi stabilit pe lume dintr-odată, deşi demonstraţiile nu erau materiale, ci numai în decursul timpului, oamenii obişnuindu-se prin deprindere şi prin exemplu să-l creadă ca pe oricare alt lucru, ba chiar în genere crezând din obişnuinţă, nu din certitudinea dovezilor dată de intelect; astfel că în sfârşit acest adevăr a început să fie împărtăşit prin şcoală, copiilor, a fost apoi primit îndeobşte, amintită pe urmă cu mirare ignorarea lui şi luate în derâdere opiniile diferite de el, atât cele ale strămoşilor, cât şi cele ale celor din prezent. Dar asta cu atât mai mare greutate şi încetineală, cu cât acest fel de adevăruri, noi şi de necrezut, au fost mai mari şi mai însemnate, şi deci au răsturnat un număr mai mare de păreri înrădăcinate în suflete. Nici chiar minţile ascuţite şi exercitate nu simt cu uşurinţă toată eficacitatea motivelor care demonstrează atari adevăruri nemaiauzite, şi depăşind cu prea mult marginile cunoaşterii şi ale deprinderii acestor intelecte, mai ales când atari motive şi atari adevăruri contrazic credinţele înveterate în ele. Descartes, în vremea lui, în geometria pe care el a lărgit-o într-un mod minunat, adaptându-i algebra ca şi în alte descoperiri ale sale, n-a fost nici el înţeles decât de foarte puţini. Acelaşi lucru i s-a întâmplat lui Newton, în adevăr, situaţia oamenilor cu totul superiori în înţelepciune faţă de vremea lor nu este mult deosebită de aceea a literaţilor şi a învăţaţilor care trăiesc în oraşe sau provincii fără preocupări de studii: deoarece nici aceştia, cum voi spune mai departe, nu sunt consideraţi aşa cum ar merita de către concetăţenii lor de la oraşe sau din provincie, nici ceilalţi de către contemporani; ba chiar foarte adesea sunt jigniţi din cauza vieţii lor diferite sau a părerilor lor deosebite de ale celorlalţi, şi din cauza neputinţei generale de a cunoaşte valoarea forţelor şi a operelor lor.

Neîndoios că neamul omenesc, în aceste timpuri, şi

chiar de la instaurarea civilizaţiei, păşeşte înainte în mod continuu în ştiinţă. Dar înaintarea lui este târzie şi măsurată, în timp ce spiritele cele mai mari şi izolate, care se consacră speculaţiei acestui univers sensibil omului şi inteligibil, şi aflării adevărului, merg, ba uneori chiar aleargă, cu o mare iuţeală, şi aproape peste măsură. Şi de aceea nu este posibil ca lumea, văzându-le mergând atât de grăbite, să-şi iuţească atâta pasul şi ea, încât să ajungă odată cu ele sau ceva mai târziu acolo unde ele în sfârşit se opresc. Ba chiar lumea nu iese din pasul ei, şi nu se ia uneori după o ţintă sau alta, decât numai în răstimp de unul sau de mai multe secole, după ce unele spirite înalte s-au lăsat conduse de această ţintă.

Este o părere, se poate spune, universală, că ştiinţa omenească îşi datorează cea mai mare parte din progresul ei acestor spirite excepţionale, care se ivesc din timp în timp, când unul, când altul, aproape ca miracole ale naturii. Eu consider dimpotrivă că progresul se datorează cel mai mult spiritelor obişnuite şi foarte puţin celor extraordinare. Unul din acestea, să presupunem, după ce a lărgit prin ştiinţă orizontul cunoştinţelor contemporanilor săi, merge în ştiinţă, pentru a spune astfel, cu zece paşi mai înainte. Dar ceilalţi oameni, nu numai că nu se pregătesc să-l urmeze, dar de cele mai multe ori, ca să trecem sub tăcere ceva şi mai rău încă, râd de progresul lui. Între timp multe minţi mediocre, în parte poate ajutându-se cu gândirea şi cu descoperirile acelui mare spirit, dar în primul rând datorită studiilor lor, fac împreună un pas; în care răstimp din pricina scurtimii lui, adică din pricina micii noutăţi a opiniilor, şi de asemenea din pricina mulţimii celor ce sunt autorii lui, după câţiva ani, ei sunt urmaţi de către toţi. Astfel, înaintând, conform obiceiului, puţin câte puţin, şi prin opera şi exemplul altor inteligenţe mediocre, oamenii fac în sfârşit şi cel de al zecelea pas; şi părerile acelui spirit înalt sunt în mod general acceptate ca adevărate de către toate naţiunile civilizate. Dar acest mare spirit, stins deja de mult timp, nu dobândeşte nici chiar printr-o atare izbândă decât o

reputaţie târzie şi nepotrivită; în parte fiindcă s-a pierdut deja amintirea lui, sau pentru că părerea nedreaptă avută despre el în timpul vieţii, întărită de o îndelungată obişnuinţă, biruie orice altă părere; în parte pentru că oamenii n-au ajuns la acest grad de cunoştinţe prin opera lui, şi în parte pentru că ei îi sunt deja egali în ştiinţă, curând îl vor întrece, şi poate că îi sunt superiori chiar şi în prezent, pentru că de-a lungul timpului au putut fi demonstrate şi lămurite mai bine adevărurile închipuite de el, ipotezele lui au devenit certitudine, s-a putut da o ordine şi o formă mai bună datelor găsite de el, şi sunt aproape să devină definitive. Cel mult dacă vreunul dintre cercetători, studiind din nou documentele timpurilor trecute, după ce judecă cu luare aminte ideile acelui mare spirit, şi după ce le pune faţă în faţă cu cele ale urmaşilor lui, bagă de seamă cum şi cu cât a premers el neamului omenesc, şi-i aduce unele laude, care fac puţin zgomot, şi sunt repede date uitării.

Deşi progresul ştiinţei omeneşti, ca şi căderea corpurilor, capătă din clipă în clipă o iuţeală tot mai mare, cu toate acestea, e mult mai greu să se întâmple ca o aceeaşi generaţie de oameni să-şi schimbe părerea, sau să-şi dea seama de propriile erori, astfel încât ea să creadă astăzi contrariul de ceea ce a crezut altă dată. Mai curând ea pregăteşte astfel de mijloace celei ce-i urmează, care cunoaşte pe urmă şi crede despre multe lucruri contrariul decât a crezut cea dinaintea ei. Dar după cum nimeni nu simte continua mişcare care ne duce împrejur împreună cu pământul, tot aşa oamenii în totalitatea lor nu observă continua înaintare pe care o săvârşesc cunoştinţele lor, nici continua schimbare a judecăţilor lor. Şi niciodată omul nu-şi schimbă părerea într-un asemenea mod încât să creadă că şi-o schimbă. Dar desigur că n-ar putea să se prefacă că n-o crede şi că n-o bagă de seamă, ori de câte ori el ar îmbrăţişa dintr-odată o idee foarte străină de cele avute până atunci. De aceea, niciun adevăr gata dat, afară numai dacă nu cade sub simţuri, nu va fi vreodată crezut în mod general de contemporanii celui dintâi care l-a cunoscut.

Capitolul al nouălea

Să presupunem că, învins orice obstacol, cu ajutorul sorţii, ai dobândit într-adevăr, nu numai celebritatea, dar şi gloria, şi nu după moarte ci în timpul vieţii. Să vedem ce folos vei obţine de la ea. În primul rând acea dorinţă a oamenilor de a te vedea şi de a te cunoaşte în persoană, faptul de a fi arătat cu degetul, cinstea şi respectul arătate de cei prezenţi prin gesturi şi prin cuvinte, în care constă cel mai mare folos al acestei glorii născută din scrieri, s-ar părea că ar trebui să-ţi fie acordate mai repede în oraşele mici decât în cele mari, unde ochii şi spiritele sunt distrase şi acaparate, în parte de putere, în parte de bogăţie, şi în cele din urmă de artele care slujesc la întreţinerea şi la veselia vieţii inutile. Dar cum micile oraşe sunt lipsite de cele mai multe ori de mijloacele şi de ajutorul prin care cineva să poată ajunge la desăvârşire în litere şi în ştiinţe, şi cum tot ceea ce este rar şi preţios aleargă şi se strânge în marile oraşe, micile oraşe, rareori locuite de învăţaţi şi lipsite în genere de studii bune, obişnuiesc să ţie aşa de puţin seama, nu numai de învăţătură şi de ştiinţă, dar chiar şi de faima pe care cineva şi-a câştigat-o prin aceste mijloace, încât şi una şi celelalte în aceste locuri nu sunt nici măcar obiect de invidie. Şi dacă din întâmplare vreo persoană de seamă, şi chiar extraordinară ca inteligenţă şi ca studii, trebuie să locuiască într-o mică localitate, fiind acolo ca singură, nu numai că asta nu-i sporeşte prestigiul, dar îi dăunează până într-atât încât deseori, chiar de ar fi renumită în afară, în societatea acelor oameni ea este cea mai neglijată şi obscură persoană a locului. Tot aşa cum acolo unde aurul şi argintul fiind necunoscute şi fără preţ, oricine este lipsit de orice altă avere, având din belşug aceste metale, n-ar fi mai bogat decât ceilalţi, ba ar fi foarte sărac chiar şi cu o atare bogăţie; tot aşa acolo unde inteligenţa şi învăţătura nu se cunosc, şi nefiind cunoscute nu se preţuiesc, chiar dacă se află cineva care le are din belşug, nu are puterea să o ia înaintea celorlalţi, şi dacă nu are şi alte bunuri, este considerat fără nicio importanţă. Şi este atât de greu de a putea fi onorat în asemenea locuri,

încât adeseori deşi este considerat aici mai mare decât este în realitate, totuşi nicrchiar din această cauză nu i se dă vreo consideraţie. Pe vremea când eu, foarte tânăr, mă duceam uneori în micul meu Bosisio[20], fiind un lucru cunoscut prin părţile acelea că obişnuiam să mă consacru studiilor, şi că mă îndeletuiceam întrucâtva cu scrisul, sătenii mă socoteau poet, filosof, fizician, matematician, medic, cunoscător al legilor, teolog şi priceput în toate limbile de pe pământ; şi mă întrebau, fără să facă cea mai mică diferenţă, despre orice chestiune din orice disciplină, şi din orice grai despre care ar fi venit vorba din întâmplare în discuţie. Dar pentru această părere a lor nu mă stimau însă prea mult, ba chiar mă socoteau mult mai mic decât toţi oamenii învăţaţi din alte locuri. Iar dacă îi făceam cumva să priceapă că învăţătura mea era totuşi ceva mai puţin nemărginită decât socoteau ei, scădeam şi mai mult în ochii lor şi până la urmă rămâneau convinşi că învăţătura mea nu era cu nimic mai mare decât a lor.

În marile oraşe câte piedici se ridică, nu numai în calea dobândirii gloriei, dar şi a posibilităţii de a te bucura de fructul gloriei dobândite, n-o să-ţi fie greu să judeci după lucrurile întrucâtva spuse mai înainte. Acuma adaug că, deşi nicio altă faimă nu este mai greu de obţinut decât aceea de poet strălucit sau de scriitor bun sau de filosof, spre care tu râvneşti în primul rând, totuşi niciuna nu este mai puţin folositoare celui ce-o are. Nu-ţi sunt necunoscute veşnicele jeluiri, exemplele antice şi moderne, ale sărăciei şi ale nenorocirilor celor mai mari poeţi. La Homer, totul (ca să spunem astfel) este vag şi uşor nedefinit, atât în poezia cât şi în persoana lui, a cărui patrie, viaţă, orice lucru, este ca o taină de nepătruns pentru oameni. În atâta nesiguranţă şi necunoaştere, se ştie doar printr-o foarte constantă tradiţie, că Homer a fost sărac şi nefericit: ca şi cum faima şi memoria secolelor n-ar fi vrut să dea loc îndoielii că soarta celorlalţi poeţi străluciţi n-ar fi la fel cu cea a prinţului poeziei. Dar lăsând de o parte celelalte

20 Mică localitate În Lombardia, pe malul lacului Pusiano, unde s-a născut Parini, la 23 mai 1729.

bunuri, şi vorbind numai despre cinste, nicio faimă în viaţa practică nu este de obicei mai puţin onorabilă, şi mai puţin folositoare spre a fi considerat mai mult de către ceilalţi, decât sunt cele arătate adineaori. Fie că mulţimea persoanelor care le obţin fără niciun merit, şi chiar imensa greutate de a le obţine răpesc preţul unor atari reputaţii şi credinţa în ele, fie mai degrabă pentru că aproape toţi oamenii de oarecare cultură se cred ei înşişi că au, sau că pot să dobândească uşor, atâtea cunoştinţe şi atâta autoritate, atât în literatură cât şi în filosofie, încât nu recunosc ca mult superiori pe cei ce într-adevăr valorează în aceste materii; fie pentru un motiv, fie pentru altul, sigur este că dacă ai reputaţia de matematician mediocru, de fizician, de filolog, de arheolog, de pictor mediocru, de sculptor, de muzician, de om priceput chiar şi numai pe jumătate şi într-o singură limbă veche sau străină, este un prilej de a obţine pe lângă cei mai mulţi oameni, chiar şi în cele mai bune oraşe, o mult mai mare consideraţie şi stimă decât obţii dacă eşti cunoscut şi preamărit de buni judecători ca filosof sau poet de seamă, sau ca un om excelând în arta scrisului. Astfel încât aceste două lucruri, cele mai nobile, cele mai greu de dobândit; cele mai extraordinare, cele mai splendide, cele două culmi, pentru a spune astfel, ale artei şi ale ştiinţei omeneşti, adică poezia şi filosofia, sunt la cei ce le profesează, mai ales azi, însuşirile cele mai neglijate de pe lume, venind chiar şi în urma meşteşugurilor care se exercită în primul rând cu mâna, dar şi pentru alte motive, ca de pildă pentru că nimeni nu presupune nici că posedă vreuna din aceste calităţi, întrucât nu a dobândit-o, nici că o poate avea fără exerciţiu şi oboseală. În sfârşit, poetul şi filosoful nu au în viaţă alt rod al minţii lor, alt premiu al strădaniilor lor, decât poate o glorie născută şi păstrată la un foarte mic număr de persoane. Şi chiar şi acesta este unul din multele lucruri în care filosofia se potriveşte cu poezia, *săracă* şi ea şi *despuiată* cum cântă Petrarca, nu numai de orice alt bun, dar chiar şi de respect şi de cinste.

Capitolul al zecelea

Neputând să te bucuri în conversaţia cu oamenii aproape de niciun câştig al gloriei tale, cel mai mare folos pe care o să-l tragi din ea va fi să ţi-o închizi în suflet şi să-ţi fie de ajuns ţie însuţi în tăcerea singurătăţii tale, găsindu-ţi în ea îndemn şi mângâiere pentru noi oboseli, şi făcându-ţi din ea temelie de noi speranţe. Întrucât gloria scriitorilor, ca toate bunurile omeneşti, nu numai că pare mai plăcută de departe decât de aproape, dar se poate spune că nu este niciodată prezentă pentru cine o posedă, şi nu se află nicăieri.

Aşadar, la sfârşit, vei recurge cu imaginaţia la acel ultim refugiu şi ultimă mângâiere a sufletelor mari, care este posteritatea. Tot aşa cum Cicero, bogat nu numai printr-o simplă glorie, nici ea obişnuită şi neînsemnată, ci printr-una multiplă, şi neobişnuită, precum se cuvenea să aibă unul dintre cei mai mari oameni antici şi romani dintre oamenii romani şi antici, îşi îndreaptă cu toate acestea dorinţa spre generaţiile viitoare, spunând, deşi sub numele altei persoane: *gândeşti tu că eu m-aş fi putut hotărî să iau asupră-mi şi să îndur atâta oboseală, zi şi noapte, în oraş şi pe câmp, dacă aş fi crezut că gloria mea nu trebuia să treacă dincolo de marginile vieţii mele*? *N-ar fi fost atunci mult mai bine să-mi aleg o viaţă fără griji şi liniştită, fără* vreo *oboseală sau vreo preocupare*? *Dar spiritul meu, nu ştiu cum, de parcă şi-ar fi ridicat în sus capul, privea continuu spre posteritate ca şi cum el odată ieşit din viaţă de-abia atunci în sfârşit avea să trăiască*-[21] Ceea ce spune Cicero, se referă la sentimentul nemuririi sufletului, născut de la natură în sufletul omenesc. Dar adevăratul motiv este că toate bunurile lumii, de îndată ce sunt dobândite, se şi arată nedemne de grijile şi de oboselile îndurate spre a le dobândi; mai ales gloria, care dintre toate celelalte are cel mai mare preţ la cumpărare, şi este de cel mai mic preţ la folosirea ei. Dar aşa după cum a spus Simonide[22]:

---

21 Despre bătrineţe, cap. 23. (Nota lui Leopardi.)

22' Poet grec a cărui faimă c consemnată de istoria literară În jurul anului 660 l.e.n.

Speranţa frumoasă pe toţi
Cu iluzii de fericire ne îmbie.
Şi în van trudeşte oricare; în zori unul norocul şi-aşteaptă.
Altul în vârstă matură.
Şi alţii steaua cea bună ţintesc;
Şi nimeni nu se grăbeşte în muritoarea şi pământeana lui cursă.
Fără ca mintea-i să nu îi promită într-una
Că-n anul şi ziua ce vor veni îndurarea şi harul lui Pluto.
Şi a celorlalţi zei.
Asupra lui coborî-vor.

astfel, pe măsură ce unul prin experienţă devine sigur de zădărnicia gloriei, speranţa, aproape gonită şi fugărită dintr-un loc într-altul, la sfârşit nemaiavând unde să se odihnească în tot restul vieţii, deşi nu dispare prin asta, ci trecută dincolo de moarte, se opreşte în posteritate. Fiindcă omul este întotdeauna înclinat şi nevoit să se sprijine pe binele viitor, tot aşa după cum el este întotdeauna foarte nesatisfăcut de binele prezent. De aceea, cei ce sunt doritori de glorie, chiar de o obţin în viaţă, râvnesc mai ales după cea pe care speră să o stăpânească după moarte, în acelaşi fel în care niciunul nu este atât de fericit astăzi, încât dispreţuind zadarnica fericire prezentă, să nu se mângâie cu gândul aceleia la fel de zadarnică, pe care el şi-o promite în viitor.

Capitolul al unsprezecelea

Dar în sfârşit, ce este acel apel pe care îl adresăm posterităţii? Desigur e în natura imaginaţiei omeneşti să ne dea despre urmaşi o noţiune mai mare şi mai bună decât aceea pe care o avem despre cei de faţă, şi chiar despre cei din trecut; numai pentru că despre oamenii care nu există încă nu avem vreo cunoştinţă, nici din practică, nici din auzite. Dar privind cu raţiunea, şi nu cu imaginaţia, credem noi oare într-adevăr că cei ce vor Veni vor fi mai buni decât cei de faţă? Eu cred mai degrabă contrariul, şi mă sprijin pe proverbul că lumea îmbătrâneşte

înrăutăţindu-se. O situaţie mai bună mi s-ar părea că ar avea oamenii străluciţi dacă ei ar putea să facă apel la cei din trecut, care, după spusa lui Cicero, n-au fost inferiori ca număr faţă de ceea ce vor fi urmaşii, şi ca virtuţi au fost cu mult superiori. Dar desigur că nici cel mai valoros om din acest secol nu va primi din partea anticilor vreo laudă. Să admitem că oamenii viitori, întrucât ar fi lipsiţi de rivalitate, de invidie, de dragoste şi de ură, nu numai între ei înşişi, dar şi faţă de noi, vor fi judecători mai drepţi ai lucrurilor noastre decât sunt contemporanii. Poate şi în celelalte privinţe vor fi judecători mai buni? Credem noi, spre a vorbi numai în ce priveşte studiile, că posteritatea va avea un număr mai mare de poeţi excelenţi, de scriitori foarte buni, de filosofi adevăraţi şi adânci? deoarece s-a văzut că numai ei singuri pot să dea adevărata preţuire celor la fel cu ei. Sau poate că judecata acestora va avea o înrâurire mai mare asupra mulţimilor de atunci decât a avut judecata alor noştri asupra mulţimilor din prezent? Credem că la cea mai mare parte dintre oameni puterile inimii, ale imaginaţiei, ale intelectului, vor fi mai mari decât sunt astăzi?

Nu vedem noi în literatură câte secole au avut un gust atât de pervers, încât în timp ce era dispreţuită adevărata perfecţie a scrisului, uitaţi sau luaţi în râs cei mai buni scriitori antici sau noi, au iubit şi preţuit în mod constant când un stil barbar când altul, ba chiar considerându-l ca pe singurul potrivit şi natural, pentru că orice deprindere, oricât de coruptă şi de proastă, greu este recunoscută ca atare de la sine? Şi nu s-a întâmplat lucrul acesta în secole şi la naţiuni altfel culte şi nobile? Ce siguranţă avem noi că posteritatea va lăuda întotdeauna modurile de a scrie pe care noi le lăudăm? Chiar dacă astăzi se laudă acele moduri care sunt într-adevăr de lăudat. Desigur că judecăţile şi înclinaţiile oamenilor cu privire la frumuseţile scrisului sunt foarte schimbătoare şi variate după timpuri, după natura locurilor şi a popoarelor, după moravuri, obiceiuri, şi persoane. Acestei varietăţi şi nestatornicii prin forţa lucrurilor îi este supusă chiar gloria

scriitorilor.

Şi mai variată şi schimbătoare este încă situaţia filosofiei şi a celorlalte ştiinţe, deşi la prima vedere pare contrariul, pentru că literatura are în vedere frumosul care atârnă în mare parte de obiceiuri şi de păreri, iar ştiinţele – adevărul, care este imobil şi nu suferă schimbare. Dar cum acest adevăr este ascuns muritorilor, atâta timp cât secolele nu-l descoperă decât puţin câte puţin, pe de o parte oamenii sforţându-se să-l cunoască, făcând presupuneri asupra lui, îmbrăţişând când o aparenţă, când alta în locul lui, se împart în multe păreri şi în multe secte, de unde se generează în ştiinţe o mare varietate. Pe de altă parte, odată cu noile cunoştinţe şi cu noile licăriri ale adevărului, care se tot dobândesc, treptat treptat, ştiinţele cresc în mod continuu; lucru pentru care, şi deoarece în diferite timpuri biruie diferite opinii, care ţin locul certitudinilor, urmează că ele, nemenţinându-se decât puţin timp sau chiar de loc în aceeaşi stare, îşi schimbă forma şi calităţile, din când în când. Las de o parte primul punct, adică varietatea, care poate că nu este tot atât de vătămătoare gloriei filosofilor sau celei a oamenilor de ştiinţă pe lângă posteritate, cât le este pe lângă contemporani. Dar mutabilitatea ştiinţelor şi a filosofiei, cât gândeşti tu că trebuie să dăuneze gloriei lor faţă de posteritate? Când prin noi descoperiri făcute, sau prin noi supoziţii şi presupuneri, starea unei ştiinţe sau a alteia va fi schimbată în mod sensibil faţă de ceea ce este ea în secolul nostru, ce consideraţie se va mai da scrierilor şi gândurilor acelor oameni care astăzi în această ştiinţă se bucură de cele mai mari laude? Cine mai citeşte acum operele lui Galileo? Dar desigur că ele au fost pe vremea lui extraordinare; poate că nici nu se putea scrie pe atunci, în acele materii, altele mai bune, nici mai demne de cea mai înaltă inteligenţă, nici plin de descoperiri mai mari şi de concepte mai nobile. Cu toate acestea, orice fizician sau matematician mediocru din vremea de faţă este şi într-o ştiinţă şi în cealaltă cu mult superior lui Galileo. Câţimai citesc în ziua de astăzi scrierile cancelarului Bacon? Cine

se mai preocupă de opera lui Mallebranche? şi chiar opera lui Locke, dacă progresele ştiinţei, aproape întemeiate de el, vor fi pe viitor atât de repezi, cum se pare că trebuie să fie, cât timp va mai circula prin mâinile oamenilor?

Într-adevăr, însăşi forţa minţii, însăşi iscusinţa şi oboseala pe care filosofii şi oamenii de ştiinţă le depun spre a-şi câştiga gloria, odată cu scurgerea timpului sunt o pricină fie de a stinge, fie de a întuneca această glorie. Pentru că din sporirea pe care ei o aduc fiecare ştiinţei lor, şi datorită căreia devin renumiţi, se nasc alte sporiri, din pricina cărora numele şi scrierile lor sunt date puţin câte puţin uitării. Şi desigur le vine greu celor mai mulţi dintre oameni să admire şi să venereze la alţii o ştiinţă mult inferioară propriei lor ştiinţe. Însă cine poate să spună că epoca viitoare nu va cunoaşte falsitatea a foarte multe lucruri afirmate sau crezute astăzi de cei care în ştiinţă sunt primii, şi că nu va depăşi cu mult în cunoaşterea adevărului epoca prezentă?

Capitolul al doisprezecelea

Poate că la sfârşit tu vei căuta să-mi cunoşti părerea şi sfatul meu hotărât, dacă, spre binele tău, îţi convine mai bine să continui sau să te opreşti din drumul spre această glorie, atât de săracă în foloase, atât de dificilă şi de nesigură nu numai spre a o păstra, dar şi spre a o dobândi, asemeni umbrei pe care atunci când o ai în mâini, nu poţi nici s-o simţi, nici s-o opreşti să nu fugă. O să-ţi spun pe scurt, fără să-ţi ascund ceva, părerea mea. Eu consider că această minunată ascuţime şi putere de înţelegere a ta, această nobleţe, căldură şi rodnicie a inimii şi a imaginaţiei, sunt dintre toate însuşirile pe care soarta le împarte sufletelor omeneşti cele mai dăunătoare şi mai dureroase pentru cine le primeşte în dar. Dar după ce au fost primite, cu greutate se mai poate evita răul lor; şi pe de altă parte, în timpurile acestea, aproape singurul folos pe care îl pot aduce le este gloria care uneori se obţine, dacă aceste însuşiri le consacri literelor şi ştiinţelor. Aşadar, aşa cum fac unii săraci care, în urma vreunui accident, rămânând fără un membru sau având unul

infirm, încearcă să scoată din această nenorocire a lor cel mai mare câştig pe care pot, folosindu-se de el spre a provoca dărnicia oamenilor datorită milei, tot aşa părerea mea este că tu trebuie să te sileşti să scoţi cu orice preţ din aceste calităţi ale tale singurul bine, oricât de mic şi de nesigur, pe care sunt capabile să-l producă. În genere, aceste calităţi sunt considerate ca binefaceri şi daruri ale naturii, şi adeseori sunt invidiate de cel care este lipsit de ele, la cei din trecut sau din prezent cărora le-au fost hărăzite de soartă. Lucru la fel de contrariu bunului simţ, cum ar fi dacă un om sănătos le-ar invidia acelor nenorociţi despre care vorbeam, infirmităţile lor trupeşti, ca şi cum prejudiciul lor ar fi de preferat, în schimbul mizerabilului câştig pe care li-l aduc ele. Ceilalţi caută să lucreze, cât le permit timpurile, şi să se bucure, cât le îngăduie condiţia noastră muritoare. Marii scriitori, incapabili de la natură sau din obişnuinţă de multe din plăcerile omeneşti, lipsiţi de multe altele prin propria lor voinţă, nu rareori neglijaţi în societatea oamenilor, în afară poate de puţinii care fac aceleaşi studii ca ei, au ca destin să ducă o viaţă asemănătoare morţii, şi să trăiască, dacă totuşi obţin gloria, după ce au fost înmormântaţi. Dar destinul nostru, oriunde ne-ar târî cu el, este să-l urmăm, cu sufletul mare şi puternic, ceea ce se cere mai ales virtuţii tale şi a celor ce-ţi seamănă.

DIALOGUL LUI FREDERIK RUYSCH[23]

CU MUMIILE SALE

Corul morţilor în biroul lui Frederic Ruysch

Unică eşti tu, eternă, în lume.

Spre tine se-ntoarnă tot ce-i plămădit; în tine, moarte, odihnă îşi găseşte

A noastră goală natură, aşa e ursit.

Nu fericită, o nu, dar ferită

De durerea străveche. Şi noaptea adâncă, în mintea ce-i destrămată întunecă dureroasele gânduri.

În tainiţele sleitului suflet, întregul avânt de

23 Anatomist olandez (1638 – 1731), faimos prin n'ietoda sa, rămasa seorelit, de a conserva cadavre cu ajutorul unui ser injectat.

speranţe.

Ca şi de dorinţi, este stins:
Descătuşat acum este.
De spaime şi groază.
Şi deapănă fără să-l fure plictisul.
Trecerea goală şi înceată a vremii.
Trăit-am: la fel cum în mintea
Unui prunc fraged coşmarul
Fantome năprasnice târăşte.
De visele-i scaldă în îngheţate sudori.
Tot astfel şi noi.
De viaţa ce-a fost ne-am intim.
Dar frica pecetea nu-şi pune.
Pe aceste aduceri aminte.
Ce fost-am noi oare?
Ce fost-a nespus de cruda clipită
Ce viaţă-o numim?
Minunată şi tainică astăzi
Ne apare în gânduri fugare.
La fel în minţile celor ce astăzi vii sunt.
Necunoscuta moarte apare.
Precum cei vii de gândul pieirii se tem.
La fel înspăimântă flacăra vieţii.
A noastră goală natură.
Ce nu-i fericită
Dar de dureri izbăvită-i.
Fiindcă destinul a vrut.
Să nu ştie ce-i fericirea.
Nici cei ce muri-vor.
Şi nici cei ce-s morţi.

RUYSCH *afară din birou, privind prin crăpătura uşii*: Drace! Cine i-a învăţat muzica pe aceşti morţi, care cântă la miezul nopţii ca cocoşii? într-adevăr că îngheţ de frică, şi aproape că sunt mai mort decât ei. Nu mă gândeam că pentru că i-am scăpat de descompunere, o să învieze. Asta-i: cu toată înţelepciunea mea, tremur din creştet până-n tălpi. Să n-aibă parte dracul ăla care m-a ispitit să-mi aduc lumea asta în casă. Nu ştiu ce să mă fac. Dacă-i las aici

închişi, ştiu eu dacă nu sparg uşa, sau nu ies prin gaura cheii, şi vin să mă viziteze în pat? Să strig după ajutor de teama morţilor, nu mi-ar sta bine. Haide, să ne facem curaj, şi să încercăm să băgăm puţin frica în ei.

Intrând:

Băieţi, ce glumă-i asta? Aţi uitat că sunteţi morţi? Ce-i tărăboiul ăsta? Poate v-aţi îngâmfat din pricina vizitei ţarului[24] şi credeţi că nu mai sunteţi supuşi legilor de până acum? Eu îmi închipui că aţi avut intenţia să faceţi asta în glumă, şi nu în serios. Dacă aţi înviat, vă felicit: dar eu n-am atâta avere ca să vă pot întreţine ca pe unii vii, cum am făcut când eraţi morţi; şi de aceea căraţi-vă din casamea. Dacă e adevărat ceea ce se spune despre vampiri, şi voi sunteţi din ăia, căutaţi alt sânge de băut, că eu nu sunt dispus să mă las să mi-l sugeţi pe al meu, aşa cum am fost generos cu sângele fals pe care vi l-am pus în vine. În sfârşit, dacă o să vreţi să continuaţi să staţi liniştiţi şi în tăcere, cum aţi fost până acum, o să trăim iar în bună înţelegere, şi în casa mea n-o să vă lipsească nimic; dacă nu, băgaţi de seamă că iau drugul de la uşă şi vă omor pe toţi.

MORTUL: Nu te înfuria, că eu îţi făgăduiesc că o să rămânem cu toţii morţi cum suntem, fără ca tu să ne mai omori.

RUYSGH: Aşadar, ce-i toana asta, ce vi s-a năzărit acum să cântaţi?

MORTUL: Cu puţin mai înainte de miezul nopţii s-a împlinit pentru prima oară anul acela mare şi matematic, despre care anticii scriu atâtea lucruri; şi acum, de asemenea, e pentru prima oară că morţii vorbesc. Şi nu numai noi, dar în orice cimitir, în orice mormânt, jos, în fundul mării, sub zăpadă, sub nisip, sub cerul liber, sau în oricare loc se află, toţi morţii la miezul nopţii, au cântat ca noi cântecelul acela pe care l-ai auzit.

RUYSCH: Şi cât o să mai continue să cânte sau să vorbească?

---

24 Laboratorul lui Ruyscli a lost, vizitat de două ori de ţarul Petru I car», stipediindu-t pe olandez, l-a adus la Petersburg, (Nota lui Leopardi),

MORTUL: De cântat au şi terminat. De vorbit au libertatea un sfert de oră. Apoi amuţesc până când se împlineşte din nou acelaşi an.

RUYSGH: Dacă e adevărat, atunci cred că n-o să-mi mai întrerupeţi somnul încă o dată. Vorbiţi deci împreună în voie, că eu o să stau deoparte şi o să vă ascult bucuros, din curiozitate, fără să vă tulbur.

MORTUL: Nu putem să vorbim altfel, decât răspunzând unor persoane vii. Cine n-are de răspuns celor vii, o dată ce a terminat cântecul, se linişteşte.

RUYSCH: îmi pare tare rău: pentru că îmi închipui că ar fi foarte interesant să auzi ceea ce v-aţi spune între voi, dacă aţi putea vorbi împreună.

MORTUL: Chiar dacă am putea vorbi între noi, n-ai auMÎ nimic, pentru că n-am avea ce să ne spunem.

RUYSCH: O mie de întrebări de pus îmi vin în minte. Dar pentru că timpul e scurt şi nu pot să aleg, fă-mă tu, pe scurt, să înţeleg ce ai simţit în trup şi în spirit când te-ai aflat în clipa morţii.

MORTUL: Chiar clipa morţii eu n-am băgat-o în seamă.

CEILALŢI MORŢI: Nici noi.

RUYSCH: Cum n-aţi băgat-o de seamă?

MORTUL: Tot aşa, de pildă, cum nu bagi tu niciodată de seamă clipa în care începi să dormi, oricâtă atenţie ai vrea să-i dai acestui lucru.

RUYSCH: Dar să adormi e un lucru firesc.

MORTUL: Şi să mori nu ţi se pare firesc? Arată-mi un om, sau un animal, sau o plantă, care să nu moară.

RUYSCH: Nu mă mai mir că staţi cântând şi vorbind, dacă n-aţi băgat de seamă că muriţi.

Asemeni celui ce, lovitura neluând în seamă, lupta înainte, şi era mort[25].

spune un poet italian. Eu mă gândeam că despre treaba asta a morţii semenii tăi or fi ştiind ceva mai mult decât cei vii. Aşadar, revenind la subiect, n-ai simţit nicio

25 Referirea este la Orlando innamoraio de Bojardo, clntul 53, stanţa 60.

durere când te-ai aflat în clipa morţii?

MORTUL: Ce durere poate fi aceea pe care cel ce o încearcă nu o bagă de seamă?

RUYSCH: În orice caz, toţi sunt încredinţaţi că sentimentul morţii e foarte dureros.

MORTUL: Ca şi cum moartea ar fi un sentiment, şi nu mai degrabă contrariul lui.

RUYSCH: Şi atât cei care cu privire la natura sufletului se apropie de părerea epicureilor, cât şi cei care împărtăşesc părerea generală, toţi, sau cea mai mare parte dintre ei, sunt de acord cu ceea ce spun eu; adică au credinţa că moartea este, prin natura ei şi fără vreo comparaţie posibilă, o durere foarte puternică.

MORTUL: Foarte bine, tu să-i întrebi din partea noastră şi pe unii şi pe alţii: dacă omul n-are capacitatea să bage de seamă clipa în care operaţiile vitale, într-o măsură mai mică sau mai mare, nu-i sunt decât întrerupte, din cauza somnului sau a leşinului sau dintr-o sincopă sau din orice altă cauză, cum va băga de seamă clipa în care aceleaşi operaţii încetează cu totul, şi nu pentru scurt timp, ci pe vecie? în afară de aceasta, cum se poate ca un sentiment viu să se producă la moarte? Ba chiar, ca însăşi moartea să fie prin propria ei natură un sentiment viu? Când puterea de a simţi este, nu numai slăbită şi micşorată, dar redusă la ceva atât de minim, încât ea încetează şi se anulează, crezi tu oare că acea persoană mai este capabilă de un sentiment puternic? Ba chiar această stingere însăşi a facultăţii de a simţi, crezi că mai poate să fie un sentiment foarte puternic? Vezi totuşi că până şi cei care mor de un rău acut şi dureros, la apropierea morţii, cu câtva timp înainte de ultima lor suflare se liniştesc şi se odihnesc astfel încât se poate cunoaşte că viaţa lor, redusă la o mică cantitate, nu mai e suficientă pentru a simţi durerea, care în acest chip încetează mai înainte de moarte. Asta vei spune din partea noastră oricui gândeşte că trebuie să moară de durere în clipa morţii.

RUYSCH: Epicureilor poate că le vor putea ajunge

aceste motive. Dar nu celor care judecă altfel despre substanţa sufletului; aşa cum am făcut eu în trecut, şi cum am să fac de acum înainte şi mai mult, după ce i-am auzit pe morţi vorbind şi cântând. Pentru că dacă consideri că moartea constă în separarea sufletului de trup, oamenii n-au să înţeleagă cum e posibil ca aceste două lucruri, unite şi aproape contopite între ele, astfel încât amândouă să alcătuiască o singură persoană, pot să se separe fără o violenţă foarte mare, şi fără o durere de nedescris.

MORTUL: Spune-mi: spiritul este poate atârnat de corp prin câţiva nervi sau prin câţiva muşchi sau membrane, care în mod necesar trebuie să se rupă când spiritul se desparte de trup? Sau poate că este un membru al corpului, astfel încât trebuie să fie zdrobit sau tăiat în mod violent? Nu vezi că sufletul iese din acest corp numai prin aceea că este împiedicat să mai rămână acolo, şi nu mai are loc în el, nu însă din cauza vreunei forţe care să-l smulgă şi să-l dezrădăcineze? Mai spune-mi încă ceva: poate că intrând acolo, el se simte înfipt sau legat puternic, sau cum spui tu, contopit? Pentru ce dar, când se desprinde, ieşind din el, va trebui să simtă, adică vrem să spunem să încerce o senzaţie foarte violentă? Fii sigur că atât intrarea cât şi ieşirea sufletului sunt la fel de liniştite, de uşoare şi de domoale.

RUYSCH: Atunci ce este moartea, dacă nu este durere?

MORTUL: Mai degrabă o plăcere decât altceva. Să ştii că moartea ca şi adormirea nu se produce într-o singură clipă, ci treptat. E adevărat că aceste trepte sunt mai multe sau mai puţine, şi mai mari sau mai mici, după varietatea cauzelor şi a felurilor morţii. În ultima din aceste clipe moartea nu aduce nici vreo durere, şi nici vreo plăcere, după cum nu aduce nici somnul, în celelalte clipe de mai înainte nu poate să genereze durere pentru că durerea e un lucru viu, şi simţurile omului în acel timp, când adică a început moartea, sunt muribunde, ceea ce e cum am spune extrem de istovite ca putere. Poate prea bine să fie o cauză de plăcere: pentru că nu întotdeauna

plăcerea este un lucru viu; ba chiar poate că cea mai mare parte din plăcerile omeneşti constă într-un fel de slăbiciune. Astfel încât simţurile omului sunt capabile de plăcere chiar şi când sunt aproape de a se stinge, dat fiind că foarte dese ori însăşi slăbiciunea este o plăcere, mai ales când te liberează de suferinţă, deoarece ştii bine că încetarea oricărei dureri sau supărări este prin ea însăşi o plăcere. Astfel încât lâncezeala morţii trebuie să fie cu atât mai mare cu cât eliberează omul de o suferinţă mai mare. În ce mă priveşte, deşi în ceasul morţii n-am dat multă atenţie la ceea ce simţeam, pentru că îmi era interzis de medici să-mi obosesc creierul, îmi amintesc totuşi că sentimentul pe care l-am încercat n-a fost prea deosebit de plăcerea care e pricinuită oamenilor de toropeala somnului, când sunt pe punctul de a adormi.

CEILALŢI MORŢI: Şi nouă ni se pare că ne amintim tot aşa.

RUYSCH: Fie cum spuneţi voi: deşi toţi cei cu care am avut prilejul să discut despre acest subiect judecau foarte diferit de voi; dar, după cât îmi amintesc, ei nu invocau propria lor experienţă. Acum spuneţi-mi: în timpul morţii, pe când simţeaţi acea dulceaţă, aţi crezut că muriţi, şi că acea plăcere era o generozitate a morţii, sau poate v-aţi închipuit altceva?

MORTUL: Cât timp nu murisem încă, n-am fost convins niciodată că nu voi scăpa de acea primejdie; şi până în ultima clipă în care am mai avut puterea să mă gândesc, am sperat, dacă nu altceva, că-mi mai rămânea totuşi din viaţă o oră sau două: cum cred că se întâmplă multora, când mor.

CEILALŢI MORŢI: Nouă ni s-a întâmplat acelaşi lucru.

RUYSCH: Tot aşa Cicero spune că nimeni nu e atât de sfârşit, încât să nu-şi făgăduiască să mai trăiască cel puţin un an. Dar cum aţi băgat de seamă în cele din urmă că spiritul vă ieşise din corp? Spuneţi-mi: cum aţi aflat că sunteţi morţi? Nu răspund. Băieţi, nu mă auziţi? O fi trecut sfertul de oră. Să-i pipăim puţin. Au murit iarăşi de-a

binelea: nu-i niciun pericol să mă mai sperie încă o dată: să ne băgăm iar în pat.

CUVINTE MEMORABILE ALE LUI FILIPPO OTTONIERI

Capitolul întâi

Filippo Ottonieri, din ale cărui convorbiri de seamă mă apuc să le pun pe hârtie, unele auzindu-le eu chiar din gura lui, iar celelalte povestite de alţii, s-a născut şi a trăit cea mai mare parte din viaţă la Nubiana, în provincia Valdivento[26], unde a şi murit nu de mult, şi unde nimeni nu-şi aminteşte să fi fost jignit vreodată de el, nici cu fapta, nici cu vorba. În genere a fost însă urât de concetăţenii săi, pentru că acestora li s-a părut că lui nu-i făceau mare plăcere multe lucruri care, de obicei, sunt îndrăgite şi mult căutate de cea mai mare parte dintre oameni, deşi el nu lăsa să se vadă în niciun fel că-i dezaproba sau că-i condamna pe cei care, spre deosebire de el, se desfătau cu ele şi le căutau. Se crede că el era, într-adevăr, şi nu numai în cugetare, dar şi în viaţa practică, ceea ce ceilalţi oameni ai timpului său făceau caz că sunt: adică un filosof. De aceea li s-a părut deosebit de restul lumii, deşi el nu căuta şi nu dorea să se deosebească de mulţime în nicio privinţă. Referitor la aceasta spunea că cea mai mare ciudăţenie ce se poate vedea astăzi în moravuri, în instituţii sau în faptele oricărei persoane particulare, comparată cu cea a oamenilor care au fost consideraţi de către antici ciudaţi, ciudăţenie care nu numai că este de un alt fel, dar este mult mai puţin diferită decât a fost purtarea obişnuită a contemporanilor, astfel că oricât ar părea ea de mare celor de azi, anticilor li s-ar fi părut sau minimă, sau inexistentă, chiar şi în timpurile şi la popoarele care în antichitate au fost cele mai civilizate sau cele mai corupte. Şi comparând ciudăţenia lui Jean-Jacques Rousseau, care li s-a părut foarte ciudat înaintaşilor noştri, cu cea a lui Democrit şi a primilor filosofi cinici, adăuga că astăzi oricine ar trăi

26 Toponomástica este plăsmuită de Leopardi. Nubiana este Ţara Norilor (nubi) iar Valdivento este Valea Vîntului. Deasupra norilor, În Ipemefelo (amintit în bucata Rămăşagul lui Prometeu), locuiesc Zeii.

deosebindu-se la fel de mult de noi pe cât au trăit acei filosofi deosebindu-se de grecii din timpul lor, n-ar fi considerat numai ca un om ciudat, ci ar fi de-a dreptul exclus, ca să ne exprimăm astfel, de către opinia publică, din specia omenească. Şi judeca că gradul de civilizaţie al oamenilor dintr-un anumit loc sau timp se poate cunoaşte după cel mai înalt grad de ciudăţenie cu putinţă.

În viaţă, deşi foarte temperat, el se declara epicureu, poate mai mult în glumă decât în serios. Dar îl condamna pe Epicur, spunând că în vremea şi la poporul acestuia o plăcere mult mai mare se putea afla în urmărirea virtuţii şi a gloriei, decât în trândăvie, în nepăsare şi în gustarea voluptăţilor trupeşti, lucruri în care acela punea cel mai mare bine al oamenilor. Şi afirma că doctrina epicuriană, foarte pe măsura epocii moderne, a fost cu totul străină de cea antică.

În filosofie, îi plăcea să se numească socratic, şi adesea, ca şi Socrate, îşi petrecea o bună parte din zi discutând filosofie când cu unul, când cu altul, şi mai ales cu unii dintre prietenii lui apropiaţi, despre orice subiect prilejuit de acea împrejurare. Dar nu frecventa, ca Socrate, atelierele cizmarilor, ale tâmplărilor, ale fierarilor şi ale altor meseriaşi, pentru că socotea că dacă fierarii şi tâmplării din Atena aveau timp de pierdut pentru a filosofa, cei din Nubiana, dacă ar fi făcut la fel, ar fi murit de foame. Nici nu raţiona, în felul lui Socrate, întrebând şi argumentând neîncetat, fiindcă spunea că, oricât ar fi modernii mai răbdători decât anticii, astăzi nu s-ar găsi nimeni care să suporte să răspundă fără întrerupere la o mie de întrebări şi să asculte o sută de concluzii. Şi într-adevăr, nu avea din Socrate altceva decât vorbirea uneori ironică şi ascunsă. Şi căutând originea faimoasei ironii socratice, spunea: „Socrate s-a născut cu un suflet foarte delicat şi de aceea cu o foarte mare înclinare spre dragoste, dar peste măsură de nefericit de înfăţişarea trupului său, probabil că încă din tinereţe l-a cuprins deznădejdea, ştiind că nu va putea fi iubit cu o altă dragoste decât cu cea a prieteniei, prea puţin în stare să

satisfacă o inimă delicată şi fierbinte, care adeseori simte faţă de ceilalţi o afecţiune mult mai dulce. Pe de altă parte, cu toate că el avea din plin acel curaj ce se naşte din raţiune, nu pare să fi fost îndeajuns de înzestrat cu cel ce vine de la natură, nici cu calităţile care, în acele timpuri de războaie, de răscoale, şi de desfrâu atât de mare al atenienilor de pe atunci, erau necesare spre a conduce în patria sa treburile publice. De aceea şi chipul lui dizgraţios şi ridicol i-ar fi fost o mare piedică la un popor care, până şi în limbă, făcea o foarte mică diferenţă între bun şi frumos, şi era în afară de asta foarte aplecat să zeflemisească. Aşadar, într-un oraş liber şi gălăgios, clocotind de pasiuni, de afaceri, de distracţii, de bogăţii şi de alte întâmplări, Socrate, sărac, respins în dragoste, puţin priceput în treburile publice, dar nu mai puţin înzestrat cu un spirit foarte mare, care, adăugându-se unor atari condiţii, trebuia să-i sporească peste măsură orice supărare provocată de ele, s-a apucat, din lipsa altei activităţi, să raţioneze cu subtilitate despre acţiunile, despre obiceiurile şi despre calităţile concetăţenilor săi, folosind o oarecare ironie, cum firesc trebuia să se întâmple celui ce era împiedicat de a lua parte, ca să spunem astfel, la viaţă. Dar blândeţea şi mărinimia firii lui, şi chiar renumele pe care el l-a câştigat prin înseşi aceste conversaţii, şi care, de bună seamă, au fost întrucâtva o mângâiere pentru orgoliul său, au făcut ca această ironie să nu fie dispreţuitoare şi aspră, ci potolită şi blândă.

Astfel, pentru prima dată filosofia, după faimoasa spusă a lui Cicero, silită să coboare din cer, a fost introdusă de Socrate în oraşe şi în case, şi o dată abătută de la speculaţia lucrurilor ascunse, de care se ocupase până atunci, a fost îndreptată spre a lua seama la obiceiurile şi la viaţa oamenilor, şi spre a discuta despre virtuţi şi despre vicii, despre lucrurile bune şi folositoare, şi despre cele potrivnice lor. Dar Socrate, dintr-un început, n-a avut de gând să aducă această inovaţie, nici să înveţe pe alţii fie cât de puţin, nici să dobândească numele de filosof, care în acele timpuri era dat doar fizicienilor sau

metafizicienilor, şi de aceea el nu putea spera să-l capete numai pentru atari discuţii şi atari convorbiri ca acele ale sale, ba chiar a declarat pe faţă că nu ştie nimic, şi nu şi-a propus altceva decât să se oprească spre a discuta despre întâmplările altora, preferând această distracţie filosofiei însăşi, ca şi oricărei alte ştiinţe şi oricărei alte arte, deoarece, deşi înclinând în mod firesc cu mult mai mult către acţiuni decât către speculaţii, el nu alesese discuţiile decât din pricina greutăţilor care îl împiedicau să acţioneze. Şi întotdeauna a purtat mai bucuros discuţii cu persoanele tinere şi frumoase decât cu ceilalţi, înşelându-şi aproape dorinţa, şi plăcându-i să fie stimat de către cei de care cu mult mai mult ar fi vrut să fie iubit. Şi întrucât toate şcolile filosofilor greci născute de atunci încolo au purces întrucâtva din cea socratică. Ottonieri conchidea că originea a aproape întregii filosofii greceşti, din care s-a născut cea modernă, a fost nasul teşit şi figura de satir a unui om înzestrat cu un admirabil spirit şi cu o inimă înflăcărată. Mai spunea că în cărţile socraticilor persoana lui Socrate este asemenea uneia din acele măşti, care în comediile noastre antice au peste tot acelaşi nume, aceeaşi îmbrăcăminte, aceeaşi fire, dar în rest variază în fiecare comedie.

N-a lăsat ceva scris despre filosofie, nici despre altceva care să nu fie de un folos particular. Şi fiind întrebat de unii pentru ce nu se apuca să filosofeze şi în scris, cum obişnuia să facă vorbind, şi pentru ce nu-şi aşternea gândurile în documente, le-a răspuns: „Cititul este o conversaţie pe care o faci cu cel ce a scris. Însă, după cum la serbările şi petrecerile publice, cei ce nu sunt sau nu cred că pot să facă parte din spectacol se plictisesc foarte repede, tot aşa într-o conversaţie, în genere, este mai plăcut să vorbeşti decât să asculţi. Dar cărţile, de nevoie, sunt ca acele persoane care stând împreună cu altele, vorbesc mereu numai ele, şi nu ascultă niciodată pe altele. De aceea, trebuie ca o carte să spună multe lucruri bune şi frumoase, şi să le spună foarte bine, pentru ca să-i fie iertat de către cititori faptul că vorbeşte necontenit.

Altminteri, e sigur că orice carte ajunge să fie urâtă, tot aşa ca şi orice vorbitor nesătul”.

Capitolul al doilea

Nu făcea deosebire între muncă şi distracţii, şi întotdeauna când se îndeletnicea cu câte ceva, oricât de greu ar fi fost, spunea că se distrează. Numai dacă uneori rămânea fără nicio ocupaţie, oricât de puţin timp, mărturisea că n-avusese în acel răstimp nicio distracţie.

Spunea că plăcerile cele mai adevărate pe care le avem în viaţă sunt cele ce se nasc din închipuirile false, şi că copiii găsesc totul până şi în nimic, pe când oamenii mari nu găsesc nimic nici în totul.

Asemăna oricare din plăcerile numite de obicei adevărate, cu o anghinare la care, dacă vrei să ajungi la miez trebuie mai întâi să-i mesteci şi să-i înghiţi toate foile. Şi adăuga că până şi astfel de anghinare sunt foarte rare, dar că se găsesc altele foarte numeroase, asemănătoare cu acestea pe dinafară, dar înăuntru fără miez, şi că el, cu greu putând să se obişnuiască să le înghită foile, era mulţumit cel puţin dacă putea să se abţină şi de la unele, şi de la altele.

Răspunzând unuia care I-a întrebat care era cea mai rea clipă din viaţa omenească, i-a spus: „Exceptând timpul durerii, şi de asemenea şi pe cel al fricii, eu, despre mine, aş crede că cele mai rele clipe sunt cele ale plăcerii, pentru că speranţa şi amintirea acestor clipe, care umplu restul vieţii, sunt lucruri mai bune şi mult mai dulci decât înseşi plăcerile”. Şi compara în totul plăcerile omeneşti cu mirosurile, pentru că socotea că acestea de obicei trezesc o dorinţă mai mare, decât orice altă senzaţie, vorbind în raport cu plăcerea, şi dintre toate simţurile omului, considera că mirosul era cel mai greu de satisfăcut cu propriile lui plăceri. Mai compara mirosurile cu aşteptarea binelui, spunând că lucrurile mirositoare care sunt bune în orice fel, la mâncat sau la gustat, întrec de obicei gustul prin miros, pentru că dacă sunt gustate, ele plac mai puţin decât dacă sunt numai mirosite, sau mai puţin decât s-ar crede după miros. Şi povestea că uneori i se întâmplase să

nu poată îndura decât cu greutate amânarea vreunui bine, pe care însă era sigur că-l dobândeşte, şi asta nu dintr-o prea mare lăcomie de a simţi acest bine, ci de teamă să nu-i scadă bucuria, dacă broda în jurul acelui bine prea multe închipuiri, care i I-a r fi înfăţişat mult mai mare decât i s-ar fi părut apoi şi între timp îşi dăduse toată osteneala, pentru ca să-şi abată mintea de la gândul acelui bine, aşa cum se face cu gândurile negre.

Spunea de asemenea că fiecare dintre noi, de când vine pe lume, este ca unul care se culcă într-un pat tare şi incomod, în care de îndată ce s-a aşezat, simţind că stă incomod, începe să se întoarcă când pe o parte, când pe alta, şi să-şi schimbe foarte des locul şi poziţia, şi astfel petrece toată noaptea, sperând mereu că va putea până la sfârşit să adoarmă puţin, ba uneori crezând chiar că este gata să adoarmă, până ce, sosind ora sculării, se ridică, fără să se fi odihnit de loc.

Observând odată împreună cu alţii nişte albine ocupate cu treburile lor, a spus: „Ferice de voi dacă nu pricepeţi nefericirea voastră”.

Era încredinţat că nefericirile oamenilor nu pot fi nici numărate, nici îndeajuns deplânse, măcar una singură dintre ele.

La întrebarea lui Horaţiu, cum se face că nimeni nu e mulţumit de starea lui, răspundea: „Pricina este că nicio stare nu-i fericită. Supuşii la fel ca şi principii, atât săracii cât şi bogaţii, nu mai puţin cei slabi decât cei puternici, dacă ar fi fericiţi, ar fi foarte mulţumiţi de soarta lor, şi n-ar mai invidia-o pe a altuia, întrucât oamenii nu sunt mai greu de mulţumit decât oricare altă specie, dar nu pot fi mulţumiţi decât cu fericirea. Însă, fiind întotdeauna nefericiţi, ce-i de mirare că nu sunt niciodată mulţumiţi?”

Observa că, admiţând cazul că cineva s-ar afla în cea mai fericită situaţie de pe pământ, fără însă ca el să-şi mai poată făgădui să o sporească întrucâtva şi în vreun fel, aproape cu siguranţă se poate spune că ar fi cel mai nenorocit dintre toţi oamenii. Căci până şi cei mai bătrâni au planuri şi speranţe de a-şi îmbunătăţi situaţia în vreun

fel. Şi amintea un pasaj din Xenofon, unde el te sfătuieşte, dacă ai de cumpărat un teren, să cumperi unul din cele ce sunt prost cultivate, pentru că, spune, un teren ce nu poate să-ţi dea mai mult rod decât ceea ce îţi dă, nu te bucură atât cât ar face-o altul, pe care l-ai vedea mergând din ce în ce mai bine, şi toate acele bogăţii pe care noi le vedem sporind ne dau o mult mai mare mulţumire decât celelalte.

În această împrejurare, observa ca nicio stare nu este atât de mizeră, încât să nu se poată înrăutăţi şi mai mult, şi că niciun muritor, oricât ar fi el de nefericit, nu se poate mângâia şi nici nu se poate lăuda, spunând că nefericirea lui este atât de mare, încât ea nu poate să mai sporească câtuşi de puţin. Deşi speranţa n-are margini, bunurile oamenilor sunt limitate, ba chiar aproape că bogatul şi săracul, domnul şi sluga, dacă noi compensăm calităţile stării lor cu deprinderile şi cu dorinţele lor, ajung să aibă în genere o aceeaşi cantitate de bine. Dar natura n-a pus nicio limită relelor noastre, şi însăşi imaginaţia aproape că nu poate să-şi închipuie vreo calamitate atât de mare care să nu se cunoască în prezent, sau să nu se fi cunoscut deja, sau în sfârşit să nu se poată cunoaşte, la cineva din specia noastră. Totuşi, dacă cea mai mare parte dintre oameni nu mai au de sperat în mod sigur vreo mărire a binelui pe care îl stăpânesc, nimeni însă, niciodată, în timpul acestei vieţi, nu poate fi cruţat de o pricină adevărată de teamă, şi chiar dacă soarta ajunge ca într-adevăr să nu mai poată să ne mai facă vreun bine, ea nu-şi pierde vreodată puterea de a ne lovi prin noi pagube, fiind în stare să ne biruie şi să sfărâme însăşi tăria disperării.

Îşi râdea deseori de acei filosofi care au crezut că omul poate să se sustragă sorţii, dispreţuind şi socotind drept al altcuiva tot binele şi tot răul care nu stă în puterea lui să-l obţină sau să-l evite, să-l păstreze sau să scape de el, şi punând totuşi fericirea şi nefericirea proprie în ceea ce depinde în întregime numai de el. Despre această părere, printre altele, spunea: să admitem că şi dacă a existat vreodată vreo persoană care cu ceilalţi a trăit ca un adevărat şi desăvârşit filosof, nimeni n-a trăit nici nu

trăieşte astfel cu el însuşi; şi mai spunea că pe cât este de imposibil să nu te îngrijeşti de lucrurile proprii mai mult decât de ale altuia, tot pe atât de imposibil este să te îngrijeşti de ale altuia ca şi cum ar fi ale tale. Dar admiţând că acea dispoziţie sufletească despre care vorbesc aceşti filosofi, şi care nu există, nu numai că ar fi posibilă, dar s-ar afla aici, adevărată şi actuală, la unul dintre noi, fiind încă şi mai perfectă decât o spun ei, confirmată şi devenită firească printr-un foarte lung obicei, încercată într-o mie de cazuri, poate oare atunci că fericirea şi nefericirea cuiva n-ar mai fi în puterea sorţii? N-ar mai fi oare supusă sorţii însăşi acea dispoziţie a sufletului căreia aceştia presupun că trebuie să i se sustragă? Raţiunea omului nu este supusă tot timpul la infinite întâmplări? Nenumărate boli ce produc stupiditate, delir, agitaţie, furie, prostie, şi o sută de alte feluri de nebunie trecătoare sau durabilă, temporară sau permanentă, n-o pot tulbura, slăbi, schimba şi atinge? Memoria, păstrătoarea înţelepciunii, nu se pierde mereu şi nu slăbeşte începând chiar din tinereţe? câţi la bătrâneţe nu dau în mintea copiilor! şi aproape toţi, la o vârstă înaintată, îşi pierd puterea spiritului. De asemenea, şi din pricina oricărei proaste dispoziţii a trupului, deşi încă teafără şi întreagă orice facultate a intelectului şi a memoriei, totuşi curajul şi statornicia încep de obicei, când mai mult, când mai puţin, să lâncezească, şi nu rareori se sting cu totul. În sfârşit, este o mare prostie să recunoşti că trupul nostru este supus lucrurilor care nu sunt în puterea noastră, şi cu toate acestea să tăgăduieşti că sufletul, care depinde de trup aproape cu totul, este supus în mod necesar vreunui lucru în afară de noi înşine. Şi încheia, că omul, în întregime, şi întotdeauna, şi în mod netăgăduit, este în puterea sorţii.

Întrebat de ce se mai nasc oamenii, a răspuns în glumă: ca să afle că ar fi fost cu mult mai bine să nu se nască.

Capitolul al treilea

Cu privire la o anumită nenorocire ce-l lovise, a spus:

să pierzi o fiinţă iubită, într-un accident, sau în urma unei boli de scurtă durată şi repede, nu e atât de crud, cât este să o vezi pierind puţin câte puţin (cum i se întâmplase lui) din pricina unei boli lungi, care mai înainte de a o răpune, o schimbă la trup şi la suflet, şi o face aproape să devină o alta decât cea care era mai înainte. Acesta este un lucru foarte dureros, deoarece într-o asemenea împrejurare fiinţa iubită nu-ţi dispare din faţa ochilor lăsându-ţi în locul ei o imagine pe care să o păstrezi în suflet, tot atât de dragă pe cât era în trecut, ci îţi rămâne în minte o imagine cu desăvârşire alta de cea pe care în trecut o îndrăgeai, astfel încât toate iluziile dragostei îţi sunt smulse cu violenţă din suflet, şi apoi, când ea pleacă pentru totdeauna din preajma ta, prima imagine pe care tu o aveai în minte despre ea este ştearsă de cea nouă. Astfel ai pierdut cu totul fiinţa iubită, căci ea nu poate să supravieţuiască nici măcar în imaginaţia ta, care acum în locul vreunei mângâieri nu-ţi mai oferă altceva decât un motiv de tristeţe. Şi, în sfârşit, astfel de nenorociri nu-ţi dau nici răgazul să te opreşti asupra durerii pe care ţi-o pricinuiesc ele.

Văitându-se unul de nu ştiu ce necaz al lui şi spunând: dacă aş putea să scap de acesta, toate celelalte pe care le am acum ar fi foarte uşor de îndurat, el i-a răspuns: ba tocmai atunci ţi s-ar părea grele, în timp ce acum sunt uşoare.

Altuia care spunea: dacă această durere ar fi ţinut mai mult, n-aş fi putut s-o îndur, îi răspunsese: ba dimpotrivă, dacă te-ai fi obişnuit cu ea, ai fi îndurat-o mai bine.

Şi cu privire la multe alte lucruri, care ţin de natura omenească, se îndepărta de judecăţile comune mulţimii, şi uneori chiar de acelea ale înţelepţilor. Astfel, spre a da un exemplu, el susţinea că pentru a cere şi a ruga ceva, nu sunt potrivite momentele în care cei cărora le sunt făcute cererile sau rugăminţile au vreo bucurie deosebită. Zicea mai ales atunci când cererea nu este de natură să poată fi satisfăcută în prezent de către cel rugat sau solicitat,

numai printr-o simplă încuviinţare, sau prin ceva mai mult decât atât, eu socot că o mare bucurie a oamenilor este un lucru, tot aşa de inoportun şi de potrivnic, ca şi o mare durere, spre a putea obţine ceva de la ei prin rugăminţi. Întrucât atât o pasiune cât şi cealaltă, la fel de mult copleşeşte omul cu gândul despre el însuşi, încât el nu se mai poate gândi la treburile altuia. După cum într-o mare durere necazul nostru, tot aşa şi într-o mare bucurie, veselia noastră ne ţin sufletele încordate şi preocupate, şi le fac incapabile să mai poată satisface nevoile şi dorinţele altuia. Şi un moment şi celălalt sunt foarte nefavorabile, mai ales compătimirii; cel al durerii, pentru că omul este covârşit de milă faţă de el însuşi; cel al bucuriei, pentru că atunci toate lucrurile omeneşti, şi întreaga viaţă, ni se înfăţişează foarte vesele şi plăcute, astfel încât nenorocirile şi supărările ni se par aproape închipuiri deşarte, iar gândul despre ele sigur că este respins, ca fiind cu totul nepotrivit cu dispoziţia noastră sufletească de acum. Momentele cele mai potrivite spre a încerca să faci pe cineva să lucreze în prezent, sau să se hotărască să lucreze în viitor, în favoarea altuia, sunt cele ale unei bucurii liniştite şi moderate, nu extraordinare, şi de asemenea, şi poate chiar şi mai bune sunt cele în care o bucurie, oricât de mare ar fi ea, nu are vreo cauză determinată, ci se naşte din gânduri vagi, şi constă într-o domoală agitaţie a spiritului. Într-o astfel de stare, oamenii sunt mai dispuşi ca oricând să compătimească, sunt mai înţelegători faţă de cei ce îi roagă, şi uneori prind bucuros prilejul de a-i servi pe alţii, preschimbându-şi sentimentul acela confuz şi acel impuls al gândurilor lor, în vreo faptă de laudă.

Tăgăduia de asemenea că nefericitul, când povesteşte sau când îşi arată în orice fel supărările, ar putea să provoace, de obicei, o compătimire şi o atenţie mai mare celor ce au şi ei necazuri mai asemănătoare cu ale lui. Dimpotrivă, aceştia auzindu-ţi jeluirea sau înţelegându-ţi în orice fel situaţia, nu aşteaptă altceva decât de a ţi-o lua înainte ei spre a-ţi arăta că supărările

lor sunt mai mari decât cele ale tale, şi adesea se întâmplă că, tocmai atunci când tu crezi că ei sunt mai mişcaţi de starea ta, te întrerup povestindu-ţi soarta lor, şi silindu-se să te convingă că a lor este mai greu de îndurat decât a ta. Şi zicea că în atari cazuri se întâmplă de obicei ceea ce în *Iliada* se citeşte despre Ahile, când Priam, implorându-l, i s-a aruncat plângând la picioare şi când, după ce el şi-a sfârşit jalnica tânguire, Ahile începe să plângă împreună cu el, dar nu pentru suferinţele aceluia, ci pentru propriile lui nefericiri, şi din pricina amintirii părintelui, şi a prietenului ucis. Adăuga că de obicei se atribuie întrucâtva compătimire faptului de a fi încercat alte dăţi în tine aceleaşi nenorociri pe care le vezi şi le auzi că le au alţii, dar nu faptului că le înduri în prezent.

Spunea că neglijenţa şi nesocotinţa sunt pricina că se săvârşesc nenumărate fapte crude sau ticăloase, şi că foarte adesea se înfăţişează ca ticăloase sau crude unele fapte, ca de pildă, fapta celui ce, aflându-se pe la vreo petrecere în altă casă, îşi lasă servitorii într-un loc neacoperit să-i ude ploaia, nu din pricina unui suflet aspru şi nemilos, dar fiindcă nu se gândeşte la asta, sau nu măsoară cu mintea gravitateaneajunsului lor. Şi credeacă nesocotinţa oamenilor este mult mai obişnuită decât cruzimea, neomenia şi alte lucruri de acest fel, şi că în ea îşi are originea un număr îndeajuns de mare de fapte rele, şi că o foarte mare parte din acţiunile şi din purtările oamenilor care se atribuie unor foarte proaste însuşiri morale, nu sunt în realitate altceva decât nesocotite.

Într-o anumită ocazie a spus că este mai puţin grav pentru un binefăcător ingratitudinea deplină şi hotărâtă decât să se vadă răsplătit pentru un mare serviciu cu unul mic, prin care cel servit, sau dintr-o proastă socoteală, sau din răutate, se crede sau se pretinde dezlegat de orice obligaţie faţă de el, care astfel, pare răsplătit, sau din politeţe trebuie să arate că se consideră ca atare, şi în felul acesta, pe de o parte, ajunge să se vadă lipsit chiar şi de o recunoştinţă goală şi inutilă, a inimii, pe care el probabil şi-o făgăduise în orice caz, iar pe de altă parte să-i fie luată

până şi putinţa de a se văita în libertate de ingratitudine, sau să apară, aşa cum şi este în realitate, prost şi nedrept plătit.

Am mai auzit ca fiindu-i atribuită şi această sentinţă. Noi suntem înclinaţi şi obişnuiţi să presupunem în cei cu care ni se întâmplă să vorbim, multă agerime de minte şi o mare isteţime de a descoperi adevărata noastră valoare, sau cea pe care noi ne închipuim că o avem şi de a recunoaşte frumuseţea sau vreo altă calitate a oricăreia din vorbele şi din faptele noastre, precum şi o mare deprindere de a medita adânc, şi o bună memorie, pentru a putea preţui aceste însuşiri şi aceste valori, şi pentru a le ţine minte apoi mereu, însă că referitor la orice alt lucru, sau nu descoperim sau nu o mărturisim că descoperim la ei astfel de calităţi.

Capitolul al patrulea

Observa că uneori oamenii nehotărţi sunt foarte stăruitori în hotărârile lor, în ciuda oricăror greutăţi, şi aceasta chiar din pricina nehotărârii lor, întrucât pentru a părăsi hotărârea luată, ar trebui să se decidă încă o dată. Uneori sunt foarte dârji şi gata de a pune în aplicare ceea ce au hotărât, pentru ca temându-se ei singuri să nu ajungă, dintr-ufi moment într-altul, să-şi părăsească hotărârea pe care au luat-o, şi să recadă în acea foarte chinuitoare îndoială şi nehotărâre în care s-au aflat mai înainte de a se hotărî, îi grăbesc executarea şi se silesc din toate puterile, împinşi mai mult de neliniştea şi de nesiguranţa de a nu se putea birui pe ei, decât de scopul însuşi al acţiunii şi de celelalte pedici pe care le au de învins, spre a-l dobândi.

Spunea uneori, râzând, că persoanele obişnuite să-şi împărtăşească neîncetat altora gândurile şi sentimentele, se plâng, chiar şi când sunt singure, dacă le pişcă până şi o muscă, sau dacă li se varsă sau le scapă din mână un vas, şi că dimpotrivă cele ce sunt obişnuite să trăiască singure, cu ele înseşi şi să se închidă în lăuntrul lor, chiar de s-ar simţi lovite de apoplexie, când se află în prezenţa altuia, nici nu deschid gura.

Considera că o bună parte dintre oameni, atât antici cât şi moderni, care sunt socotiţi mari sau extraordinari, şi-au câştigat această reputaţie mai ales din pricina excesului unor calităţi ale lor faţă de celelalte. Şi că cel la care însuşirile spiritului ar fi echilibrate şi proporţionale între ele, chiar dacă acestea ar fi extraordinare sau peste măsură de mari, cu greutate ar putea el să facă lucruri demne de una din aceste două calităţi, şi s-ar putea chiar ca el să nu li se pară celor prezenţi sau viitori nici mare nici extraordinar.

Distingea la naţiunile civilizate moderne trei feluri de persoane. Primul, persoanele cărora natura lor particulară, şi în mare parte chiar şi natura omenească în general, li s-a schimbat şi li s-a transformat prin artă şi prin deprinderile vieţii de la oraş. Spunea că astfel de persoane sunt toate cele ce sunt apte pentru treburile private sau publice, şi sunt în stare să participe cu plăcere la relaţiile civilizate dintre oameni, şi să izbutească să se înţeleagă foarte bine cu cei cu care se nimeresc să trăiască, sau să aibă vreun fel de legături personale, în sfârşit, după toate regulile vieţii civilizate din prezent. Şi numai acestui fel de persoane, şi pretutindeni, spunea că li se cuvine şi le aparţine stima oamenilor la naţiunile pomenite. Al doilea fel de persoane sunt cele la care natura nu şi-a schimbat îndeajuns prima ei stare, sau fiindcă n-a fost, cum se spune, cultivată, sau din pricina mărginirii şi a nepriceperii ei, n-a fost destul de capabilă să primească şi să păstreze impresiile şi efectele artei, ale experienţei şi ale exemplului celorlalte. Astfel de persoane sunt cele mai numeroase dintre toate, dar ele sunt dispreţuite tot atât de ele însele cât şi de celelalte, vrednice doar de o mică consideraţie, şi în sfârşit alcătuind acea lume care are sau merită numele de vulg, în orişice rang sau situaţie ar fi pusă de soartă. Al treilea fel de persoane, al căror număr este incomparabil inferior celorlalte două şi sunt aproape tot atât de dispreţuite ca şi cele de al doilea fel, şi adeseori chiar mai mult, sunt acele persoane a căror natură, din pricina unui prisos de forţă, a rezistat artei vieţii noastre

prezente, a exclus-o şi a respins-o de la ea, neprimind decât o atât de mică parte din această artă, încât ea nu este suficientă persoanelor amintite nici pentru a-şi putea exercita afacerile şi pentru a şti cum să se poarte cu oamenii, dar nici măcar pentru a şti să devină plăcute sau preţuite în conversaţie. Şi împărţea acest fel de oameni în două specii: una foarte puternică şi viguroasă, dispreţuitoare a dispreţului care îi este arătat de către toţi, şi adesea mai mulţumită de acest dispreţ, decât dacă ar fi onorată, diferită de ceilalţi nu numai dintr-o necesitate a naturii, dar şi prin voinţa ei şi în mod bucuros, ţinându-se departe de speranţele şi de plăcerile societăţii oamenilor, şi aflându-se singuratică în mijlocul oraşelor, nu numai pentru că ea fuge de cealaltă lume, dar şi pentru că este evitată de lume. Adăuga că din această specie nu se găsesc decât foarte puţine persoane. În natura celeilalte specii, spunea că este unită şi amestecată cu puterea un fel de slăbiciune şi de timiditate, astfel încât această natură dă o luptă cu ea însăşi. Deoarece oamenii din această a doua specie, nefiind de loc străini prin voinţa lor de legăturile cu ceilalţi, ci dorind, cu privire la multe şi diferite lucruri să devină la fel sau asemeni celor din prima categorie, regretând în inima lor desconsiderarea în care văd că se află, părând chiar mai puţin decât alţi oameni peste măsură de inferiori lor la minte şi la suflet, nu ajung, în ciuda oricărei griji şi silinţe pe care le depun în acest scop, să se deprindă cu practica vieţii, nici să devină suportabili cel puţin lor înşişi, în conversaţie, dacă nu şi altora. Astfel au fost în timpurile din urmă, şi sunt în vremea noastră, deşi unul mai mult, altul mai puţin, multe dintre minţile cele mai mari şi mai delicate. Şi ca un exemplu de seamă, îl dădea pe Jean-Jacques Rousseau, la care adăuga un alt exemplu, luat de la antici, adică pe Vergiliu, despre care în *Viaţa latină* care poartă numele lui Donatus gramaticianul, este istorisit cu autoritatea lui Melissus, un alt gramatician, libert al lui Mecena, că el foarte târziu a vorbit, şi atunci prea puţin deosebit de cei neînvăţaţi. Şi că lucrul acesta este adevărat, şi că Vergiliu, din însăşi

pricina minunatei fineţe a minţii sale, era prea puţin capabil să aibă relaţii de prietenie cu oamenii, i se părea că se putea deduce îndeajuns de sigur, atât din meşteşugul stilului său, foarte subtil şi foarte muncit, cât şi din propriul caracter al acestei poezii, precum şi din ceea ce se citeşte către sfârşitul cărţii a doua din *Georgice*. Când poetul, contrar obiceiului romanilor antici, şi mai ales al celor de o mare sensibilitate, declară că doreşte să ducă o viaţă obscură ai singuratică, şi o spune în aşa fel, încât se poate înţelege că el este silit la asta de firea lui, mai mult decât din înclinare, şi că iubeşte această viaţă mai mult ca un leac sau ca un refugiu, decât ca un bine. Şi de aceea, în genere vorbind, oamenii din această specie ca şi cei din cealaltă, nu sunt ţinuţi în mare stimă, decât numai unii dintre ei, după moarte, iar celor de al doilea fel, în timpul vieţii, ca şi după moarte, li se dă puţină consideraţie sau chiar de loc; socotea că se putea afirma, în mod sigur, că în vremurile noastre stima generală a oamenilor nu se obţine în viaţă altfel decât numai dacă îţi părăseşti şi-ţi schimbi foarte mult firea. În afară de asta, deoarece în timpurile de faţă, ca să spunem astfel, toată viaţa socială se restrânge la persoanele de primul fel, care se află la mijloc între celelalte două, trăgea încheierea că şi din această cauză precum şi dintr-o mie altele, se poate înţelege că în ziua de astăzi mânuirea şi stăpânirea treburilor se află aproape în întregime în mâinile mediocrităţii.

Mai deosebea trei stări ale bătrâneţii în comparaţie cu celelalte vârste ale omului. La începuturile naţiunilor, când în ce priveşte obiceiurile şi moravurile toate vârstele au fost drepte şi virtuoase, şi cât timp experienţa şi cunoaşterea oamenilor şi a vieţii n-a avut ca o însuşire deosebită a ei puterea să îndepărteze sufletele de cinste şi de dreptate, bătrâneţea a fost respectată mai presus de toate celelalte vârste, pentru că o dată ou dreptatea şi cu alte valori asemănătoare ei, ce erau pe atunci comune tuturor, predomina în ea, cum e firesc să se întâmple, o mai mare înţelepciune şi prudenţă decât în celelalte vârste. Dar în decursul timpului, odată corupte şi

pervertite moravurile, nicio vârstă n-a fost mai laşă şi mai josnică decât bătrâneţea, înclinată spre rău mai mult decât celelalte vârste, din pricina unei mai îndelungate obişnuinţe, a unei mai mari cunoaşteri şi experienţe a lucrurilor omeneşti, din pricina urmărilor răutăţii altora, îndurate mai îndelung şi într-un număr mai mare, şi din răceala pe care i-o dă natura, dar în acelaşi timp neputincioasă să înfăptuiască răul, într-altfel, decât prin calomnii, înşelătorii, perfidii, şiretlicuri, prefăcătorii, şi, pe scurt, cu acele mijloace care dintre cele ticăloase sunt cele mai josnice. Dar deoarece corupţia naţiunilor a depăşit orice limită, şi deoarece dispreţul faţă de dreptate şi de virtute a luat-o înainte la oameni experienţei şi cunoaşterii lumii şi a tristului adevăr, ba, chiar ca să spunem astfel, deoarece experienţa şi cunoaşterea au luat-o înaintea vârstei, şi omul încă din copilărie a fost deprins, instruit şi stricat, bătrâneţea a devenit, nu zic chiar respectată, întrucât de atunci înainte foarte puţine lucruri au mai fost în stare să capete acest nume, dar mai uşor de îndurat decât celelalte vârste. De aceea, înflăcărarea sufletească şi vigoarea trupească, care în trecut, dând sprijin imaginaţiei şi nobleţei gândurilor, nu rareori fuseseră în oarecare măsură cauza unor moravuri, sentimente şi opere virtuoase, au fost pe urmă numai imbolduri şi susţinătoare ale gândului şi ale faptei rele, dându-i curaj şi viaţă ticăloşiei, care însă odată cu înaintarea anilor a fost îmblânzită şi potolită de răceala inimii, şi de slăbiciunea membrelor, lucruri care altminteri împing mai mult spre viciu decât spre virtute. Pe lângă că şi însăşi marea experienţă şi cunoaştere a lucrurilor omeneşti, devenite cu totul neplăcute, supărătoare şi deprimante, în loc să-i mai îndrepte pe cei buni spre nelegiuire, ca în trecut a dobândit puterea de a micşora şi uneori chiar de a stinge dragostea faţă de ea, la cei ticăloşi. De aceea, în ce priveşte moravurile, vorbind despre bătrâneţe în comparaţie cu celelalte vârste, se poate spune că ea a fost în primele timpuri, cum este binele faţă de mai bine, în timpurile de corupţie, cum este răul faţă de mai rău, iar în

timpurile următoare şi mai rele, dimpotrivă.

Capitolul al cincilea

Discuta adesea despre acea calitate a dragostei de sine care astăzi se numeşte egoism, ea oferindu-i, cred eu, prile” jul de a se putea lungi la vorbă. Subiect despre care voi reda câteva din sentinţele lui. Spunea că în ziua de astăzi, atunci când îţi este lăudat sau defăimat cineva, despre cinstea sau despre lipsa lui, de către o persoană care va fi avut de a face sau are de a face cu el în prezent, tu nu dobândeşti altă informaţie de la această persoană care îl critică sau îl laudă decât că ea este mulţumită sau nu de el: mulţumită, dacă îl înfăţişează drept bun, nemulţumită, dacă îl înfăţişează drept rău.

Tăgăduia că cineva în aceste timpuri poate să iubească fără rival; şi fiind întrebat pentru ce, răspundea: pentru că desigur cel iubit sau cea iubită este un rival foarte primejdios pentru cel ce iubeşte.

Să presupunem cazul, zicea, că tu ceri un serviciu unei persoane oarecare; cerere ce nu ţi se poate satisface fără a provoca ura sau reaua voinţă a unui terţiu, şi să presupunem că acest terţiu, tu şi persoana rugată sunteţi toţi trei, în ce priveşte situaţia şi puterea, mai mult sau mai puţin egali. Eu zic că cererea ta probabil că nu-ţi va fi împlinită cu niciun chip, chiar admiţând că dacă te-ar fi servit pe tine te-ar fi îndatorat mult faţă de el, şi te-ar fi făcut mai binevoitor pe tine faţă de el, decât şi l-ar fi făcut duşman pe acel terţiu. Dar de ura şi de mânia oamenilor te temi mult mai mult decât speri de la dragoste şi recunoştinţă, şi pe bună dreptate: pentru că în genere, se vede că primele două pasiuni lucrează mai adesea, şi când lucrează dovedesc o mult mai mare eficacitate, decât cele contrare lor. Motivul este că, cel ce se străduieşte să dăuneze celor pe care îi urăşte, şi care caută răzbunare, lucrează pentru sine, pe când cel ce se sileşte să fie de folos celor pe care îi iubeşte, şi care răsplăteşte binefacerile primite, lucrează doar pentru prietenii şi binefăcătorii lui.

Zicea că întotdeauna omagiile şi serviciile care se fac

altora cu speranţe şi planuri de folos propriu, rareori îşi ating scopul, pentru că oamenii mai ales astăzi, când au mai multă ştiinţă, şi mai multă prevedere decât în trecut, uşor primesc şi greu restituie. Dar cu toate acestea, ca dintre astfel de omagii şi servicii, cele aduse de unii tineri unor bătrâne bogate şi puternice, nu numai că îşi ating ţelul mai des decât celelalte, dar şi de cele mai multe ori.

Reflecţiile scrise mai jos, care privesc în primul rând moravurile moderne, îmi amintesc de a le fi auzit chiar din gura lui. Astăzi nu există vreun lucru care să provoace ruşine oamenilor deprinşi cu lumea şi având experienţa ei, în afară de faptul de a se ruşina, şi nici nu se ruşinează de altceva astfel de oameni, decât de aceasta, dacă uneori li se întâmplă şi aşa ceva.

Uimitoare este puterea modei, care, în timp ce naţiunile şi oamenii sunt foarte statornici cu orice altfel de obiceiuri, şi foarte încăpăţânaţi să judece, să lucreze şi să procedeze după obicei, chiar şi împotriva raţiunii şi spre paguba lor, de vrea însă ea, întotdeauna, îi face dintr-odată să renunţe, să schimbe şi să adopte practici, moduri şi judecăţi noi, chiar când ceea ce părăsesc ei este raţional, util, frumos şi potrivit, şi ceea ce îmbrăţişează, le este potrivnic.

Despre nenumărate lucruri care, în viaţa publică sau particulară, sunt într-adevăr ridicole, foarte rar se întâmplă să se râdă, şi chiar dacă cineva încearcă să facă asta, dacă nu izbuteşte să transmită râsul său şi celorlalţi, curând încetează şi el. Şi dimpotrivă, despre o mie de lucruri sau foarte grave, sau foarte potrivite, se râde tot timpul, şi cu o mare uşurinţă se provoacă şi râsul celorlalţi. Ba chiar cele mai multe dintre lucrurile despre care se râde îndeobşte, în realitate nu sunt de loc ridicole, şi despre foarte multe se râde chiar şi numai pentru acest motiv, că nu sunt de râs, sau în nicio privinţă sau nu îndeajuns.

Zicem şi auzim zicându-se la tot pasul: *bunii antici*, *bunii noştri strămoşi*, şi un *om din cei vechi*, ceea ce vrea să spună un om cumsecade şi în care poţi să te încrezi.

Fiecare generaţie crede pe de o parte că cei din trecut au fost mai buni decât cei din prezent, iar pe de altă parte că popoarele progresează îndepărtându-se pe zi ce trece tot mai mult de prima lor stare, la care, de s-ar reîntoarce, neîndoios că ar decade.

Desigur că adevărul nu este frumos. Cu toate acestea şi adevărul poate deseori să ofere unele plăceri, şi dacă în lucrurile omeneşti frumosul este de preferat adevărului, acesta, acolo unde frumosul lipseşte, este de preferat oricărui alt lucru. Dar în marile oraşe eşti departe de frumos, pentru că frumosul nu mai are niciun loc în viaţa oamenilor. Eşti departe şi de adevăr, pentru că în marile oraşe orice lucru este fals sau zadarnic. Astfel încât acolo, ca să spunem astfel, tu nu vezi, nu auzi, nu atingi, nu respiri altceva decât falsitate, şi chiar şi aceasta este urâtă şi neplăcută. Ceea ce pentru spiritele delicate se poate spune că este cea mai mare nefericire din lume.

Cei ce nu trebuie să se îngrijească ei singuri de nevoile lor, şi deci lasă grija acestora pe seama altora, de obicei nu pot să se îngrijească, în niciun fel, sau numai cu foarte mare greutate, şi mai puţin decât ceilalţi, de nevoia principală pe care în orice caz o au. Zic: nevoia de a-ţi umple viaţa, care este mult mai mare decât toate nevoile particulare de care ai grijă şi care îţi ocupă viaţa, ca fiind mai mare chiar şi decât nevoia de a trăi. Ba chiar faptul de a trăi, în el însuşi, nu este o nevoie, pentru că dacă e lipsit de fericire, nu mai este un bine. Dar dacă viaţa există, prima şi cea mai mare nevoie este de a o trăi cât mai puţin nefericit cu putinţă. Dar, pe de o parte, viaţa lipsită de orice ocupaţie sau goală, este foarte nefericită, iar pe de altă parte, singurul fel de ocupaţie faţă de toate celelalte, prin care viaţa devine mai puţin nefericită este de a te îngriji de propriile nevoi.

Zicea că obiceiul de a vinde şi cumpăra oameni era un lucru folositor neamului omenesc, şi argumenta prin aceea că practica vaccinării împotriva vărsatului a fost adusă la Constantinopol, de unde a trecut în Anglia, şi de acolo în celelalte părţi ale Europei, din Circazia, unde

boala vărsatului, primejduind viaţa şi figurile copiilor şi ale tinerilor, pricinuia pagube mari negoţului pe care îl fac popoarele de acolo cu fetele lor.

Povestea despre el însuşi că atunci când părăsise şcoala şi intrase în lume, îşi propusese, ca un tânăr fără experienţă ce era şi ca un prieten al adevărului, să nu laude niciodată, nici vreo persoană, nici vreun lucru de care avea nevoie în societatea oamenilor, decât numai dacă ar fi fost astfel, încât într-adevăr să i se pară demne de laudă. Dar că după ce trecuse un an, în care, respectându-şi hotărârea luată, nu lăudase niciun lucru şi nicio persoană, temându-se să nu uite cu totul, din lipsă de exerciţiu, ceea ce nu cu mult timp mai înainte învăţase la retorică cu privire la expresiile elogioase sau laudative, şi-a călcat hotărârea, şi puţin mai târziu a renunţat cu desăvârşire la ea.

Capitolul al şaselea

Obişnuia să pună să i se citească când o carte, când alta, de cele mai multe ori de un scriitor antic, şi intervenea în lectură cu unele cuvinte ale lui, şi aproape cu un mic comentariu verbal, asupra unui pasaj sau al altuia, pe rând. Auzind citindu-i-se din *Vieţile filosofilor* scrise de Diogene Laerţiu, că fiind întrebat Chilon prin ce se deosebesc cei învăţaţi de cei neînvăţaţi, răspunsese că prin speranţele de mai bine, el a zis: astăzi este cu desăvârşire contrariu, pentru că ignoranţii speră, în vreme ce cunoscătorii nu mai speră nimic.

De asemenea, citindu-se în amintitele *Vieţi* că Socrate afirma că pe lume există un singur bine, şi că acesta este ştiinţa, şi un singur rău, şi că acesta este ignoranţa, zisese: despre ştiinţa şi despre ignoranţa antică nu ştiu, dar astăzi eu aş schimba aceste cuvinte în contrariul lor.

În aceeaşi carte citându-se această dogmă a sectei hegesiacilor[27]: *înţeleptul orice lucru ar face, îl va face în*

27 Discipolii filozofului grec Hegeslus, din antica Alexandrie, după Învăţătura căruia fericirea consta În absenţa oricărei dureri, şi, prin excelenţă, În moarte.

propriul lui interes, zisese: dacă toţi cei ce fac astfel sunt filosofi, atunci să vină Platon, şi să înfăptuiască republica lui în toată lumea civilizată.

Lăuda mult o maximă a lui Bion boristenitul, spusă tot de Laerţiu, după care cei mai chinuiţi dintre toţi sunt cei ce caută cea mai mare fericire. Şi adăuga că, dimpotrivă, cei mai fericiţi sunt cei ce obişnuiesc cât mai mult cu putinţă să se hrănească cu o cât de mică fericire, şi, chiar după ce ea a trecut, să o întoarcă înapoi şi să o guste pe îndelete în amintire.

Aplica diferitelor vârste ale naţiunilor civilizate acel vers grecesc care sună astfel: *tinerii fac, cei de vârsta mijlocie chibzuiesc, bătrânii* doresex, spunând că în adevăr vârstei prezente nu-i rămâne altceva decât dorinţa.

La un pasaj din Plutarh, care este tradus de Marcellus Adrianius, tânărul, prin aceste cuvinte: *încă mult mai puţin ar fi îndurat spartanii insolenţa şi bufoneriile lui Stratocle, care convinsese mai întâi poporul* (aceştia au fost atenienii) *să aducă jertfe ca învingători, şi care apoi, după ce a aflat adevărul înfrângerii, se indigna, a zis: ce pagubă aţi avut din partea mea, care am ştiut să vă ţiu în sărbătoare şi în bucurie timp de trei zile*? Ottonieri adăugase: acelaşi lucru s-ar putea răspunde într-un mod foarte potrivit şi celor ce se plâng de natură, învinovăţind-o că, în ceea ce o priveşte pe ea ţine pentru fiecare adevărul ascuns, şi învăluit în multe aparenţe deşarte, dar frumoase şi plăcute: ce pagubă vă aduce ea dacă vă înveseleşte trei-patru zile? Şi cu alt prilej spusese că pe deplin se poate aplica speciei noastre, faţă de erorile fireşti omului, ceea ce spune Tasso despre copilul făcut să ia doctoria printr-o înşelătorie: *şi prin înşelarea lui îşi recapătă viaţa*.

Citindu-i-se din *Paradoxele* lui Cicero un pasaj care în vulgară s-ar traduce precum urmează: *poate că voluptăţile fac o persoană mai bună sau mai de laudă*? *şi există oare cineva care să se laude sau să se împăuneze că se bucură de ele*? zisese: dragul meu Cicero, că modernii devin prin voluptate mai buni, sau mai de lăudat, nu îndrăznesc s-o

spun, dar mai lăudaţi, desigur. Ba chiar trebuie să ştii că astăzi numai acest drum, socotit de laudă, şi-l propun şi T urmează aproape toţi tinerii, adică pe acela care se manifestă prin voluptăţi. Cu care nu numai că se laudă, după ce le-au obţinut, şi dau despre el nenumărate amănunte prietenilor şi străinilor, cui vrea şi cui nu vrea să le asculte, dar pe care, în afară de asta, de foarte multe ori le doresc şi le procură, nu ca pe o plăcere, ci ca pe o pricină de laudă şi de renume, şi ca pe un motiv de a se făli, pe foarte multe atribuindu-şi-le deşi nedobândite, ba chiar nici căutate, sau pe de-a-ntregul închipuite.

Însemna în istoria pe care a scris-o Arrian despre expediţiile lui Alexandru cel Mare, că în ziua bătăliei de la Isso.

Versul este atribuit lui Hesiod şi s-a transmis oral.

Darius şi-a aşezat soldaţii mercenari greci în fruntea armatei, şi Alexandru pe mercenarii lui tot greci în spate; şi socotea că numai din această împrejurare, singură, şi tot s-ar fi putut prevedea rezultatul bătăliei.

Nu reproşa, ba chiar lăuda şi-i plăcea ca scriitorii să vorbească foarte mult despre ei înşişi, pentru că spunea că în această materie, aproape întotdeauna şi aproape toţi sunt elocvenţi, având de obicei stilul bun şi potrivit, chiar şi spre deosebire de cel obişnuit al timpului lor, sau al ţării lor sau chiar şi spre deosebire de stilul lor propriu. Şi asta nu-i de mirare, deoarece cei ce scriu despre ei înşişi, având spiritul prins şi dominat de această materie, nu sunt niciodată lipsiţi nici de gândurile şi nici de sentimentele născute din această materie, în însuşi spiritul lor, nu aduse din alte părţi, nici sorbite din alte izvoare, nici obişnuite şi comune, şi cu uşurinţă se abţin în ele, de la podoabele uşoare sau nepotrivite, de la farmecul şi frumuseţea false, sau care sunt mai mult aparente decât reale, de la artificial, şi de la tot ceea ce nu e natural. Şi este foarte falsă credinţa că cititorilor, îndeobşte, puţin le pasă de ceea ce spun scriitorii despre ei înşişi, mai întâi pentru că tot ceea ce este într-adevăr gândit şi simţit de scriitorul însuşi, şi este spus într-un chip natural şi potrivit, atrage

atenţia şi face impresie, şi apoi pentru că în niciun alt fel nu înfăţişezi şi nu poţi vorbi mai adevărat şi mai eficace despre faptele altuia, decât vorbind despre tine, dat fiind că toţi oamenii se aseamănă între ei, atât cu privire la calităţile naturale, cât şi la întâmplările lor, întrucât ele depind de soartă, şi că dacă observi bine lucrurile omeneşti în tine însuţi, le vezi mult mai bine şi cu mai multă simţire decât la altul. În sprijinul acestor păreri, el cita, printre altele, discursul lui Demostene pentru Coroană[28], în care oratorul vorbind neîntrerupt despre el, se întrece pe el însuşi în elocinţă, şi pe Cicero, căruia, de cele mai multe ori i se întâmplă acelaşi lucru, când vorbeşte despre el însuşi, ceea ce se vede îndeosebi în discursul pentru Milon, minunat în întregime, dar îndeosebi la sfârşit, când oratorul se introduce pe el însuşi. Cum de asemenea foarte frumos şi foarte elocvent printre discursurile lui Bossuet este mai presus de toate celelalte cel în care, încheind cu laudele aduse Prinţului de Conde, oratorul aminteşte despre propria sa bătrâneţe, aproape de moarte. Dintre scrierile împăratului Iulian, care în toate celelalte este un sofist, şi adeseori chiar de nesuportat, scrierea cea mai cu judecată şi mai de laudă este discursul intitulat *Misopogne*, adică *împotriva bărbii*, în care răspunde la insultele şi blestemele celor din Antiohia împotriva lui. În această mică operă, lăsând deoparte celelalte calităţi, el nu e cu mult mai prejos de Lucian, nici ca spirit comic, nici ca putere, ca ascuţime şi ca vioiciune a vorbelor de duh, pe când în opera despre Cesari, imitată tot după Lucian, este lipsit de gust şi de haz, şi în afară de asta, slab şi aproape stupid. Dintre italieni, care de altfel sunt lipsiţi aproape cu totul de scrieri de elocinţă, apologia pe care Lorenzino dei Medici a scris-o ca o justificare a sa, este în întregime un exemplu de mare şi desăvârşită elocinţă; şi de asemenea Torquato Tasso este nu rareori elocvent în unele lucrări în proză ale sale, unde vorbeşte mult despre sine însuşi, şi aproape întotdeauna foarte

28 Aluzie la discursul cu care vestitul orator grec îşi apără dreptul de a purta coroana de laur rivnită flc malul său Eroluit,

elocvent în scrisori, unde nu discută, se poate spune, decât despre treburile personale.

Capitolul al şaptelea

Se amintesc încă multe alte vorbe înţelepte şi răspunsuri inteligente ale sale, cum este cel pe care l-a dat unui tânăr, foarte citit, dar puţin cunoscător al lumii, ce spunea că despre arta de a te conduce în viaţa socială, şi despre cunoaşterea practică a oamenilor, se învaţă o sută de foi pe zi. Ot. tonieri i-a răspuns: dar cartea are cinci milioane de foi.

Altui tânăr care, nesocotit şi temerar, spre a se apăra de cei ce-i reproşau insuccesele pe care le înregistra zilnic, şi de înfrângerile pe care le suferea, se obişnuise să răspundă că de viaţă nu trebuie să-ţi pese mai mult decât de o comedie, Ottonieri i-a zis odată: şi într-o comedie este mai bine să obţii aplauze decât să fii fluierat, şi comediantul puţin

Stăpân pe arta lui, sau neştiind s-o practice, până ia urmai moare de foame.

Într-o zi prinzând paznicii de la curte un ucigaş, care deoarece era şchiop, nu putuse fugi după crimă, Ottonieri zisese: vedeţi, prieteni, că justiţia, deşi se spune că şchioapătă, îl prinde totuşi pe răufăcător dacă şi el e şchiop.

Călătorind prin Italia, i s-a spus, nu ştiu unde, de către un curtean care voia să-l critice: am să vă vorbesc deschis, dacă îmi permiteţi, iar Ottonieri i-a răspuns: o să-mi placă foarte mult să te ascult, pentru că în călătorii cauţi să vezi lucruri rare.

Odată, silit de nu ştiu ce nevoie să ceară bani cu împrumut cuiva, care scuzându-se că nu poate să-i dea încheia afirmând că dacă ar fi fost bogat cea mai mare grijă a lui ar fi fost să se gândească la nevoile prietenilor, Ottonieri i-a răspuns: mi-ar părea foarte rău ca tu să fii îngrijorat din pricina noastră. Dee Domnul să nu ajungi niciodată bogat.

În tinereţe, când compusese nişte versuri în care

întrebuinţase anumite cuvinte vechi, unei doamne în vârstă, căreia, la cererea ei, i le recita, şi care i-a spus că nu le înţelegea pentru că acele cuvinte nu circulau pe vremea ei, el i-a răspuns: eu credeam dimpotrivă că circulau, pentru că sunt foarte vechi.

Despre un zgârcit foarte bogat, căruia i se furaseră puţini, bani, a zis că se purtase zgârcit până şi cu hoţii.

Despre un calculator care despre orice lucru pe care îl auzea sau îl vedea, începea să facă calcule, a zis: ceilalţi fac lucrurile, iar el le socoteşte.

Unor arheologi ce discutau împreună cu privire la o statuetă antică a lui Jupiter, făcută din pământ ars, cerându-i-se părerea, le-a zis: nu vedeţi voi că acesta este un Jupiter în Creta?

Despre un prost care presupunea că ştie să raţioneze foarte bine, şi în vorbirea lui, la fiecare două cuvinte, amintea de logică, a zis: acesta este într-adevăr omul definit de greci, adică un animal logic.

Aproape de moarte şi-a alcătuit el însuşi această inscripţie, care apoi a fost gravată deasupra mormântului;

OASELE LUI FILIPPO OTTONIERI NĂSCUT PENTRU OPERE VIRTUOASE ŞI PENTRU GLORIE TRĂIT FĂRĂ DE FOLOS ŞI INUTIL ŞI MORT FĂRĂ RENUME CUNOSCĂTOR ÎNSĂ AL NATURII ŞI AL SORŢII SALE.

DIALOGUL LUI CRISTOFOR COLUMB CU PTETRO GUTIERREZ

COLUMB: Frumoasă noapte, prietene.

GUTIERREZ: Frumoasă, într-adevăr: şi cred că de ai vedea-o de pe pământ, ar fi şi mai frumoasă.

COLUMB: Foarte bine: şi tu eşti obosit de atâta navigare.

GUTIERREZ: Nu de orice navigare; ci de această navigare ce se arată mai lungă decât crezusem, şi mă cam plictiseşte. Cu toate astea să nu crezi că mă plâng de tine, cum fac ceilalţi. Ba chiar trebuie să fii sigur că oricare ar fi hotărârea pe care eşti gata s-o iei cu privire la această călătorie, întotdeauna te voi sprijini, ca şi până acum, din toate puterile mele. Dar aşa, fiindcă a venit vorba, aş vrea

să-mi spui răspicat, cu toată sinceritatea, dacă mai eşti tot atât de sigur ca la început că ai să găseşti o ţară nouă în această parte a lumii, sau dacă, după atâta timp şi după atâta experienţă potrivnică, nu începi să te îndoieşti şi tu întrucâtva.

COLUMB: Sincer vorbind, aşa cum poţi face cu un prieten de nădejde, îţi mărturisesc că m-a cuprins puţin şi pe mine îndoiala: cu atât mai mult cu cât în această călătorie unele semne care îmi dăduseră o mare speranţă la început, s-au dovedit apoi mincinoase; cum a fost de pildă cel al păsărilor care au trecut pe deasupra noastră, venind dinspre apus, la puţine zile după ce plecasem din Gomera, fapt pe care eu l-am socotit ca un indiciu, punându-l pe seama pământului apropiat. De asemenea, am văzut din zi în zi că rezultatul nu a corespuns nici presupunerilor şi nici pronosticurilor făcute de mine mai înainte de a porni pe mare, cu privire la diferite fapte care aveau să ni se întâmple, credeam eu, în timpul călătoriei. Dar ajung să cred că după cum aceste presupuneri m-au înşelat, cu toate că mi se păreau aproape sigure, tot aşa s-ar putea întâmpla să fie nesigură şi presupunerea principală, şi anume că trebuie să aflu un pământ dincolo de Ocean. E adevărat că această presupunere are astfel de temeiuri, încât, chiar de e falsă, mi s-ar părea pe de o parte că nu se mai poate avea încredere în nicio judecată omenească, în afară de cazul când ea ar consta în întregime în lucruri care să se vadă în prezent şi să se poată pipăi. Dar pe de altă parte, socot că practica se îndepărtează adesea, ba chiar de cele mai multe ori, de speculaţie, şi-mi mai spun în sinea mea: cum poţi tu să ştii că orice parte a lumii se aseamănă cu celelalte părţi, astfel încât emisfera de răsărit fiind ocupată în parte de pământ şi în parte, de apă, urmează că şi emisfera de apus să fie împărţită între pământ şi apă? cum poţi să ştii că nu este ocupată toată de o mare unică şi nesfârşită? sau că în loc de pământ, sau şi de pământ şi de apă, nu conţine ea şi vreun alt element? Dar admiţând că ar avea pământuri şi mări ca şi cealaltă, nu s-ar putea ca ea să fie nelocuită? ba

chiar de nelocuit? Să presupunem că ar fi la fel de locuită ca şi a noastră: ce siguranţă ai tu că s-ar afla pe ea fiinţe raţionale, ca şi pe a noastră? Şi chiar de ar exista, cum poţi fi sigur că sunt oameni, şi nu altfel de animale cu intelect? Şi chiar dacă sunt oameni, că nu sunt foarte diferiţi de cei pe care îi cunoşti tu? Să presupunem că sunt mult mai mari la trup, mai puternici, mai îndemânatici, înzestraţi de natură cu o inteligenţă şi un spirit mult mai mari, şi mult mai civilizaţi, şi având o ştiinţă şi o artă mult mai bogate? Aceste lucruri le tot gândesc în mine. Şi în adevăr, natura se vede că este dotată cu atâta putere şi efectele ei sunt atât de diferite şi de multiple, încât nu numai că nu se poate da o judecată sigură despre ceea ce a înfăptuit şi înfăptuieşte ea în locuri foarte îndepărtate şi cu totul necunoscute lumii noastre, dar putem chiar să bănuim că cineva se înşală foarte mult dacă face deducţii pornind de la acest loc, cu privire la acele locuri, şi n-ar fi cu neputinţă, să ne închipuim că lucrurile lumii necunoscute, fie toate, fie numai în parte, sunt minunate şi ciudate faţă de lumea noastră. Iată cum noi vedem cu propriii noştri ochi că acul pe aceste mări se apleacă de la steaua polară cu mult către apus: lucru foarte nou, şi până acum nemaiauzit de niciun navigator; lucru căruia, oricât mi-aş forţa închipuirea, eu nu pot să-i găsesc vreo cauză care să mă mulţumească. Nu spun prin asta că trebuie să ne plecăm urechea la poveştile celor vechi cu privire la minunile lumii necunoscute şi ale acestui Ocean, ca de pildă, la povestea ţărilor descrise de Annon, după care noaptea ele erau pline de flăcări, şi la cele despre torentele de foc ce se revărsau de acolo în mare: dimpotrivă, vedem cât de naivă a fost până acum toată teama de miracole şi de noutăţi înspăimântătoare, pe care au simţit-o oamenii noştri în această călătorie; ca atunci când, la vederea acelei grămezi de alge, care păreau să facă din mare parcă o pajişte, şi ne împiedicau întrucâtva înaintarea, eu crezut că sunt la ultimele margini ale mării navigabile. Dar vreau numai să închei, răspunzând întrebării tale, că deşi ipoteza mea se întemeiază pe

argumente foarte probabile, nu numai după părerea mea, dar şi a multor geografi, astronomi şi navigatori de seamă, cu care am discutat-o, după cum ştii, în Spania, în Italia şi în Portugalia, cu toate acestea s-ar putea întâmpla să dea greş; pentru că, o repet, vedem că multe concluzii trase din raţionamente foarte bune nu rezistă experienţei; şi aceasta se întâmplă mai mult ca oricând când ele aparţin lucrurilor în jurul cărora există foarte puţină lumină.

GUTIERREZ: Astfel că tu, în definitiv, ţi-ai expus viaţa ta şi pe a tovarăşilor tăi, pe temeiul unei simple păreri speculative.

COLUMB: Aşa-i: n-o pot tăgădui. Dar, ia gândeşte-te puţin: oare oamenii nu-şi expun tot timpul viaţa la primejdii, pe temeiuri cu mult mai slabe, şi pentru lucruri de foarte mică valoare, sau chiar fără să se gândească măcar la ele? Dacă în prezent tu şi cu mine, şi toţi tovarăşii noştri, n-am fi pe aceste corăbii, în largul mării, în această singurătate necunoscută, într-o situaţie nesigură şi plină de riscuri cu nemiluita, care ar fi condiţiile de viaţă în care ne-am afla? cu ce am fi ocupaţi? în ce chip ne-am petrece aceste zile? Poate mai plăcut? Oare n-am fi dimpotrivă pradă unei mari frământări sau încordări, sau copleşiţi de plictiseală? Ce înseamnă însă o situaţie lipsită de primejdii şi de nesiguranţă? Dacă înseamnă să fii fericit şi mulţumit, ea e de preferat oricărei alteia; dar dacă înseamnă plictiseală şi mizerie, atunci nu văd vreo altă situaţie care să nu-i fie de preferat. Eu nu vreau să amintesc gloria şi folosul pe care le vom culege, dacă fapta noastră se desfăşoară conform cu speranţele noastre. Dar chiar dacă nu ne vom alege cu vreun alt folos din această navigare, mie mi se pare că ea ne este foarte utilă, întrucât ne scapă câtva timp de plictiseală, ne face scumpă viaţa şi ne face să preţuim multe lucruri pe care altfel nici nu le-am luat în seamă. Scriu cei vechi, după cum vei fi citit sau vei fi auzit, că îndrăgostiţii nefericiţi ce se aruncau în mare de pe stânca de la Santa Maura (care pe atunci se numea de la Leucade), dacă scăpau cu viaţă, erau, prin îndurarea lui Apolon, liberaţi de pasiunea dragostei. Eu nu ştiu dacă e

de crezut că ei ajungeau la acest rezultat; dar ştiu bine că, odată scăpaţi de acea primejdie, avea să le fie, măcar pentru puţin timp, şi fără sprijinul lui Apolon, scumpă viaţa, pe care mai înainte o urau; sau cel puţin mai scumpă şi mai preţioasă decât mai înainte. Fiecare navigaţie este, după părerea mea, aproape ca o săritură de pe stânca de la Leucade, aducând aceleaşi foloase, dar mai trainice decât le aducea ea, căreia, din această cauză, navigaţia îi e cu mult superioară. Se crede îndeobşte că oamenii mării şi ai războiului, fiind la orice pas în primejdie de moarte, fac mai puţin caz de viaţa lor decât ceilalţi oameni. Eu, pentru acelaşi motiv, socotesc că, dimpotrivă, de către puţine persoane viaţa este atât de iubită şi de preţuită cum este ea de către marinari şi soldaţi. Câte bunuri pe care tu, avându-le, nici nu le bagi în seamă, ba chiar şi câte alte lucruri care nici nu merită măcar numele de bunuri, par foarte scumpe şi foarte preţioase navigatorilor, numai pentru că ei sunt lipsiţi de ele! Cine a pus vreodată printre bunurile omeneşti pe acela de a avea puţin pământ pe care să calci? Nimeni, în afară de navigatori, şi cel mai mult noi, care din pricina marii nesiguranţe în izbânda acestei călătorii, nu dorim altceva decât să vedem un colţişor de pământ; acesta-i primul gând care ne întâmpină la deşteptare şi cu el în minte adormim seara, şi de aceea dacă vreodată vom zări de departe vârful unui munte sau al unei păduri, sau vreun alt lucru asemănător, n-o să ne mai încăpem în piele de bucurie, şi coborând pe pământ, numai gândindu-ne că ne aflăm iar pe ceva nemişcat, şi că putem să mergem încolo şi-ncoace plimbându-ne după pofta inimii, timp de câteva zile o să ni se pară că suntem fericiţi.

GUTIERREZ: Toate aceste lucruri sunt foarte adevărate: atât de adevărate, încât dacă ipoteza ta se va dovedi tot atât de adevărată cum este temeiul pentru care ai urmat-o, n-o să fim lipsiţi de bucuria acestei fericiri într-o bună zi.

GOLUMB: Eu, despre mine, deşi nu mai cutez să mi-o făgăduiesc în mod sigur, cu toate acestea, aş spera că o să

ne bucurăm de ea curând. De câteva zile încoace, sonda, precum ştii, atinge fundul apei şi urmele unei materii pe care le aduce cu ea, mi se par un bun indiciu. Spre seară, norii din jurul soarelui mi se arată de o altă formă şi de o altă culoare decât în zilele trecute. Aerul, după cum poţi să-l simţi, s-a făcut puţin mai dulce şi mai călduţ decât înainte. Vântul nu mai bate, ca până acum, atât de puternic, nici atât de pieptiş, nici continuu, ci mai degrabă nesigur, şi schimbător, şi ca şi cum ar fi oprit de vreo piedică. Adaugă la acestea şi trestia aia care plutea pe mare şi care pare să fie tăiată de curând, tot aşa ca şi rămurica aialaltă de copac cu boabele roşii şi proaspete. Oarecare temei se poate pune chiar şi pe stolurile de păsări, deşi ele m-au înşelat data trecută, acum însă trec atâtea şi atât de mari, şi se măresc tot mai mult pe fiece zi, şi mai ales că se văd amestecate printre ele unele păsări care, după înfăţişare, nu mi se par a fi păsări de mare. În sfârşit, toate aceste semne adunate laolaltă, oricât aş vrea să fiu de neîncrezător, mă îndeamnă să aştept plin de nădejde.

GUTIERREZ: Dee Domnul ca de data aceasta ea să se împlinească.

ELOGIUL PĂSĂRILOR

Ameliu, filosof singuratic, stând într-o dimineaţă de primăvară, cu cărţile lui, la umbra unei case a sa de la ţară şi citind, mişcat de cântul păsărilor de pe câmp, prinse puţin câte puţin să asculte şi să cugete, şi părăsind cititul, într-un târziu puse mâna pe condei, şi chiar în acel loc scrise cele ce urmează.

Păsările sunt din fire cele mai vesele creaturi din lume. Nu spun asta numai pentru că, întotdeauna când le vezi şi le auzi, te înveselesc, ci vorbesc despre ele însele, vrând să spun prin asta că ele simt în toată fiinţa lor mai multă bucurie şi veselie decât oricare altă vietate. Celelalte animale le vezi de obicei serioase şi grave, şi multe din ele par chiar melancolice, rareori dau semne de bucurie, şi chiar de le dau, acestea sunt mici şi de scurtă durată, iar cele mai multe din plăcerile şi desfătările lor nu

le primesc cu bucurie, nici cu vreo urmă de veselie, şi chiar dacă sunt încântate de câmpurile verzi, de priveliştile deschise şi încântătoare, de aştrii strălucitori, de văzduhurile cristaline şi dulci, niciun animal nu obişnuieşte să dea vreun semn exterior despre asta, în afară de iepuri, despre care se spune că în nopţile cu lună, şi mai ales în cele cu lună plină, sar şi se joacă împreună, plăcându-le acea lumină, după cum scrie Xenofon. De cele mai multe ori păsările par foarte vesele în mişcări şi la înfăţişare, şi puterea pe care o au, de a te înveseli la vederea lor, nu vine din altceva decât din înfăţişarea şi din mişcările lor care, ale tuturor a, sunt astfel, încât arată din fire o uşurinţă şi o înclinare deosebită de a simţi plăcerea şi bucuria, aparenţă ce nu trebuie considerată deşartă şi înşelătoare. Din pricina oricărei plăceri şi a oricărei mulţumiri pe care o au, ele cântă, şi, cu cât mai mare le este plăcerea şi mulţumirea, cu atât desfăşoară o mai mare forţă şi măiestrie în cântare. Şi deoarece cântă o mare parte din timp, se deduce că de obicei ele sunt bine dispuse şi petrec. Şi cu toate că este ştiut că în perioada dragostei ele cântă mai bine, mai des şi mai îndelung ca oricând, totuşi nu e de crezut că nu le îndeamnă spre cânt şi alte plăceri şi mulţumiri în afară de plăcerile dragostei. Pentru că e lesne de observat că într-o zi senină şi liniştită ele cântă mai mult decât într-una întunecată şi bătută de vânt, iar pe vreme de furtună tac, ca de altfel şi ori de câte ori le încearcă vreo spaimă, care însă de îndată ce a trecut, păsările ies iar afară cântând şi jucându-se unele cu altele. Se observă de asemenea că de obicei ele cântă dimineaţa, la deşteptare, fiind împinse la asta în parte de bucuria pe care le-o dă ziua cea nouă, în parte de plăcerea pe care o încearcă în genere orice făptură de a se simţi întremată şi refăcută după somn. Tot aşa se mai bucură, în cel mai înalt grad, de verdele plăcut al întinderilor, de văile rodnice, de apele limpezi şi strălucitoare, de priveliştile frumoase. Demn de reţinut e şi faptul că ceea ce ni se pare nouă plăcut şi graţios, tot aceea li se pare şi lor, cum se poate constata din momelile cu care sunt prinse păsările în plase

sau în clei, în locurile unde li se întind laţuri sau li se pun curse. De asemenea se poate vedea acest lucru din aşezarea locurilor de la ţară unde, de obicei, se constată o mulţime mai mare de păsări, şi unde răsună necontenit cântecul lor înfocat, în vreme ce alte animale, în afară poate de cele ce sunt domesticite şi obişnuite să trăiască pe lângă oameni, sau niciunul sau puţine dintre ele se manifestă în acelaşi fel ca şi noi în faţa frumuseţii şi a farmecului locurilor. Şi nu-i nimic de mirare în asta, deoarece ele nu sunt încântate decât numai de natură. Dar din lucrurile pe care noi le numim naturale, o foarte mare parte nu sunt astfel, ci sunt mai degrabă artificiale, ca de pildă câmpurile lucrate, arborii şi celelalte plante cultivate şi aşezate în ordine, apele strânse între anumite maluri şi îndreptate într-un anumit curs, şi alte lucruri asemănătoare, care nu sunt nici în stare, şi n-au nici înfăţişarea pe care ar avea-o de la natură. Astfel încât înfăţişarea oricărei ţări locuite de orice populaţie de oameni civilizaţi, chiar şi fără a ţine seama de oraşe şi de celelalte locuri unde oamenii sunt strânşi laolaltă, este un lucru artificial, şi foarte diferit de ceea ce ar fi de la natură. Unii spun, şi aceste cuvinte s-ar potrivi în cazul de faţă, că glasul păsărilor este mai fermecător şi mai dulce, şi cântecul mai modulat, prin părţile noastre, decât acolo unde oamenii sunt sălbatici şi grosolani, şi trag încheierea că şi păsările, chiar libere fiind, iau ceva, fie oricât de puţin, din civilizaţia oamenilor, cu ale căror aşezări s-au obişnuit.

Fie că aceştia spun sau nu adevărul, sigur e că a fost o mare prevedere a naturii aceea de a atribui aceluiaşi fel de animale şi cântecul, şi zborul, astfel încât cele ce aveau să desfete celelalte fiinţe cu glasul lor, se aflau de obicei în înălţimi, de unde glasul putea să li se răspândească în jur pe o mai mare întindere, şi să ajungă până la un număr mai mare de ascultători. Astfel încât văzduhul, care este elementul destinat sunetului, să fie populat de creaturi glăsuitoare şi muzicale. Într-adevăr, o mare mângâiere şi desfătare ni le oferă atât nouă, oamenilor, cât şi, după

părerea mea, tot pe atât şi celorlalte animale, când auzim cântecul păsărilor. Şi asta eu cred că se naşte în primul rând nu din suavitatea sunetelor, oricât ar fi ea de mare, nici din varietatea şi nici chiar din desăvârşita lor armonie, cât din prevestirea bucuriei care e lăsată de la natură, atât în cântecul în genere, cât şi în cântecul păsărilor îndeosebi. Care este, cum s-ar spune, un râset, pe care pasărea îl are când ea se simte bine dispusă şi mulţumită.

De aceea s-ar putea spune că păsările împărtăşesc întrucâtva privilegiul pe care îl are omul de a râde şi pe care nu-l au celelalte animale, şi poate pentru asta au gândit unii că dacă omul este definit ca un animal cu intelect sau raţiune, cu o egală îndreptăţire ar putea să fie definit şi ca un animal care râde, părându-li-se că râsul nu este mai puţin propriu şi particular omului, decât raţiunea. Negreşit că este un lucru uimitor ca omul, care dintre toate creaturile este cea mai chinuită şi mai nefericită, să aibă facultatea râsului, necunoscută oricărui alt animal. Uimitoare mai este şi întrebuinţarea pe care noi o dăm acestei facultăţi, deoarece vezi mulţi, chiar şi cu prilejul vreunui accident foarte grav, sau într-o mare tristeţe sufletească, iar alţii care, deşi parcă nu mai simt nicio dragoste faţă de viaţă, fiind foarte siguri de deşertăciunea oricărui bun omenesc, deveniţi aproape incapabili de a simţi orice bucurie, şi lipsiţi de orice speranţă, şi care totuşi râd. Ba chiar, unii oameni, cu cât cunosc mai bine deşertăciunea bunurilor amintite şi nefericirea vieţii, şi cu cât speră mai puţin şi sunt mai puţin în stare să se bucure, cu atât mai mult obişnuiesc să se pornească pe râs. Râs a cărui natură, în genere, şi ale cărui principii intime şi moduri sufleteşti de-abia de s-ar putea defini şi explica; ar trebui poate mai degrabă să spunem că râsul este un fel de nebunie trecătoare sau chiar de aiurare şi de delir. Întrucât oamenii, nefiind niciodată satisfăcuţi sau încântaţi cu adevărat de vreun lucru, nu pot să aibă niciun motiv de râs care să fie raţional şi just. Şi ar fi curios de aflat, când şi cu ce prilej a fost împins omul pentru prima oară să-şi folosească şi să-şi cunoască această putere a lui. Deoarece

e neîndoielnic că în starea primitivă şi sălbatică omul se arată cel mai adesea serios, aşa cum fac şi celelalte animale, ba chiar având o înfăţişare melancolică. Din care pricină eu sunt de părere că râsul nu numai că apare pe lume după plâns, lucru despre care nu poate să existe nicio îndoială, dar că trece chiar o bună bucată de tâmp până ce el să fie încercat şi auzit pentru prima oară. În care timp, nici mama nu-i surâdea copilului, nici acesta n-o recunoştea după surâs, cum zice Yergiliu. Iar dacă astăzi, cel puţin acolo unde lumea a ajuns la o viaţă civilizată, oamenii încep să râdă la puţin timp de la naştere, o fac în primul rând în virtutea exemplului, deoarece îi văd pe ceilalţi că râd. Şi sunt înclinat să cred că prima ocazie şi prima cauză care a generat râsul a fost pentru oameni beţia, un alt lucru propriu şi particular neamului omenesc. Aceasta şi-a avut originea cu mult timp mai înainte ca oamenii să fi ajuns la vreun fel de civilizaţie, deoarece ştim că aproape nu există vreun popor, oricât de grosolan, care să nu fie deprins cu vreo băutură sau cu vreun alt fel de beţie, şi care să nu obişnuiască să-l folosească cu nesaţ. Lucruri ce nu trebuie să ne mire, ţinând seama că oamenii, dacă sunt cei mai nefericiţi în comparaţie cu toate celelalte animale, sunt de asemenea, mai mult decât oricare altul, desfătaţi de orice pierdere fără durere a minţii, de uitarea de ei înşişi, de întreruperea, ca să spunem astfel, a vieţii, fapt pentru care, dacă li se curmă sau li se micşorează pentru câtva timp sensibilitatea şi cunoaşterea nefericirii lor, simt o mare alinare. Cât despre râs, se vede că sălbaticii, deşi la înfăţişare sunt tot restul timpului serioşi şi trişti, la beţie totuşi râd în hohote, vorbesc la nesfârşit şi cântă, contrar obiceiului lor. Dar despre aceste lucruri voi trata mai pe larg într-o istorie a râsului, pe care am de gând s-o scriu şi în care, după ce voi fi cercetat cum s-a născut râsul, voi căuta să povestesc faptele şi întâmplările legate de el, precum şi soarta lui, până în zilele noastre, în care râsul cunoaşte o demnitate şi o stare mai mare decât a avut vreodată, ocupând, la naţiunile civilizate, un loc, şi îndeplinind un oficiu, cu care el înlocuieşte întrucâtva

funcţiile exercitate în alte timpuri de virtute, de justiţie, de onoare şi de alte valori similare, şi cu privire la multe lucruri speriindu-i şi oprindu-i pe oameni de la faptele rele. Acum, încheind despre cântecul păsărilor, spun că, deoarece veselia pe care o vezi sau o afli la alţii, şi faţă de care nu simţi invidie, de obicei te întăreşte şi te înveseleşte, natura, spre marea ei laudă, a lăsat astfel încât cântecul păsărilor, care este o manifestare de bucurie, şi un fel de râs, să fie public, în timp ce cântecul şi râsul oamenilor, faţă de restul lumii, sunt particulare, şi cu înţelepciune a rânduit ca pământul şi văzduhul să fie presărate cu animale care toată ziua scot chiote de bucurie, răsunătoare şi solemne, ca şi cum ar aplauda viaţa universală şi ar îndemna şi celelalte vieţuitoare la bucurie, depunând neîncetate mărturii, deşi false, despre fericirea lumii.

Şi că păsările sunt şi se arată vesele mai mult decât celelalte animale nu e ceva lipsit de o cauză mai adâncă. Pentru că într-adevăr, aşa cum am arătat la început, ele sunt din fire mai bine adaptate pentru a se putea bucura şi a fi fericite. În primul rând nu par să sufere de plictiseală, îşi schimbă locul tot timpul, trecând în scurtă vreme, şi cu o uşurinţă extraordinară, dintr-o ţară într-alta, oricât de departe ar fi şi din cea mai de jos, în cea mai înaltă parte a văzduhului, văd şi simt, în decursul vieţii lor, infinite şi foarte diferite lucruri, îşi deprind neîncetat corpul cu zborul, fiind peste măsură de bogate în viaţa exterioară. Tuturor celorlalte animale, după ce şi-au satisfăcut nevoile, le place să stea liniştite şi slobode; niciunul în afară de peşti, şi cu excepţia de asemenea a câtorva din insectele zburătoare, nu merge mult hoinărind numai de plăcere. Astfel omul sălbatic, afară de cazul când trebuie să-şi satisfacă în fiecare zi unele nevoi, care cer doar o mică muncă şi de scurtă durată, sau dacă furtuna, sau vreo fiară, sau vreo altă pricină de acest fel nu-l goneşte, de obicei, de-abia de face câţiva paşi şi îi place mai mult ca orice trândăvia şi nepăsarea, pierzându-şi aproape zile întregi tolănit într-o mică colibă prăpădită, sau sub cerul

liber, sau prin crăpăturile şi peşterile stâncoase. Păsările, dimpotrivă, zăbovesc foarte scurtă vreme în acelaşi loc; se duc şi vin neîncetat, fără nicio nevoie; obişnuiesc să zboare de plăcere, şi uneori, după ce s-au preumblat la o depărtare de mai multe sute de mile de ţara unde trăiesc de obicei, în aceeaşi zi, pe înserat, se întorc de unde au plecat. Chiar şi în scurtul răstimp cât zăbovesc într-un loc, niciodată n-ai să le vezi stând liniştite; se mişcă într-una de colo-colo, se învârtesc neîncetat, se apleacă, se întind, se scuturǎ, se agită, cu o vioiciune, cu o agilitate, cu o iuţeală a mişcărilor de nedescris. În sfârşit, de când pasărea iese din ou, şi până când moare, în afară de intervalele de somn, nu se odihneşte niciun moment. Pentru toate aceste motive s-ar părea că se poate afirma că, dacă starea obişnuită a celorlalte animale, cuprinzându-i printre ele şi pe oameni, este din fire repausul, cea a păsărilor este mişcarea.

Acestor calităţi şi condiţii exterioare ale lor le corespund cele interioare, adică ale sufletului, prin care, de asemenea, păsările sunt mai capabile de fericire decât celelalte animale.

Mintea noastră anevoie poate să-şi facă o idee potrivită despre puterea auzului foarte fin şi a vederii lor pătrunzătoare şi perfecte, datorită căreia ele se desfată toată ziua cu priveliştile imense şi foarte variate, şi descoperă de la înălţimi, dintr-odată, o atât de mare întindere de pământ, şi zăresc în mod distinct cu ochiul atâtea ţări, câte, numai cu gândul, de-abia de pot fi înţelese de către om deodată; rezultă de aici că ele trebuie să aibă o imaginaţie de o foarte mare putere şi vioiciune şi cu o foarte mare activitate. Nu acea imaginaţie profundă, aprinsă şi furtunoasă, pe care a avut-o Dante, ori Tasso, ce este o zestre foarte nefastă, şi cauza cea dintâi a grijilor şi neliniştilor foarte grave, ci una bogată, variată, uşoară, instabilă şi copilărească, care este un nesecat izvor de gânduri plăcute şi vesele, de dulci erori, de felurite plăceri şi mângâieri, şi cel mai mare şi mai rodnic dar cu care natura se arată generoasă faţă de sufletele vii. Astfel încât

păsările posedă această însuşire cu prisosinţă, ceea ce este bun şi util, pentru bucuria sufletului, şi nu participă la nimic din ce este vătămător şi dureros. Şi după cum sunt dăruite din plin cu viaţa exterioară, la fel de bogată le este şi cea interioară, dar astfel încât un atare belşug este în favoarea şi spre plăcerea lor, ca la copii. Aşa cum pasărea, în ce priveşte vioiciunea şi mişcările ei, are o evidentă asemănare exterioară cu copilul, tot aşa, în mod logic, e de crezut că-i seamănă şi în ce priveşte calităţile sufleteşti cele mai adânci. Dacă bucuriile acestei vârste ar fi comune cu ale celorlalte, şi dacă supărările n-ar fi mai mari decât în copilărie, poate că omul ar avea motive să îndure viaţa mai cu răbdare.

După părerea mea natura păsărilor, dacă noi o considerăm sub anumite înfăţişări ale ei, întrece în perfecţiune pe a celorlalte animale. Spre a da un exemplu, dacă considerăm că pasărea întrece cu mult toate celelalte fiinţe ca putere a văzului şi a auzului, care, în ordinea naturală a creaturilor însufleţite, sunt principalele simţuri, atunci înseamnă că natura păsării este un lucru mai perfect decât natura celorlalte fiinţe vii. Şi de asemenea celelalte animale fiind, cum s-a scris mai sus, înclinate din fire către repaus, iar păsările către mişcare, şi mişcarea fiind un lucru mai viu decât repausul, ba chiar viaţa însăşi constând în mişcare, iar păsările făcând mai multe mişcări exterioare decât orice alt animal, şi în afară de asta, văzul şi auzul, prin care păsările întrec pe toate celelalte vieţuitoare, dovedindu-se a fi cele mai mari puteri ale lor, fiind totodată şi cele două simţuri proprii fiinţelor vii, şi cele mai vii şi mai mobile, atât în ele însele, cât şi în efectele şi în schimbările pe care le produc înăuntrul şi în afara animalului, în sfârşit, pentru toate cele arătate mai înainte, se impune concluzia că pasărea are un prisos imens de viaţă exterioară şi lăuntrică, faţă de celelalte animale. Dar, dacă viaţa este un lucru mai perfect decât contrariul lui, cel puţin la fiinţele vii, şi dacă deci un mare prisos de viaţă este o perfecţiune mai mare, şi din aceşt motiv Wiiieagă că natura păsărilor

Cste mai perfectă. Cu care prilej nu se poate trece sub tăcere faptul că păsările sunt la fel de capabile să îndure extremele frigului şi ale căldurii, chiar şi fără nicio tranziţie între ele, deoarece vedem deseori, cum de la pământ, într-o clipă, se ridică sus în văzduh, până într-o regiune foarte înaltă, care e totodată şi un loc peste măsură de rece, şi cum multe din ele în scurtă vreme străbat în zbor cele mai diverse clime.

În sfârşit, după cum Anacreon dorea să se poată transforma într-o oglindă spre a putea fi privit neîncetat de cea pe care o iubea, sau într-o fustă spre a o acoperi, sau într-o pomadă spre a o unge, sau în apă spre a o spăla, sau într-o eşarfă, pe care ea s-o strângă la sân, sau într-o perlă de purtat la gât, sau în încălţări, ca cel puţin să-l apese cu piciorul, tot astfel şi eu aş vrea ca, măcar pentru scurt timp, să fiu preschimbat într-o pasăre, ca să pot încerca şi eu mulţumirea şi bucuria vieţii lor.

CÂNTECUL COCOŞULUI SĂLBATIC

Susţin unii maeştri şi scriitori evrei că între cer şi pământ sau, mai bine zis, jumătate în cer şi jumătate pe pământ, trăieşte un fel de cocoş sălbatic, care stă cu picioarele pe pământ, iar cu creasta şi cu ciocul atinge cerul. Acest cocoş uriaş, pe lângă alte particularităţi ale lui, despre care se poate citi în paginile autorilor pomeniţi mai sus, are şi uzul raţiunii; desigur că el a fost deprins ca un papagal, nu se ştie însă de către cine, să rostească vorbe ca oamenii, întrucât s-a găsit pe un pergament antic, scris cu litere ebraice şi într-o limbă care are ceva din limbile caldeeană, targumică, rabinică, cabalistică şi talmudică, un cântec intitulat *Scir detarnegol bara letzafra*, adică *Cântecul de dimineaţă al cocoşului sălbatic*, căruia, nu fără multă osteneală, şi întrebând pe mai mulţi rabini, cabalişti, teologi, jurisconsulţi şi filosofi evrei, i-am dat de rost, şi aflându-i înţelesul, l-am tălmăcit în limba vulgară, aşa cum se vede din textul aici alăturat. N-am putut încă să aflu dacă acest *Cântec* îl cântă cocoşul din timp în timp, sau în fiecare dimineaţă, sau dacă a fost cântat numai o singură dată; şi nici n-am putut să aflu cine

poate să-l audă cântat sau cine l-a şi auzit cântat vreodată; nici dacă această limbă este chiar limba cocoşului, sau dacă nu cumva *Cântecul* a fost transpus în ea dintr-altă limbă. Cât despre tălmăcirea scrisă mai jos, spre a fi cât mai fidelă (lucru pentru care m-am şi silit din răsputeri), mi s-a părut potrivit să folosesc proza mai degrabă decât versul, deşi este vorba de ceva poetic. În ce priveşte stilul, pe alocuri întrerupt şi, poate, uneori prea umflat, să nu mi se reproşeze mie, el fiind conform cu cel al textului original, iar acest text corespunde în aceste părţi cu limbile din orient şi, mai ales, cu ale poeţilor.

Haide, muritori, deşteptaţi-vă. Ziua renaşte; adevărul se întoarce iar pe pământ şi pleacă închipuirile deşarte. Sculaţi-vă; luaţi-vă din nou povara vieţii; întoarceţi-vă din lumea plăsmuită în cea adevărată.

Fiecare, în acest răstimp, îşi strânge şi-şi perindă prin minte toate gândurile din viaţa lui prezentă; îşi recheamă în amintire planurile, studiile şi afacerile; se gândeşte la plăcerile şi grijile ce se vor ivi în cursul noii zile. Şi fiecare în vremea asta e mai dornic ca oricând să regăsească, chiar şi în minte, speranţe plăcute şi gânduri dulci. Dar puţini au satisfacţia acestei dorinţe: pentru toţi, deşteptarea e o pierdere. Săracul, de cum s-a deşteptat, cade iar în ghearele nefericirii lui. Prea dulce lucru e somnul, la făurirea căruia a contribuit fie bucuria, fie speranţa. Şi una, şi cealaltă, până în pragul zilei următoare, se păstrează întreagă şi intactă; dar atunci piere cu totul, sau în mare parte.

Dacă somnul muritorilor ar fi veşnic şi ar face una cu viaţa, dacă sub soare toate vieţuitoarele s-ar stinge de pe pământ într-o linişte adâncă, n-ar mai apărea nicio operă, nici muget de boi prin pajişti, nici zgomot de sălbăticiuni prin păduri, nici cântec de păsări prin aer, nici zumzet de albine sau de fluturi n-ar mai străbate câmpia; nicio voce, niciun murmur, în afară de cel al apelor, al vântului şi al furtunilor, nu s-ar auzi nicăieri; sigur că universul ar fi de prisos; dar oare e cu putinţă ca atunci să existe mai puţină fericire sau mai multă mizerie decât există astăzi? Eu te

întreb pe tine, o Soare, autor al zilei şi călăuză a ceasurilor de veghe: în răstimpul secolelor de tine despicate şi străbătute până acum prin răsăritul şi apusul tău, văzut-ai tu vreodată printre vieţuitoare măcar una singură fericită? Dintre infinitele opere ale muritorilor văzute de tine până acum, gândeşti tu că una măcar şi-a atins scopul: şi care i-a fost satisfacţia, trainică sau trecătoare, a făpturii care a făurit-o? Ba ceva mai mult, vezi tu oare azi sau văzut-ai vreodată fericirea înăuntrul fruntariilor lumii? Pe ce câmp sălăşluieşte ea, în ce codru, pe ce munte, în ce vale, în ce ţară locuită sau pustie, pe ce planetă dintre atâtea pe care flăcările tale le luminează şi le încălzesc? Poate că se ascunde de ochii tăi şi stă în fundul peşterilor, sau în adâncul pământului sau al mării? Ce lucru însufleţit participă la ea, ce plantă sau ce altceva căruia tu îi dai viaţă, ce creatură înzestrată sau lipsită de puteri vegetative sau animale? Şi tu însuţi, tu, care aproape ca un uriaş neobosit, iute, zi şi noapte, fără somn nici tihnă, alergi pe nemăsuratul drum care îţi e sorocit, eşti tu fericit sau nefericit?

Muritori, deşteptaţi-vă. Nu sunteţi încă sloboziţi de viaţă. Va veni timpul când nicio putere din afară, nicio mişcare lăuntrică nu vă va clinti din liniştea somnului; ci în ea, veşnic şi fără nesaţ, vă veţi odihni. Acum nu vă e acordată încă moartea: numai din când în când vă e îngăduit pentru o oarecare perioadă de timp ceva asemenea ei. Deoarece viaţa nu s-ar putea păstra dacă n-ar fi întreruptă în mod regulat. O prea îndelungată lipsă a acestui somn scurt şi trecător e un rău ucigător şi o pricină a somnului veşnic* Asta-i viaţa, încât, spre a o duce, trebuie ca din când în când, lăsând-o, să-ţi redobândeşti puterile şi să te înviorezi cu o sorbitură şi aproape cu o părticică din moarte.

Se pare că ţinta proprie şi unică a esenţei lucrurilor este de a muri. Neputând să moară ceea ce nu era, de aceea din nimic au izvorât lucrurile care există. Desigur ultima cauză a existenţei nu este fericirea, deoarece nimeni şi nimic nu e fericit. Adevărat e că fiinţele

însufleţite îşi propun acest scop în fiecare operă a lor; dar din niciuna n-o obţin: şi toată viaţa lor, străduindu-se, lucrând şi trudind mereu, nu pătimesc într-adevăr pentru altceva şi nu se ostenesc decât pentru a atinge acest ultim scop al naturii, care este moartea.

În orice caz, pentru cei vii începutul zilei este de obicei cel mai uşor de îndurat. Sunt puţini cei cărora la deşteptare le vin în minte gânduri plăcute şi vesele; şi totuşi, mai toate aceste gânduri acum se produc şi se zămislesc: deoarece la această vreme sufletele, chiar fără vreun temei deosebit şi anumit, înclină mai ales spre bucurie, sau, mai mult decât în alt timp, sunt gata să îndure relele. De aceea, dacă cineva, când l-a biruit somnul, era copleşit de disperare, când se deşteaptă simte din nou în suflet speranţa, deşi ea nu-i surâde în niciun fel. Multe din nefericirile şi durerile proprii, multe din pricinile de teamă şi de nelinişte, par mult mai mici în vremea aceea decât au părut cu o seară mai înainte. Ba adeseori, neliniştile din ziua care a trecut sunt privite cu dispreţ, şi aproape cât p-aci să fie luate în râs ca urmări ale unor greşeli şi ale unor închipuiri zadarnice. Seara este asemenea bătrâneţii, şi, dimpotrivă, începutul dimineţii aduce cu tinereţea: el fiind de cele mai multe ori vesel şi încrezător; seara-i tristă, descurajată şi înclinată să se aştepte numai la rău. Dar, ca şi tinereţea vieţii întregi, tot aşa aceea pe care muritorii o trăiesc în fiecare zi este foarte scurtă şi fugitivă; şi curând însăşi ziua devine pentru ei înaintată în vârstă.

Floarea vârstei, deşi e tot ce-i mai bun din viaţă, e totuşi un lucru mizer. Nu atât pentru că, până şi acest biet bine dispare în atât de scurt timp, încât atunci când fiinţa vie, după mai multe semne bagă de seamă declinul ei, de-abia dacă a avut experienţa perfecţiunii ei şi nici nu a putut măcar să-şi simtă şi să-şi cunoască din plin propriile forţe, că ele au şi trecut. Pentru toate fiinţele muritoare, cea mai mare parte din viaţă e o veştejire. Până într-atât în fiecare operă a ei natura e aplecată şi îndreptată spre moarte, încât nu din altă pricină bătrâneţea predomină în

mod atât de făţiş, şi atât de mult în viaţă şi în lume. Fiecare parte din univers se grăbeşte neostenit către moarte, cu o bunăvoinţă şi o grabă uimitoare. Numai universul singur pare cruţat de micşorare şi de veştejire: cu toate că dacă toamna şi iarna se arată aproape inform şi bătrân, totuşi în anotimpul nou întotdeauna el întinereşte. Dar după cum muritorii, deşi la începutul fiecărei zile îşi recâştigă o parte din tinereţe, totuşi îmbătrânesc cu fiecare zi, şi în sfârşit se sting, tot aşa şi universul, oricât ar întineri la începutul anilor, cu toate acestea îmbătrâneşte neîncetat. Ya veni timpul când şi universul şi natura însăşi se vor stinge. Şi după cum din foarte mari regate şi imperii omeneşti, şi din minunatele lor răsturnări, care au fost foarte renumite în alte vremuri, nu mai rămâne astăzi vreun semn sau nume; tot astfel din lumea întreagă, şi din infinitele întâmplări şi calamităţi ale lucrurilor create, nu va rămâne niciun vestigiu, ci o tăcere goală şi o linişte foarte adâncă vor umple spaţiul imens. Astfel această taină extraordinară şi înspăimântătoare a existenţei universale, mai înainte chiar de a fi lămurită sau înţeleasă, se va risipi şi se va pierde.

FRAGMENT APOCRIF AL LUI STRATON DIN LAMPSACO

Preambul

Acest fragment, pe care eu, ca să-mi treacă vremea, l-am tălmăcit din greacă în vulgară, este scos dintr-un codice scris de mână care se afla acum câţiva ani, şi poate că se mai află încă, în biblioteca călugărilor de la muntele Athos. Îl numesc *Fragment apocrif* pentru că, aşa cum poate să vadă oricine, lucrurile cuprinse în capitolul Despre *sfârşitul lumii* de bună seamă că au fost scrise doar cu puţin timp în urmă; însă Straton din Lampsaco, filosof peripatetic, zis fizicianul, a trăit cu trei sute de ani înaintea erei creştine. Ce-i drept, capitolul *Despre originea lumii* corespunde îndeaproape cu puţinul pe care îl avem de la scriitorii antici relativ la părerile acestui filosof. Şi totuşi s-ar putea crede că primul capitol, ba poate şi începutul celuilalt, să fie, într-adevăr, ale lui Straton; restul va fi fost

adăugat acolo de vreun învăţat grec, nu însă mai înainte de secolul trecut. Să judece singuri erudiţii cititori.

Despre originea lumii

Lucrurile materiale, după cum pier cu toatele şi au toate un sfârşit, tot astfel toate au avut un început. Dar materia însăşi n-a avut niciun început, adică ea este prin propria ei forţă *ab eterno*. Întrucât apare limpede că lucrurile materiale cresc şi se micşorează, iar la sfârşit se împrăştie, de aici se deduce că nici ele nu sunt prin ele însele *ab eterno*, ci începute şi produse; şi, dimpotrivă, ceea ce niciodată nu creşte, nici nu scade, şi niciodată nu piere, trebuie considerat că niciodată n-a avut un început şi că nu provine din vreo cauză. Şi cu siguranţă că nu s-ar putea dovedi în niciun chip că din cele două argumentări, dacă aceasta din urmă ar fi falsă, cealaltă ar fi totuşi adevărată. Dar, deoarece noi suntem siguri că prima argumentare este adevărată, acelaşi lucru trebuie să-l acordăm şi celeilalte. Însă noi vedem că materia nu creşte niciodată nici cu cea mai mică cantitate, şi de asemenea, nici cea mai mică parte din materie nu se pierde, astfel că materia nu e supusă pieirii. Totuşi, diferitele moduri de a fi ale materiei, cele care se văd în cele pe care noi le numim creaturi materiale, sunt pieritoare şi trecătoare; dar niciun semn de caducitate sau de mortalitate nu se descoperă în materia din univers, şi deci nu e niciun semn că ea a avut un început, nici că pentru a fi i-a trebuit sau chiar că-i trebuie vreo cauză sau forţă în afară de ea însăşi. Lumea, adică esenţa materiei într-un anumit mod, e un lucru început şi pieritor. Acum vom vorbi despre originea lumii.

Materia, în general, ca şi în particular în plantele şi creaturile însufleţite, are în ea de la natură una sau mai multe forţe proprii, care o agită şi o mişcă fără încetare în cele mai diverse chipuri. Forţe pe care noi le putem presupune şi chiar denumi după efectele lor, dar nu le putem cunoaşte în sine, nici să le descoperim natura. Nici nu putem să ştim dacă efectele acelea, care, după noi, se referă la o aceeaşi forţă, purced într-adevăr dintr-una sau din mai multe, sau dacă, dimpotrivă, forţele acelea pe care

noi le arătăm prin diferite nume sunt într-adevăr forţe diverse sau numai o aceeaşi forţă. Astfel încât, întotdeauna când se numeşte în mod diferit la om o singură pasiune sau forţă, ca de exemplu ambiţia, dragostea de plăceri şi altele asemănătoare, din fiecare din aceste izvoare decurgând uneori efecte numai diferite, alteori însă chiar contrarii celorlalte, ele sunt de fapt o aceeaşi pasiune, adică iubirea de sine, care, în diverse cazuri, lucrează în mod diferit. Prin urmare, aceste forţe sau, mai bine zis, această forţă, mişcând materia, cum am spus, şi agitând-o în mod continuu, formează din această materie nenumărate creaturi, adică o modifică în cele mai variate feluri. Aceste creaturi, dacă le cuprindem pe toate laolaltă, şi dacă le considerăm ca şi cum ar fi împărţite în anumite genuri şi în anumite specii, şi legate între ele prin anumite ordini şi anumite relaţii care decurg din natura lor, se numesc lume. Dar deşi sus-zisa forţă nu se opreşte niciodată din mişcarea şi modificarea materiei, totuşi acele creaturi pe care ea le formează necontenit, tot ea le şi distruge, zămislind din materia lor noi creaturi. Până într-atât, încât, distrugându-se creaturile individuale, cu toate acestea genurile şi speciile lor se menţin, sau toate sau cele mai multe, şi deoarece ordinile şi relaţiile naturale ale lucrurilor nu se schimbă nici în totul, nici în cea mai mare parte, se spune că o anumită lume mai durează încă. Dar infinite lumi în spaţiul infinit al eternităţii, după ce au durat mai mult sau mai puţin timp, până la urmă au dispărut, pierzându-se din cauza răsturnărilor continui ale. materiei, pricinuite de sus-zisa forţă, genurile şi speciile din care se compuneau aceste lumi, şi dispărând acele relaţii şi acele ordini care le guvernau. Nici din cauza aceasta însă materia nu s-a pierdut în niciuna din părticelele ei, ci au pierit numai anumite moduri de a fi ale ei, urmându-le imediat, fiecăruia din aceste moduri un altul, adică o altă lume, treptat-treptat.

Despre sfârşitul lumii

Această lume prezentă din care oamenii sunt o parte, adică una din speciile din care ea e alcătuită, cât timp a

durat până acum, nu se poate spune uşor, după cum nici nu se poate cunoaşte cât timp va mai dura ea de aici înainte. Ordinile care o conduc par imuabile, şi ca atare sunt crezute, deoarece ele nu se schimbă decât puţin câte puţin şi pe o lungime de timp de neînţeles, astfel încât mutaţiile lor nici măcar sub cunoaşterea omului nu cad, ca să nu mai spunem sub simţurile lui. Care lungime de timp, oricare ar fi ea, este totuşi minimă faţă de durata eternă a materiei. În această lume a prezentului se vede o continuă pieire a indivizilor şi o continuă transformare a lucrurilor dintr-unul într-altul; dar deoarece distrugerea e compensată în mod continuu de producere, şi astfel genurile se conservă, se consideră că această lume nu are în sine şi nici nu poate să aibă vreo cauză datorită căreia să trebuiască sau să poată să piară, şi să nu dea vreun semn de pieire. Totuşi, se poate cunoaşte şi contrariul, şi asta nu numai după un indiciu, dar printre altele din aceasta:

Ştim că pământul, din cauza veşnicei sale rotiri în jurul propriei axe, părţile din jurul ecuatorului fugind din centru şi împingând spre centru pe cele din jurul polilor, s-a schimbat la înfăţişare şi se schimbă mereu, îngroşându-se zi de zi în jurul ecuatorului şi, dimpotrivă, subţiindu-se tot mai mult în jurul polilor. Însă din aceasta rezultă că, după un anumit timp, a cărui durată, chiar de ar putea fi măsurabilă în sine, oamenilor le este cu neputinţă s-o cunoască, pământul trebuie să se netezească dincoace şi dincolo de ecuator, astfel încât, după ce şi-a pierdut cu totul înfăţişarea sferică, să rămână sub forma unei plăci subţiri rotunjite. Această roată învârtindu-se continuu în jurul centrului ei, turtită totuşi mai mult şi dilatată, mult timp după ce au fugit din centru toate părţile ei va ajunge să fie găurită la mijloc. Această gaură mărindu-se în cerc din zi în zi, pământul fiind adus în acest chip la înfăţişarea unui inel, în cele din urmă se va rupe în bucăţi, care odată ieşite din orbita prezentă a pământului, şi odată pierdută mişcarea circulară, vor cădea pe soare sau poate pe vreo altă planetă.

S-ar putea, întru susţinerea acestui argument, să se dea un exemplu, vreau să spun despre inelul lui Saturn, asupra naturii căruia fizicienii nu sunt de acord între ei. Şi cu toate că nouă şi nemaiauzită până acum, poate că n-ar fi din această cauză neverosimilă ipoteza că numitul inel ar fi dintru început una din planetele mai mici destinate a fi o rămăşiţă a lui Saturn; în urmă turtit şi apoi găurit la mijloc din motive asemănătoare cu cele pe care le-am spus despre pământ, dar cu mult mai repede, fiind dintr-o materie poate mai rară şi mai moale, r c4 dea din orbita lui pe planeta lui Saturn, de către care, cu puterea de atracţie a masei şi a centrului ei, ar fi reţinut, după cum vedem că şi este într-adevăr, în jurul centrului său. Şi s-ar putea crede că acest inel, tot continuând să se învârtească, cum şi face, în jurul centrului său, care e în acelaşi timp acela al globului lui Saturn, se subţiază din ce în ce mai mult şi se dilată, şi creşte tot mereu intervalul dintre el şi numitul glob, cu toate că aceasta se întâmplă mult mai lent decât ar trebui pentru ca atari mutaţii să se poată observa şi cunoaşte de către oameni, mai ales ele fiind atât de departe. Aceste lucruri, serios sau în glumă, trebuie să fie spuse cu privire la inelul lui Saturn.

Însă acea schimbare care noi ştim că s-a produs şi se produce în fiecare zi în înfăţişarea pământului, neîndoios că tot pentru aceleaşi cauze se petrece în mod asemănător şi la fiecare planetă, cu toate că la celelalte planete ea nu ni se arată ochilor aşa de evidentă ca la Jupiter. Nu numai la acele planete care, asemenea pământului, se învârtesc în jurul soarelui, dar acelaşi lucru fără îndoială se mai petrece şi la planetele care suntem întru totul îndreptăţiţi să credem că se află în jurul fiecărei stele. De aceea, în acel mod în care s-a despărţit de pământ, toate planetele, după un anumit timp, rupte de ele înşile în bucăţi, se vor prăbuşi unele pe soare, celelalte peste stelele lor. În care flăcări e limpede că nu numai unii sau mulţi indivizi, dar în mod universal genurile şi speciile care acum se află pe pământ şi pe planete vor fi distruse, ca să spunem astfel, chiar din sămânţă. Şi poate că asta, sau ceva asemănător,

au avut în mintea lor acei filosofi, atât cei greci cât şi ceilalţi, care au afirmat că la sfârşit lumea aceasta prezentă trebuie să piară prin foc. Dar întrucât noi vedem că şi soarele se învârteşte în jurul propriei sale axe, şi deci acelaşi lucru trebuie să se creadă şi despre stele, urmează că atât soarele cât şi stelele în decursul timpului vor trebui la fel ca şi planetele să ajungă la pieire, şi flăcările lor să se împrăştie în spaţiu, în felul acesta, aşadar, mişcarea circulară a sferelor lumeşti, care e partea principală a prezentei ordini naturale, şi aproape principiu şi izvor al conservării acestui univers, va fi de asemenea cauza distrugerii acestui univers şi a ordinii lui.

O (lată dispărute planetele, pământul, soarele şi stelele, materia lor va rămâne şi se vor zămisli din ea noi creaturi, împărţite în noi genuri şi noi specii şi, datorită forţelor eterne ale materiei, se vor naşte noi ordini ale lucrurilor şi o nouă lume. Dar însuşirile acestei lumi noi şi ale acestei ordini, ca şi ale nenumăratelor lumi care au existat odinioară şi ale altora infinite care le vor urma, noi nu putem nici măcar să le bănuim.

DIALOGUL LUI TIMANDRU CU CLEANDRU[29]

TIMANDRU: Eu vreau, totuşi, ba chiar trebuie să v-o spun cu toată libertatea. Materia şi intenţia scrisului şi vorbirii dumneavoastră mi se par foarte criticabile.

CLEANDRU: Dacă nu vi se par astfel şi acţiunile mele, nu mă plâng prea mult: pentru că vorbele şi scrierile contează prea puţin.

TIMANDRU: Ga acţiuni, n-am ce să vă reproşez. Ştiu că nu faceţi bine celorlalţi pentru că nu puteţi, şi văd că nu faceţi rău fiindcă nu vreţi. Dar în vorbe şi în scrieri vă cred foarte vinovat, şi nu vă aprob când spuneţi că astăzi aceste lucruri contează puţin, pentru că viaţa noastră prezentă se poate spune că nu constă în altceva. Să lăsăm deocamdată cuvintele, şi să vorbim despre scrieri. Acea continuă defăimare şi derâdere a speciei omeneşti pe care o faceţi,

29 Numele personajelor slnt compuse din cuvinte greceşti şi au caracter simbolic msemnlnd Timandru: optimistul, şi Eieandru: pesimistul.

în primul rând nu e la modă.

CLEANDRU: Nici creierul meu nu e la modă. Şi nu-i ceva nou că fiii ies la fel cu părinţii.

TIMANDRU: Nici n-o să fie o noutate că şi cărţile dumneavoastră, ca orice lucru care nu-i la modă, or să aibă o soartă nefericită.

CLEANDRU: Nu-i nimic. N-au să ajungă să cerşească din cauza asta.

TIMANDRU: Acum patruzeci, cincizeci de ani, filosofii obişnuiau să murmure împotriva speciei omeneşti, dar în secolul acesta fac tocmai contrariul.

CLEANDRU: Credeţi dumneavoastră că acum patruzeci cincizeci de ani, când filosofii murmurau împotriva oamenilor, ce vorbeau ei era adevărat sau fals?

TIMANDRU: Mai degrabă şi mai adesea adevărat decât fals.

CLEANDRU: Credeţi că în aceşti patruzeci, cincizeci de ani, specia omenească s-a schimbat în contrariul a ceea ce era mai înainte?

TIMANDRU: Nu cred, dar asta nu schimbă cu nimic discuţia noastră.

CLEANDRU: Pentru ce nu o schimbă? Poate că specia noastră a crescut ca putere, sau s-a ridicat în grad, încât scriitorii de astăzi, să fie siliţi să o aduleze, sau să fie obligaţi s-o respecte?

TIMANDRU: Astea sunt glume despre o chestiune gravă.

CLEANDRU: Aşadar, revenind la subiect, eu nu ignor faptul că oamenii din acest secol, făcând mai departe rău semenilor lor, după moda veche, au început totuşi să vorbească bine despre ei, spre deosebire de secolul precedent. Dar eu, care nu fac rău nici semenilor, nici celorlalţi, nu mă cred obligat să vorbesc despre ei împotriva conştiinţei mele.

TIMANDRU: Dumneavoastră sunteţi totuşi obligat, ca toţi ceilalţi oameni, să încercaţi să fiţi de folos speciei dumneavoastră.

CLEANDRU: Dacă specia mea caută să-mi stea

împotrivă, nu văd de unde îmi revine mie această obligaţie despre care vorbiţi dumneavoastră. Dar să admitem că ea îmi revine. Ce trebuie să fac, dacă nu pot?

TIMANDRU: Nu puteţi, şi puţini alţii pot, prin fapte. Dar prin scrieri puteţi prea bine să fiţi de folos, şi chiar trebuie să fiţi. Dar nu puteţi fi de folos prin cărţile în care în mod neîncetat vă arătaţi necruţător faţă de om în genere, ci dimpotrivă deveniţi foarte vătămător.

CLEANDRU: Admit că ele nu sunt de folos, dar nici nu cred că dăunează cu ceva. Dar credeţi dumneavoastră că într-adevăr cărţile pot să fie de folos speciei omeneşti?

TIMANDRU: Nu numai eu, ci toată lumea o crede.

BLEANDRU: Ce cărţi?

TIMANDRU: De mai toate genurile, dar în special cele de morală.

CLEANDRU: Lucrul ăsta nu-i crezut de toată lumea, pentru că eu, printre alţii, nu-l cred, răspund şi eu cum i-a răspuns o femeie lui Socrate. Dacă vreo carte morală ar putea să folosească, eu mă gândesc atunci că cel mai mult ar folosi cele poetice: spun poetice, luând acest cuvânt în sens larg, adică acele cărţi destinate să vorbească imaginaţiei, şi înţeleg atât pe cele în proză cât şi pe cele în versuri. Dar eu am puţină consideraţie pentru o poezie care, citită şi meditată, nu-i lasă în suflet cititorului un sentiment aşa de nobil, încât pentru o jumătate de oră cel puţin să-l împiedice să nutrească vreun gând josnic, sau să facă vreo faptă nedemnă. Dar dacă cititorul nu-şi tine cuvântul faţă de cel mai bun prieten al lui la o oră după lectură, eu nu dispreţuiesc pentru asta acea poezie, pentru că altminteri ar trebui să dispreţuiesc cele mai frumoase, cele mai calde şi mai nobile poezii din lume. Şi îi exclud apoi din această discuţie pe cititorii care trăiesc în marile oraşe, cărora, chiar în cazul că citesc cu atenţie, nu pot să le fie de folos nici pentru o jumătate de oră, ei nefiind nici foarte distraţi, şi nici măcar mişcaţi, de niciun fel de poezie.

TIMANDRU: Dumneavoastră vorbiţi, cum vă e obiceiul, răutăcios, şi într-un fel lăsaţi să se înţeleagă că

sunteţi în general foarte rău primit şi tratat de către ceilalţi, pentru că de cele mai multe ori aceasta este cauza proastei dispoziţii şi a dispreţului pe care unii mărturisesc în public că le au faţă de specia lor.

CLEANDRU: într-adevăr, eu nu spun că oamenii au avut şi au faţă de mine o purtare foarte bună, mai ales că dacă aş spune aceasta, m-aş da drept un exemplu unic. Nu mi-au făcut însă nici prea mare rău, pentru că, nedorind nimic de la ei, şi nefiind în întrecere cu ei, nu m-am expus prea mult la loviturile lor. Dar vă spun şi vă asigur că, deoarece îmi dau seama şi văd cât se poate de limpede că nu ştiu să fac nici cel mai mic lucru din ceea ce se cere spre a deveni plăcut celorlalte persoane, şi că sunt cât se poate de incapabil să discut cu ceilalţi, ba chiar şi să trăiesc, fie din vina firii mele, fie din a mea proprie; dacă oamenii însă s-ar purta cu mine mai bine decât se poartă, atunci i-aş stima şi mai puţin decât îi stimez acum.

TIMANDRU: Deci cu atât mai mult sunteţi de condamnat, pentru că ura şi dorinţa de a vă răzbuna, ca să spunem astfel, pe oameni, dacă aţi fi fost lovit pe nedrept, ar fi avut vreo scuză. Dar ura dumneavoastră, după cum spuneţi, nu are nicio altă cauză, decât numai poate o neobişnuită şi jalnică ambiţie de a dobândi faimă prin mizantropie, ca Timon; o dorinţă oribilă în sine, străină apoi mai ales de acest secol, dedat în mod deosebit filantropiei.

CLEANDRU: Despre ambiţie nu trebuie să vă mai răspund altceva, pentru că am mai spus că nu doresc nimic de la oameni, şi dacă asta nu vi se pare de crezut, deşi este adevărat, cel puţin trebuie să credeţi că nu ambiţia mă face să scriu astăzi, lucruri care, aşa cum afirmaţi chiar dumneavoastră dau naştere la ocară şi nu la laudă pentru cel ce le scrie. Dar de ura împotriva întregii noastre specii, sunt atât de departe, încât nu numai că nu vreau, dar nu pot să-i urăsc nici pe cei ce mă lovesc în mod deosebit, ba chiar sunt cu desăvârşire nepriceput şi incapabil de ură. Ceea ce reprezintă nu o mică parte din marea mea incapacitate de a trăi în lume. Dar eu nu pot să mă îndrept,

pentru că mă gândesc întotdeauna că, în genere, oricine se hotărăşte ca, făcând un rău sau aducând o pagubă cuiva, să-şi facă un serviciu sau o plăcere lui, ajunge să vatăme, nu ca să facă rău altuia (ceea ce nu este scopul nici unui actsaugând posibil), ci pentru ca să-i fie bine lui, dorinţă ce este naturală, şi nu merită ura. Pe lângă asta, orice viciu sau vină pe care eu le văd la altul, mai înainte de a mă indigna, mă face să mă studiez pe mine însumi, presupunând şi la mine cazurile precedente şi împrejurările potrivite acelui scop, şi deoarece mă găsesc întotdeauna sau vinovat sau capabil de aceleaşi defecte, nu mă mai lasă inima să mă irit din cauza lor. Îmi rezervîntotdeauna să mă mâiii numai atunci când văd o răutate care e străină de firea mea, dar până acum n-am putut să văd niciuna de acest fel. În sfârşit, ideea deşertăciunii lucrurilor omeneşti îmi umple neîncetat sufletul până într-atât încât nu mă pot hotărî să intru în luptă pentru niciunul din ele, şi mânia şi ura mi se par pasiuni mult mai mari şi mai puternice decât e potrivit pentru nimicnicia vieţii. Între sufletul lui Timon şi al meu, vedeţi dar ce diferenţă există. Timon, urându-i pe oameni şi fugind de toţi ceilalţi, îl iubea şi-l linguşea numai pe Alcibiade, viitoarea cauză a multor rele pentru patria lor comună. Eu, fără să-l urăsc, aş fi fugit de el mai mult decât de ceilalţi, odată preveniţi cetăţenii despre pericol, şi îndemnaţi să ia măsuri de prevedere. Unii spun că Timon nu-i ura pe oameni, ci pe fiarele cu chipuri omeneşti. Eu nu urăsc nici oamenii nici fiarele.

TIMANDRU: Dar nici nu iubiţi pe vreunul dintre ei.

CLEANDRU: Ascultaţi-mă, prietene. M-am născut spre a iubi, am iubit şi poate cu toată dragostea cât îi este dat unui suflet omenesc să iubească. Astăzi, deşi nu sunt încă, după cum vedeţi, la o vârstă în mod firesc rece, şi poate nici potrivit de rece, nu mi-e ruşine să spun că nu iubesc pe nimeni, în afară de mine însumi, dintr-o nevoie a naturii şi cât mai puţin posibil. Cu toate acestea sunt obişnuit şi gata să prefer să pătimesc eu, decât să fiu o cauză de suferinţă pentru ceilalţi. Şi în privinţa asta, oricât

de puţin aţi şti despre obiceiurile mele, cred că puteţi să-mi fiţi martor.

TIMANDRU: N-o tăgăduiesc.

CLEANDRU: Astfel încât eu nu încetez să procur oamenilor din partea mea, chiar lăsând la urmă interesul propriu, cel mai mare, ba chiar singurul bine pe care am ajuns să-l doresc pentru mine însumi, adică să nu sufăr.

TIMANDRU: Dar mărturisiţi dumneavoastră formal că nu iubiţi nici măcar specia noastră în genere?

CLEANDRU: Da, formal. Dar aşa după cum, dacă mi-ar reveni mie obligaţia, aş face să fie pedepsiţi vinovaţii, deşi nu-i urăsc, tot aşa, dacă aş putea, i-aş face cel mai mare bine speciei mele, cu toate că n-o iubesc.

TIMANDRU: Bine, fie şi aşa. Dar în sfârşit, dacă nu vă împing nici insultele primite, nici ura, nici ambiţia, ce vă împinge atunci să folosiţi acest fel de a scrie?

CLEANDRU: Diferite lucruri. Mai întâi, intoleranţa faţă de orice simulare şi disimulare, cărora mă plec uneori şi eu, când vorbesc, dar în scris niciodată, fiindcă adeseori vorbesc de nevoie, dar nu sunt silit niciodată să scriu; şi de ar fi să spun ceea ce nu gândesc, n-aş mai simţi nicio plăcere să-mi bat capul cu scrisul. Toţi înţelepţii îşi râd de cine scrie în prezent în latineşte, întrucât nimeni nu mai vorbeşte această limbă, şi puţini o mai înţeleg. Eu nu văd de ce nu ar fi la fel de ridicol să presupui neîncetat, în scris şi în vorbire, anumite calităţi omeneşti pe care oricine ştie că nu le mai poate afla la niciun om, şi anumite puteri raţionale sau imaginare, adorate cu mult timp în urmă, dar considerate acum în sufletul nostru drept nimic, atât de cine le pomeneşte, cât şi de cine le aude pomenite. Dacă se folosesc măşti şi deghizări pentru a-i înşela pe ceilalţi, sau pentru a nu fi recunoscuţi, nu mi se pare ciudat, dar ca toţi să umble mascaţi cu acelaşi fel de măşti şi deghizaţi tot în acelaşi fel, fără să se poată înşela unul pe altul, şi recunoscându-se foarte bine între ei, mi se pare o copilărie. De îşi scot măştile, rămân în hainele lor, şi vor face acelaşi efect ca mai înainte, dar se vor afla mai în voia lor. Pentru că în sfârşit, şi această continuă prefacere, deşi

inutilă, şi această continuă simulare a unei persoane foarte diferită de cea proprie, nu se poate face fără greutate şi mare plictiseală. Dacă oamenii din starea primitivă, solitară şi sălbatică, ar fi trecut la civilizaţia modernă dintr-odată, şi nu treptat, credem noi oare că s-ar afla în limbi numele lucrurilor spuse mai înainte, ca şi obiceiul la toate popoarele de a le repeta mereu, şi de a face mii de raţionamente despre ele? Într-adevăr, acest obicei mi se pare una din acele ceremonii sau practici antice, foarte străine de obiceiurile prezente, care se menţin cu toate acestea, în virtutea obişnuinţei. Dar eu care nu mă pot adapta la ceremonii, nu mă pot adapta nici la acest obicei, şi scriu într-o limbă modernă, şi nu despre timpurile troiene, în al doilea rând, eu nu caut atât să fiu necruţător în scrierile mele faţă de specia noastră, cât să mă plâng de soartă. Niciun lucru nu cred că este mai evident şi mai palpabil decât nefericirea necesară a tuturor fiinţelor. Dacă această nefericire nu este adevărată, totul este fals, şi să părăsim atunci şi această discuţie şi oricare alta. Dacă nefericirea este adevărată, pentru ce să nu-mi fie îngăduit nici măcar să mă plâng de ea pe faţă şi în mod liber, şi să spun: sufăr? Dar dacă m-aş văi la plângând (şi aceasta este a treia cauză care mă împinge la scris), aş pricinui o mare plictiseală celorlalţi, şi mie însumi, fără niciun folos. Râzând de relele noastre, găsesc o oarecare mângâiere, şi caut să o ofer şi altuia în acelaşi fel. Dacă asta nu-mi izbuteşte, socot totuşi ca un lucru sigur că a râde de relele noastre este singurul folos pe care îl putem obţine de la ele, şi unicul leac care există împotriva lor. Poeţii spun că disperarea are întotdeauna un surâs pe buze. Nu trebuie să credeţi că eu nu compătimesc nefericirea omenească. Dar neputându-i-se veni în ajutor prin nicio forţă, prin nicio artă, prin nicio dibăcie, prin niciun pact, consider mult mai demn de om, şi de o disperare generoasă, să râdă de relele comune, în loc de-a se pune pe plâns şi suspine şi de a ţipa împreună cu ceilalţi, sau incitându-i să facă la fel. În sfârşit, îmi mai rămâne să spun că eu doresc tot aşa ca şi dumneavoastră, şi ca oricare altul, binele speciei mele în

mod universal, dar n-o sper în niciun fel şi nici nu ştiu să mă înşel şi să mă hrănesc cu nişte aşteptări frumoase, aşa cum văd că fac mulţi filosofi în acest secol; şi disperarea mea, fiind deplină şi continuă, şi întemeiată pe o judecată sigură şi pe o certitudine, nu-mi îngăduie vise şi închipuiri plăcute cu privire la viitor, nici nu-mi dă curajul de a mai întreprinde ceva spre a încerca să le realizez. Şi ştiţi prea bine că omul nu e gata să încerce ceea ce ştie sau crede că nu trebuie să i se întâmple, şi chiar când se pregăteşte pentru asta, lucrează în silă şi cu puţin spor, şi când scrii ceva diferit sau contrariu opiniei tale, chiar dacă această opinie ar fi falsă, nu faci niciodată un lucru demn de luat în consideraţie.

TIMANDRU: Dar trebuie să-ţi schimbi propria judecată când ea este diferită de adevăr, cum este judecata dumneavoastră.

CLEANDRU: Eu judec doar cât sunt eu de nefericit, şi în asta ştiu că nu mă înşel. Dacă ceilalţi nu sunt, îi felicit din tot sufletul. Eu sunt sigur de asemenea că nu voi scăpa de nefericire mai înainte de a muri. Dacă ceilalţi au o altă speranţă, mă bucur de asemenea pentru ei.

TIMANDRU: Toţi suntem nefericiţi, şi toţi au fost nefericiţi, dar nu cred că vreţi să vă lăudaţi că această maximă a dumneavoastră este dintre cele mai noi. Dar condiţia omenească se poate îmbunătăţi foarte mult faţă de ce este ea acum, precum, s-a şi îmbunătăţit nespus de mult faţă de ceea ce a fost în trecut. Dumneavoastră dovediţi că nu vă amintiţi, sau că nu vreţi să vă amintiţi că omul este perfectibil.

CLEANDRU: Perfectibil, o să vă cred pe cuvânt, dar perfect, ceea ce interesează mai mult, nu ştiu când voi putea crede asta şi nici pe cuvântul cui aş putea să mă bazez.

TIMANDRU: Omul n-a ajuns încă la perfecţiune, pentru că i-a lipsit timpul, dar nu se poate pune la îndoială că va ajunge odată.

CLEANDRU: Nici eu nu mă îndoiesc. Aceşti puţini ani câţi au trecut de la începutul lumii până în prezent nu

puteau fi de ajuns, şi nu trebuie să judecăm despre firea, destinul şi facultăţile omului după aceşti ani, pe lângă că oamenii au mai avut şi alte treburi pe seama lor. Dar acum nu se tinde spre altceva decât spre perfecţionarea speciei noastre.

TIMANDRU: Desigur că se tinde la asta cu cea mai mare grijă în toată lumea civilizată. Şi ţinând seama de mulţimea şi de eficacitatea mijloacelor, ambele sporite de puţin timp încoace, chiar într-un mod de necrezut, se poate spera că rezultatul va fi atins într-adevăr într-un răstimp mai mic sau mai mare, şi această speranţă este de un mare folos din pricina faptelor şi acţiunilor utile pe care le promovează sau le zămisleşte ea. Dar dacă vreodată, în alt timp, a fost dăunător şi criticabil, în prezent este foarte dăunător şi oribil să vă făliţi cu această disperare a dumneavoastră şi să le băgaţi în cap necesitatea nefericirii lor, deşertăciunea vieţii, imbecilitatea şi micimea speciei lor, precum şi ticăloşia naturii lor, ceea ce nu poate să ducă la alt rezultat decât să le slăbească curajul, să le răpească stima faţă de ei înşişi, primul temei al vieţii cinstite, folositoare şi glorioase, şi să-i îndepărteze de la dobândirea binelui lor.

CLEANDRU: Eu aş vrea să-mi spuneţi în mod hotărât dacă vi se pare că ceea ce cred şi spun cu privire la nefericirea oamenilor, este adevărat sau fals.

TIMANDRU: Folosiţi iar arma dumneavoastră obişnuită, şi dacă eu v-aş mărturisi că ceea ce spuneţi este adevărat, o să credeţi că aţi învins în discuţie. Însă eu vă răspund că nu orice adevăr se poate predica tuturor, şi nici în orice timp.

CLEANDRU: Vă rog, răspundeţi-mi şi la o altă întrebare. Aceste adevăruri pe care eu le spun şi nu le predic, sunt în filosofie adevăruri principale, sau numai accesorii?

TIMANDRU: în ceea ce mă priveşte cred că ele sunt substanţa întregii filosofii.

CLEANDRU: Deci se înşală mult cei ce spun şi piedică că perfecţiunea omului constă în cunoaşterea

adevărului, şi toate relele lui provin din părerile false şi din ignoranţă, şi că neamul omenesc numai atunci va fi în sfârşit fericit, când fiecare om sau cei mai mulţi dintre ei vor cunoaşte adevărul, şi îşi vor alcătui şi guverna viaţa numai potrivit lui. Şi aceste lucruri le spun aproape toţi filosofii antici şi moderni. Iată însă că după judecata dumneavoastră, acele adevăruri, care sunt substanţa întregii filosofii, trebuie să fie ascunse majorităţii oamenilor, şi cred că aţi admite uşor că trebuie să fie ignorate sau uitate de toţi, pentru că dacă sunt ştiute şi păstrate în suflet, nu pot decât să dăuneze. Ceea ce înseamnă că filosofia trebuie să fie smulsă din lume. Ştiu că ultima concluzie care se scoate din filosofia adevărată şi perfectă este că nu trebuie să filosofezi. De unde se deduce că filosofia în primul rând este inutilă, pentru că în acest scop pentru a nu filosofa nu mai ai nevoie să fii filosof; în al doilea rând, filosofia este foarte dăunătoare, pentru că acea ultimă concluzie nu se învaţă decât pe propria piele, şi odată învăţată, nu se poate pune în aplicare, nestând în puterea oamenilor să uite adevărurile odată cunoscute, şi puţindu-se renunţa mai uşor la orice altă deprindere decât la aceea de a filosofa. În sfârşit, filosofia, sperând şi promiţând la început să ne lecuiască relele, până la urmă ajunge să dorească zadarnic să se îndrepte pe ea însăşi. Date fiind toate acestea, vă întreb pentru ce trebuie să se creadă că vârsta prezentă ar fi mai aproape şi gata de perfecţie decât cele trecute? Poate pentru mai marea ei cunoaştere a adevărului, care se vede că este foarte potrivnică fericirii omului? Sau poate, pentru că în prezent puţini cunosc că nu trebuie să filosofezi, fără însă să aibă puterea de a se abţine de la aceasta? Dar primii oameni într-adevăr n-au filosofat, şi sălbaticii se abţin fără greutate de a filosofa. Ce alte mijloace sau noi sau mai mari decât au avut strămoşii avem noi acum, de a ne apropia de perfecţiune?

TIMANDRU: Multe, şi de mare folos, dar a le expune ar cere o discuţie infinită.

CLEANDRU: Să le lăsăm de o parte deocamdată, şi,

întorcându-ne la problema mea, repet că dacă în scrierile mele eu amintesc unele adevăruri dure şi triste, o fac sau ca o uşurare a sufletului, sau spre a mă consola de ele prin râs, şi nu din altă cauză, dar eu nu încetez totuşi chiar în aceste cărţi să nu deplâng, să nu sfătuiesc şi să nu condamn cercetarea acelui mizer şi rece adevăr, a cărui cunoaştere este izvor de nepăsare şi de lene, sau de josnicie a sufletului, de nedreptate şi necinste a faptelor, şi de perversitate a moravurilor, în timp ce, dimpotrivă, laud şi exalt acele opinii, deşi false, care dau naştere la acte şi gânduri nobile, puternice, generoase, virtuoase şi folositoare binelui public sau privat, acele închipuiri frumoase şi fericite, deşi deşarte, care dau preţ vieţii, iluziile fireşti ale sufletului, şi în sfârşit greşelile antice, destul de diferite de greşelile sălbaticilor, care doar ele şi nu celelalte ar fi trebuit să dispară prin opera civilizaţiei moderne şi a filosofiei. Dar acestea, după mine, depăşindu-şi limitele (cum este propriu şi inevitabil lucrurilor omeneşti), la scurt timp după ce ne-au scos dintr-o barbarie, ne-au azvârlit într-alta, nu mai mică decât prima, cu toate că este născută din raţiune şi din ştiinţă, şi nu din ignoranţă, dar nu mai puţin eficace şi mai puţin că-adentă atât pentru corp cât şi pentru spirit, mai puţin puternică în fapte, şi pentru a spune astfel, mai liniştită şi mai lăuntrică. În orice caz, eu mă îndoiesc, sau mai degrabă înclin să cred că greşelile antice, pe cât sunt de necesare bunei stări a naţiunilor civilizate, tot pe atât sunt, şi pe fiecare zi din ce în ce mai mult trebuie să fie, cu neputinţă de repetat. Cu privire la perfecţiunea omului, vă jur că dacă ea ar fi fost deja atinsă, aş fi scris cel puţin un volum spre lauda neamului omenesc. Dar deoarece nu mi-a fost dat mie să o văd şi nici nu mă aştept să-mi mai fie dat acest lucru în viaţa mea, sunt gata să las prin testament o bună parte din averea mea spre a se folosi, atunci când neamul omenesc va fi perfect, ca să i se facă şi să i se rostească în public un panegiric în fiecare an, şi de asemenea pentru ca să-i fie ridicat un mic templu, în stil antic, sau o statuie, sau altceva ce se va crede de cuviinţă.

coperit. NÂC

Dialog

Scena tntli Prima Oră şi Soarele

PRIMA ORĂ: Bună ziua, Excelenţă!

SOARELE: Bună: sau mai Line zis noapte bună.

PRIMA ORĂ: Caii sunt gata.

SOARELE: Bine!

PRIMA ORĂ: Luceafărul dimineţii a răsărit de mult.

SOARELE: Bine: să răsară sau că apună după cum pofteşte.

PRIMA ORĂ: Ce vrea să spună Excelenţa-voastră?

SOARELE: Vreau ca tu să mă laşi în pace.

PRIMA ORĂ: Dar, Excelenţă, noaptea a durat atâta încât nu poate să mai dureze; şi dacă mai zăbovim, aveţi grijă, Excelenţăca pe urmă să nu se producă vreo dezordine.

SOARELE: Să se producă ce-o vrea, că eu nu mă mişc de aici.

PRIMA ORĂ: Oh, Excelenţă, ce-i asta? Vă simţiţi cumva rău?

SOARELE: Nu, nu, n-am nimic; doar că nu vreau să mă mişc, şi de aceea tu să-ţi vezi de treburile tale.

PRIMA ORĂ: Cum pot eu să plec dacă domnia-voastră nu vine, eu fiind Prima Oră a zilei? Şi ziua cum poate să existe, dacă Excelenţa-voastră nu binevoieşte, ca de obicei, să răsară?

SOARELE: Dacă n-ai să fii de ziuă, o să fii de noapte; sau Orele nopţii vor face slujbă dublă, şi tu şi tovarăşele tale o să vă odihniţi. Fiindcă, ştii ce? Am obosit să mă tot învârtesc întruna, ca să dau lumină câtorva mici animale, care trăiesc pe un pumn de noroi, atât de micuţ incit chiar eu, care am vederea hună, nii izbutesc să-l văd; şi în noaptea asta m-am hotărât să nu mă mai obosesc pentru atâta lucru; dacă oamenii vor să vadă lumină, n-au decât să-şi ţină locurile aprinse, sau să se chivernisească în alt fel.

PRIMA ORĂ: Şi cum altfel, Excelenţă, vreţi ca ei sărăcuţii să facă? Ga să-şi păstreze lumina, vor trebui să

strângă atâtea luminări încât să le ardă toată ziua, şi o să fie o cheltuială enormă. Dacă s-ar fi găsit deja aerul acela care să servească la ars, şi la luminatul străzilor, camerelor, prăvăliilor, pivniţelor şi al oricărui alt lucru, şi totul cu puţină cheltuială, atunci aş zice şi eu că n-ar fi mare pagubă. Dar fapt e că vor mai trece încă vreo trei sute de ani până ce oamenii să descopere acest leac: şi între timp o să le lipsească uleiul şi ceara şi smoala şi seul, şi n-au să mai aibă ce să ardă.

SOARELE: Or să vâneze licurici, şi viermuşori din cei care lucesc.

PRIMA ORĂ: Şi cu frigul cum or să facă? că fără ajutorul pe care îl au de la Excelenţa-voastră n-o să le ajungă locul tuturor pădurilor ca să-i încălzească. Pe lângă că vor muri şi de foame: pentru că pământul nu va mai rodi. Şi astfel, în scurt timp, se va pierde până şi sămânţa acestor biete animale: după ce vor rătăci o bucată de vreme încolo şi-ncoace bâjbâind pe Pământ, căutând cu ce să trăiască, şi cu ce să se încălzească, într-un târziu, după ce vor fi consumat orice lucru bun de a fi înghiţit, şi după ce se va stinge şi ultima scânteie de foc, vor muri cu toţii în întuneric, îngheţaţi ca nişte cristale de cuarţ.

SOARELE: Şi ce-mi pasă mie? Ce, eu sunt dădaca neamului omenesc, sau poate bucătarul, care să-i coacă şi să-i pregătească mâncărurile? Şi oare trebuie să-mi fac griji, dacă o mică cantitate de infime creaturi invizibile ce se află la o depărtare de mine de milioane de mile, nu văd şi nu pot să reziste la frig fără lumina mea? Şi apoi, chiar dacă eu trebuie să servesc, ca să zic aşa, de sobă sau de cămin acestei familii omeneşti, e firesc ca ea să vină în jurul căminului dacă vrea să se încălzească, şi nu căminul în jurul casei. De aceea, dacă Pământul are nevoie de prezenţa mea, să alerge el şi să-şi dea silinţa s-o aibă: cât despre mine, eu n-am nevoie de niciun lucru din partea Pământului, pentru ca să-l caut eu pe el.

PRIMA ORĂ: Excelenţa-voastră vrea să spună, dacă înţeleg eu bine, că ceea ce în trecut a făcut domnia-voastră, acum să facă Pământul.

SOARELE: Da: acum, şi de acum întotdeauna.

PRIMA ORĂ: Desigur că Excelenţa-voastră are dreptate în această chestiune: pe lângă că domnia-voastră poate să facă şi după cum pofteşte. Dar cu toate acestea, binevoiţi, Excelenţă, să luaţi în consideraţie câte lucruri frumoase ar fi necesar să fie azvârlite, dacă vreţi să stabiliţi această nouă ordine. Ziua nu va mai avea strălucitul ei car aurit, cu frumoşii cai, ce se spălau în mare: şi ca să lăsăm de o parte celelalte amănunte, noi, bietele Ore, n-o să mai avem loc în cer, şi din copile cereşti, vom deveni pământeşti; afară numai dacă, aşa cum mă aştept eu, n-o să ne risipim mai degrabă în fum. Dar despre asta fie ce-o fi: greutatea o să fie de a convinge Pământul să se învârtească; că el trebuie să fie şi destul de greu: pentru că nu e obişnuit cu acest lucru; şi sigur că o să i se pară ciudat să alerge pe urmă mereu şi să se obosească atâta, după ce până acum nu s-a mişcat un pas de la locul lui. Şi dacă Excelenţa-voastră acum, după cât se pare, începe să încline puţin către lene, eu aud că Pământul nu e mai dispus astăzi să se obosească decât a fost în alte vremuri.

SOARELE: Nevoia, de astă dată, o să-l silească, şi o să-l facă să salte şi să alerge atât cât trebuie. Dar, în orice caz, acum calea cea mai uşoară şi mai sigură e să găseşti un poet sau un filosof să convingă Pământul să se mişte, sau de nu-l poate hotărî într-altfel, să-l facă cu forţa să se urnească din loc. Pentru că, în sfârşit, lucrul cel mai important în treaba asta stă în mâna filosofilor şi a poeţilor; ba în această chestiune doar ei singuri sunt aproape atotputernici. Poeţii au fost cei care, în trecut (pentru că eu eram pe atunci mai tânăr, şi îi ascultam), prin cântecele lor frumoase, m-au făcut să îndeplinesc de bunăvoie, ca o distracţie, sau ca o faptă de laudă, foarte prostească muncă de a alerga ca nebunul, aşa mare şi gros cum sunt eu, împrejurul unui mic grăunte de nisip. Dar acum când sunt matur ca vârstă, şi când m-am dedat filosofiei, caut în orice lucru utilitatea, şi nu frumosul, şi sentimentele poeţilor, dacă nu-mi mulţumesc stomacul, mă

fac să râd. Vreau, spre a face un lucru, – să am motive puternice de a-l face, şi să fie esenţiale: şi deoarece nu găsesc niciun motiv de a pune mai presus de o viaţă trândavă şi îmbelşugată viaţa activă ce nu ţi-ar putea da nicio satisfacţie care să-ţi compenseze truda, ba nici măcar gândul (neexistând pe lume niciun efort care să preţuiască doi bani), sunt hotărât deci să las oboseala şi neplăcerile în seama celorlalţi, iar eu, dinspre partea mea, să trăiesc acasă liniştit şi fără griji. Această schimbare a mea, cum ţi-am spus, pe lângă ceea ce a contribuit la ea vârsta, au făcut-o filosofii, o lume care în aceste vremuri a început să se ridice la putere, şi se ridică pe fiece zi mai mult. Aşa că, voind acum să fac astfel ca Pământul să se mişte, şi să înceapă să alerge împrejur în locul meu, pe de o parte desigur că ar fi mai potrivit să fac apel la un poet mai degrabă decât la un filosof: deoarece poeţii, când cu un basm, când cu altul, lăsând să se înţeleagă că lucrurile lumii sunt de valoare şi cu greutate, şi că sunt plăcute şi prea frumoase, şi creând mii de speranţe ademenitoare, adeseori îi fac pe ceilalţi să se ostenească, pe când filosofii îi fac să le piară pofta de ele. Însă pe de altă parte, pentru că filosofii au început să fie socotiţi mai presus, eu bănuiesc că un poet n-ar fi ascultat astăzi pe Pământ mai mult decât l-aş asculta eu; sau chiar dacă ar fi ascultat, n-ar face impresie. Şi de aceea ar fi mai bine ca noi să recurgem la un filosof; că deşi filosofii de obicei sunt puţin capabili, şi mai puţin înclinaţi să-i împingă pe ceilalţi să acţioneze, totuşi se poate ca în acest caz atât de special ei să facă un lucru contrar obişnuinţei lor. Afară numai dacă Pământul nu va socoti că i-ar fi mai uşor să dispară, decât să se trudească atât: că eu n-aş putea spune atunci că el s-ar înşela: de ajuns, o să vedem ce o să se mai întâmple. Aşadar, tu o să faci lucrul următor: o să te duci jos pe Pământ, sau o să trimiţi acolo pe una din tovarăşele tale, aceea pe care o să vrei tu; şi dacă ea o să găsească pe vreunul din acei filosofi care să stea afară, la răcoare, cercetând cerul şi stelele, cum în mod sigur va trebui să găsească, din cauza noutăţii acestei nopţi atât de lungi, ca

fără să mai facă altceva, după ce-l va ridica în sus, şi-l va pune în spate; şi astfel să se întoarcă, şi să mi-l aducă până aici: că pe urmă am să am eu grijă să-l hotărăsc să facă ceea ce trebuie. Ai înţeles bine?

PRIMA ORĂ: Prea bine, Excelenţă. Veţi fi slujit întocmai.

Scena a doua

COPERNIC pe terasa casei sale, privind pe cer înspre răsărit, cu ajutorul unui con mic de hârtie, pentru că ocheanele nu se inventaseră încă.

Mare comedie! Sau toate ceasurile merg prost, sau soarele ar fi trebuit să răsară de mai bine de o oră: şi acum nu se zăreşte nici măcar o licărire la răsărit, cu toate că cerul e limpede şi lucios ca o oglindă. Toate stelele strălucesc ca şi cum ar fi miezul nopţii. Acum ar fi să mergi la Almagesto* sau la Sacrobosco2, şi să le ceri să-ţi explice motivul acestei întâmplări. Eu am auzit vorbindu-se în mai multe rânduri despre noaptea pe care Jupiter a Petre. cut-o cu soţia lui Amfitrion: şi-mi amintesc de asemenea că am citit de curând într-o carte modernă a unui spaniol că peruvienii povestesc că o dată, în antichitate, a fost în ţara lor o noapte foarte lungă, ba chiar nesfârşită; şi că până la urmă soarele a răsărit dintr-un anumit lac, pe care ei îl numesc Titicaca. Dar până acum mi-am spus în sinea mea că astea nu-s decât palavre; şi am fost sigur de asta, aşa cum sunt toţi oamenii cu raţiune. Acum însă, când bag de seamă că raţiunea şi ştiinţa nu lămuresc, ca să spun exact, nimic, îmi vine să cred că aceste lucruri şi altele asemenea lor pot să fie adevărate, foarte adevărate: ba chiar sunt gata să mă duc să vizitez toate lacurile şi bălţile câte voi putea, şi să văd dacă n-o să izbutesc cumva să pescuiesc soarele. Dar ce e zgomotul ăsta pe care îl aud, care pare fâlfâitul de aripi al unei păsări mari?

Scena a treia Ultima Oră şi Copernic

ULTIMA ORĂ: Copernic, eu sunt, Ultima Oră.

COPERNIC: Ultima Oră? Bine: atunci trebuie să mă supun. Dacă se poate, îngăduie-mi doar să-mi fac testamentul şi să pun ordine în lucrurile mele mai înainte

de a muri.

ULTIMA ORĂ: De ce să mori? Doar eu nu sunt ultima oră a vieţii tale.

COPERNIC: Dar atunci cine eşti? Ultima oră a slujbei religioase?

ULTIMA ORĂ: Te cred, că asta ţi-e mai dragă decât celelalte, când te afli în cor.

COPERNIC: Dar de unde ştii tu că eu sunt canonic? Şi de unde mă cunoşti că mi-ai şi spus, mai înainte, pe nume?

ULTIMA ORĂ: Am luat informaţii despre ţine de la unii care erau acolo jos, pe drum. Pe scurt, eu sunt Ultima Oră a zilei.

COPERNIC: Ah, am înţeles: Prima Oră e bolnavă, şi de aceea ziua nu se vede încă.

ULTIMA ORĂ: Lasă-mă să-ţi spun. Ziua n-o să mai vină, nici azi, nici mâine, nici mai târziu, dacă tu nu iei măsuri.

COPERNIC: Asta-i bunăl să am eu obligaţia să luminez de ziuăl

ULTIMA ORĂ: Am să-ţi spun eu cum. Dar mai înainte de toate, trebuie să vii degrabă cu mine, acasă la Soare, stăpânul meu. O să-ţi spun restul pe drum; şi o parte ţi-o va spune Excelenţa-sa, când o să ajungem la el.

COPERNIC: Prea bine. Dar drumul, dacă nu mă înşel, trebuie să fie foarte lung. Şi cum o să pot eu să duc atâtea provizii, încât să-mi fie de ajuns ca să nu mor de foame cu câţiva ani mai înainte de a ajunge acolo? Pe lângă că domeniile Excelenţei-sale nu cred eu să producă ceva cu care să-mi pot pregăti măcar o singură masă.

ULTIMA ORĂ: Să nu te mai preocupe aceste gânduri. N-o să zăboveşti mult în casa Soarelui; şi călătoria se va face într-o clipă, pentru că eu sunt un spirit, dacă tu nu ştii asta.

COPERNIC: Dar eu sunt un trup.

ULTIMA ORĂ: Bine, bine: nu trebuie să te amesteci în discuţiile astea, pentru că tu nu eşti încă un filosof metafizician. Vino încoa: urcă-te pe umerii mei, şi lasă-mă

pe mine să fac restul.

COPERNIC: Haide: gata! Să vedem la ce duce lucrul ăsta nou.

Scena a patra Copernic şi Soarele

COPERNIC: Prea ilustre Domn.

SOARELE: Scuză-mă, Copernic, dacă nu te invit să şezi: pentru că aici nu se folosesc scaune. Dar o să terminăm repede. Ai şi auzit despre ce e vorba de la slujitoarea mea. Cât despre mine, din ceea ce raportează fata despre calităţile tale, găsesc că eşti foarte potrivit pentru scopul urmărit.

COPERNIC: Domnule, văd în această treabă multe greutăţi.

SOARELE: Greutăţile nu trebuie să sperie pe un om ca tine. Ba chiar se spune că ele întăresc spiritul celui însufleţit de ele. Dar care sunt, la urma urmei, aceste greutăţi?

GOPERNIC: în primul rând, oricât de mare ar fi puterea filosofiei, nu sunt sigur că ea este atât de mare încât să convingă Pământul să înceapă să alerge, în loc să stea liniştit, şi să înceapă să se obosească, în loc să stea să se odihnească: mai ales în aceste vremuri, care nu mai sunt timpuri eroice.

SOARELE: Păi dacă n-ai să poţi să-l convingi, o să-l sileşti.

GOPERNIC: Bucuros, prea ilustre, dacă eu aş fi un Hercule, sau cel puţin un Orlando, şi nu doar un canonic de la Var mia.

SOARELE: Ce-are-a face asta cu chestiunea noastră? Nu se povesteşte oare de un matematician de-al vostru, din antichitate, care spunea că, dacă i s-ar fi dat un punct afară din lume, şi dacă ar fi stat el în acel loc, s-ar fi încumetat să mişte cerul şi pământul? Dar tu nu trebuie să mişti cerul; şi iată că te găseşti într-un loc care se află în afara Pământului. Aşadar, dacă nu eşti mai prejos decât acel matematician antic, nu se poate să nu izbuteşti să-l mişti, cu sau fără voia lui.

GOPERNIC: Domnul meu, lucrul ar fi cu putinţă, dar

pentru asta ar fi nevoie de o pârghie, care ar trebui să fie atât de lungă, că nu numai eu, dar domnia-voastră prea ilustră, oricât ar fi de bogată, n-ar avea totuşi atâta avere încât să-i ajungă pentru a acoperi jumătate din cheltuielile materiei necesare spre a o făuri. O altă greutate mai mare este cea pe care vă voi spune-o acum; ba chiar o grămadă de greutăţi. Pământul până astăzi a deţinut primul tron în lume, adică centrul ei şi (după cum ştiţi) el stătea nemişcat, şi fără altă treabă decât să privească împrejur, şi toate celelalte globuri din univers, atât cele mai mari, cât şi cele mai mici, şi tot aşa cele strălucitoare ca şi cele întunecate, s-au rotit deasupra şi dedesubtul lui şi pe de lături în mod continuu: cu o grabă, cu o activitate, cu o iuţeală, că te ia groaza numai gândindu-te. Şi astfel, toate lucrurile dovedind că se află în serviciul lui, părea că universul seamănă cu o Curte unde Pământul şedea pe un tron, iar celelalte globuri împrejur, ca nişte curteni, ca nişte paznici, ca nişte slujitori ce răspundeau fiecare de câte o funcţie. Aşa că, de fapt, Pământul s-a crezut întotdeauna împăratul lumii; şi într-adevăr, astfel stând lucrurile în trecut, nu se poate spune de loc că el se înşela: ba chiar n-aş tăgădui că ideea lui nu era foarte întemeiată. Ce să vă mai spun apoi despre oameni? întrucât socotindu-ne (aşa cum ne vom socoti întotdeauna) mai mult decât primele şi mai mult decât cele mai importante dintre toate creaturile pământeşti, fiecare dintre noi, deşi nu-i decât o zdreanţă de haină şi deşi n-are măcar un coltuc de pâine uscată de ros, s-a crezut fără doar şi poate a fi un împărat, nu numai al Constantinopolului sau al Germaniei, sau peste jumătate de Pământ, cum erau împăraţii romani, ci un împărat al universului; un împărat al Soarelui, al planetelor, al tuturor stelelor care se văd şi al celor ce nu se văd; şi cauza finală a stelelor, a planetelor, a domniei-voastre prea ilustre, şi a tuturor lucrurilor. Dar acum, dacă vrem ca Pământul să se urnească din acel loc al său din centru, dacă facem astfel ca el să alerge, să se învârtească, ca el să se ostenească necontenit, să execute doar atât, nici mai mult, nici mai puţin cât s-a făcut în trecut, până

acum, de celelalte globuri, în sfârşit, ca el să se numere printre planete, aceasta va aduce după sine că maiestatea-sa pământească, şi maiestăţile-Ior omeneşti vor trebui să libereze tronul, şi să lase puterea, rămânând doar cu zdrenţele lor, şi cu mizeriile lor, care nu sunt puţine.

SOARELE: Unde vrea să ajungă, în sfârşit, cu acest discurs, domnul meu Nicolaus? Poate că are scrupule de conştiinţă, ca fapta sa să nu fie cumva o crimă de lesmaiestate?

COPERNIC: Nu, prea ilustre; pentru că nici codicile, nici digestele, nici cărţile care tratează despre dreptul public, nici cele despre dreptul imperial, nici cele despre dreptul ginţilor, nici cele despre dreptul natural, nu pomenesc despre această crimă de les-maiestate, după câte îmi amintesc. Dar vreau să spun, în esenţă, că fapta noastră nu va fi atât de simplă din punct de vedere material, după cât pare la prima vedere că ar trebui să fie; şi că efectele ei nu vor aparţine numai fizicii: pentru că ea va răsturna gradele demnităţii lucrurilor, şi ordinea existenţelor; va schimba

Scopurile creaturilor; şi prin asta va produce o foarte mare revoluţie şi în metafizică, ba chiar şi în tot ceea ce atinge partea speculativă a ştiinţei. Şi va rezulta de aici că oamenii, chiar dacă vor şti sau vor vrea să discute în mod sănătos, vor fi cu totul alţii decât au fost până acum, sau decât şi-au închipuit că sunt.

SOARELE: Fiul meu, aceste lucruri nu mă sperie de loc: întrucât eu îi port tot atâta respect metafizicii, cât şi fizicii, şi alchimiei, sau necromanţiei, dacă vrei s-o ştii. Şi oamenii se vor mulţumi să fie ceea ce sunt: şi dacă asta n-o să le placă, vor raţiona pe dos, şi argumentând în ciuda evidenţei lucrurilor, cum foarte uşor vor putea face, şi în acest chip vor continua să se considere ceea ce vor vrea, fie baroni, fie duci, fie împăraţi sau ceva şi mai mult decât vor vrea: ei se vor consola cu asta, iar mie aceste păreri ale lor nu-mi vor pricirmi nici cea mai mică neplăcere.

COPERNIC: Haideţi să-i lăsăm în pace pe oameni şi Pământul. Consideraţi, prea ilustre, ceea ce e firesc să se

întâmple cu celelalte planete. Când vor vedea Pământul făcând toate lucrurile pe care le fac ele, şi că a devenit unul dintre ele, nu vor mai vrea nici ele să rămână aşa de netede, simple şi fără podoabe, aşa de pustii şi de triste, cum au fost întotdeauna, şi e Pământul singur să aibă toate acele ornamente: ci vor vrea şi ele să aibă fluviile lor, mările lor, munţii lor, planetele lor şi printre alte lucruri animalele lor şi locuitori; nevăzând nicio raţiune ca ele să fie mai prejos decât Pământul, în nicio privinţă. Şi iată o altă revoluţie foarte mare în lume; şi o sumedenie de neamuri şi de populaţii noi, care într-o clipă se vor vedea apărând din toate părţile, ca ciupercile.

SOARELE: Şi tu o să le laşi să apară, şi să fie câte vor putea să fie: că lumina şi căldura mea o să fie de ajuns pentru toate, fără însă ca eu să-mi sporesc cheltuielile; şi lumea o să aibă cu ce să le hrănească, să le îmbrace, să le adăpostească, să le întreţină în belşug, fără să facă alte datorii.

COPERNIC: Dar să se gândească domnia-voastră prea ilustră puţin mai departe, şi o să vadă că ea produce o altă încurcătură. Că stelele, văzând că domnia-voastră

V-aţi aşezat, nil pe un taburet, ci pe troh, şi că aveţi în jur această Curte frumoasă şi acest popor de planete, nu numai că vor vrea să şadă şi ele şi să se odihnească, dar vor vrea de asemenea să domnească; şi pe cine altcineva au de guvernat decât pe supuşi; dar vor vrea să-şi aibă planetele lor, cum o să aveţi şi domn ia-voastră; fiecare pe ale ei proprii. Care planete noi se va cădea să fie şi ele locuite şi împodobite cum este Pământul. Şi acum n-o să stau să vă mai spun despre bietul neam omenesc, devenit încă mai dinainte ceva mai mult decât nimic, fată chiar şi numai de această lume; la ce se va reduce el când vor exploda atâtea mii de alte lumi, astfel încât să nu existe nici cea mai mică steluţă din calea lactee care să nu şi-o aibă pe a ei? Dar ţinând seama numai de interesul domniei-voastre, spun că până acum domnia voastră aţi fost, dacă nu primul în univers, cu siguranţă al doilea, adică după Pământ, şi nu aţi avut niciun egal; dat fiind că

stelele n-au cutezat să se compare cu domnia-voastră; dar în această nouă stare a universului veţi avea atâţia egali, câte stele vor fi cu lumile lor. Aşa încât luaţi aminte ca această schimbare pe care vrem s-o facem, să nu fie în dauna demnităţii voastre.

SOARELE: Nu ţii minte ce a spus Cezar al vostru când, trecând Alpii, i s-a întâmplat să treacă pe lângă acel târguşor al unor bieţi barbari: că i-ar fi plăcut mai mult dacă ar fi fost primul în acel târguşor, decât să fie al doilea la Roma? Şi mie de asemenea ar trebui să-mi placă mai mult să fiu primul în această lume a noastră, decât al doilea în univers. Dar nu ambiţia e cea care mă împinge să vreau a schimba starea prezentă a lucrurilor: e numai dragostea de linişte, sau ca să spun mai exact, lenea. Astfel încât de faptul de a avea egali sau de a nu avea, şi de a fi pe primul sau pe ultimul loc, mie puţin îmi pasă: pentru că, spre deosebire de Cicero, eu ţin mai mult la odihnă decât la demnitate.

COPERNIC: Această odihnă, prea ilustre, eu, dinspre partea mea, mă voi strădui din răsputeri să vi-o dobândesc. Dar mă îndoiesc, chiar, dacă aş realiza această intenţie, că ea va dura mult timp. Şi mai întâi sunt aproape sigur că nu vor trece mulţi ani şi veţi fi silit să umblaţi rotindu-vă împrejur ca un scripete de puţ, sau ca o piatră de moară, fără a vă schimba însă locul. Apoi am o mică bănuială că până la urmă, după un timp mai scurt sau mai îndelung, o să vă convină mai bine să alergaţi iarăşi: eu nu spun că în jurul pământului, dar ce vă pasă de asta? şi poate că însăşi această rotire împrejur pe care o veţi executa o să servească drept argument ca să vă facă să mai mergeţi. În sfârşit, oricum ar fi, în ciuda oricărei greutăţi şi a oricărui alt motiv, dacă stăruiţi în hotărârea voastră, eu voi încerca să vă slujesc, astfel încât dacă lucrul nu-mi va izbuti, să vă gândiţi că eu n-am putut, şi să nu spuneţi că n-am pus suflet.

SOARELE: Fie aşa cum spui, bunul meu Copernic: încearcă.

COPERNIC: Ne-ar mai rămâne numai o singură

greutate.

SOARELE: Haide, spune care e?

COPERNIC: N-aş vrea ca pentru acest fapt să fiu ars de viu, ca pasărea fenix, pentru că, după ce s-ar întâmpla asta, sunt sigur că n-o să mai renasc din cenuşa mea, cum face pasărea aceea, şi n-o să mai văd, de atunci înainte, faţa domniei-voastre.

SOARELE: Ascultă, Copernic: tu ştii că o dată, pe când voi ăştia, filosofii, nici nu vă născuseră̆ţi încă, adică pe timpul când poezia stăpânea, eu am fost profet. Vreau ca acum să mă laşi să fac pentru ultima oară o profeţie, şi ca în amintirea acelei vechi puteri ale mele, tu să-mi dai crezare. Aşadar, îţi spun că, după tine, unora care vor încuviinţa ceea ce vei fi făcut tu, s-ar putea să li se întâmple să fie arşi, sau altceva asemănător, dar că tu din pricina acestei îndrăzneli, după cât pot eu să ştiu, n-o să păţeşti nimic. Şi dacă tu vrei să fii mai sigur, ia această hotărâre: cartea pe care tu o s-o scrii în acest scop, dedic-o papei. În acest fel, îţi făgăduiesc că n-ai de pierdut nici funcţia de canonic.

DIALOGUL LUI PLOTIN CU PORFIRIU

„Odată, când mie, Porfiriu, îmi dăduse în gând să-mi ridic viaţa, Plotin a băgat de seamă asta şi a venit la mine pe neaşteptate, pe când eram acasă, şi mi-a spus că exprimarea unui astfel de gând nu porneşte dintr-o minte sănătoasă, ci dintr-o stare de melancolie şi m-a silit să-mi schimb gândul”. Porfiriu în *Viaţa lui Plotin*. La fel se spune în cartea despre viaţa lui Porfiriu scrisă de Eunapiu, care adaugă că Plotin a aşternut în scris convorbirea avută cu Porfiriu cu acel prilej.

PLOTIN: Porfiriu, tu ştii că eu îţi sunt prieten, şi ştii cât de statornic, şi nu trebuie să te mire că îţi observ faptele şi spusele şi starea cu o deosebită curiozitate, pentru că ea provine din faptul că te am aproape de inima mea. De mai multe zile te văd trist şi foarte îngândurat, ai o astfel de privire, şi laşi să-ţi scape unele cuvinte, în sfârşit, fără alte pregătiri şi ocoluri, eu cred că tu ţi-ai pus în cap un gând rău. PORFIRIU: Cum, ce vrei să spui?

PLOTIN: Un gând rău împotriva ta însuţi. Lucrul nu-i bine nici măcar să-l numeşti. Ascultă, dragul meu Porfiriu, nu-mi ascunde adevărul; nu fi nedrept cu marea dragoste pe care o simţim unul faţă de altul de atâta timp. Ştiu bine că nu-ţi place să-ţi vorbesc astfel, şi înţeleg că ai fi ţinut să-ţi rămână gândul ascuns, dar despre un lucru atât de grav eu nu puteam să tac, şi ţie n-ar trebui să-ţi vie greu să-l discuţi cu cineva care te iubeşte la îel ca pe sine însuşi. Să discutăm împreună pe îndelete, şi să căutăm să vedem motivele; tu o să-ţi deschizi sufletul faţă de mine, o să te vaiţi, o să plângi, fiindcă eu merit încrederea ta, şi la sfârşit eu n-o să te mai împiedic să faci ceea ce noi o să găsim că este raţional să faci, şi spre folosul tău.

PORFIRIU: Eu nu ţi-am refuzat niciodată nimic din tot ce mi-ai cerut, dragul meu Plotin. Şi acum îţi mărturisesc un lucru pe care aş fi vrut să-l ţin ascuns, şi pe care nu l-aş mărturisi altcuiva pentru nimic pe lume; mărturisesc că ceea ce îţi închipui despre intenţia mea este adevărat. Dacă îţi place ca noi să începem să discutăm despre acest subiect, deşi sufletului meu îi displace mult, întrucât atari hotărâri se pare că au nevoie de cea mai adâncă tăcere, şi că mintea cufundată în astfel de gânduri vrea să fie solitară şi închisă în ea însăşi mai mult ca oricând, totuşi eu sunt gata să fac şi cu privire la asta aşa cum vrei tu. Ba chiar voi începe eu, şi o să-ţi spun că această înclinaţie a mea nu purcede de la vreo nenorocire care mi s-a întâmplat, sau la care mă aştept să mi se întâmple, ci dintr-o plictiseală de viaţă, dintr-o plictiseală pe care o simt, atât de puternică, încât seamănă cu o durere şi cu o zvârcolire, de parcă nu numai că aş cunoaşte, dar aş vedea, aş gusta, aş atinge deşertăciunea oricărui lucru ce mi se întâmplă în tot timpul. Astfel încât, nu numai intelectul meu, dar toată sensibilitatea trupului meu este (e un fel ciudat de a vorbi, dar potrivit cazului) plină de această deşertăciune. Şi acum în primul rând n-o să-mi poţi spune că această înclinare a mea nu este raţională, deşi voi admite cu uşurinţă că ea provine în bună parte dintr-o indispoziţie a trupului. Dar cu toate acestea,

ea este foarte raţională, ba chiar în afară de ea toate celelalte stări ale oamenilor, de orice fel ar fi ele, pe care le trăiesc şi datorită cărora socot că viaţa şi lucrurile omeneşti au vreo substanţă, sunt, una mai mult, alta mai puţin, departe de raţiune, şi se întemeiază pe vreo eroare sau pe vreo închipuire falsă. Şi niciun lucru nu este mai raţional decât plictiseala. Plăcerile sunt toate deşarte. Însăşi durerea, vorbesc despre aceea a sufletului, de cele mai multe ori este deşartă, pentru că dacă te uiţi la cauza şi la obiectul ei, privind-o bine, ea nu are decât o mică realitate sau chiar niciuna. La fel spun despre teamă, la fel despre speranţă. Numai plictiseala, care se naşte întotdeauna din deşertăciunea tuturor lucrurilor, nu este niciodată deşertăciune, nici eroare, nu e niciodată întemeiată pe ceva fals. Şi se poate spune că toate celelalte fiind deşertăciune, la plictiseală se reduce, şi în ea constă tot ceea ce are substanţial şi real viaţa oamenilor.

PLOTIN: Fie şi aşa. Nu vreau să te contrazic acum cu privire la asta. Dar noi trebuie să privim faptul pe care tu îl arăţi; spun, să-l privim mai îndeaproape, şi în el însuşi. Eu n-o să-ţi mai amintesc sentinţa lui Platon, potrivit căreia, după cum ştii, omului nu-i este permis, ca sclav trecător, să se sustragă prin propria lui putere de la acea temniţă, aproape, în care el se află prin voinţa Zeilor, adică să se lipsească de viaţă de bunăvoie.

PORFIRIU: Te rog, dragul meu Plotin, să-l lăsăm acum de o parte pe Platon, şi doctrina lui şi fantezia lui. Una este să lauzi, să comentezi, să aperi anumite opinii în şcoli şi în cărţi, şi alta este să le urmezi în viaţa practică. La şcoală şi în cărţi, am fost liberi să aprobăm sentimentele lui Platon şi să le urmăm, deoarece astfel e obiceiul azi; în viaţă, nu numai că nu le aprob, dar mai degrabă le detest. Ştiu că se spune că Platon răspândea prin scrierile sale doctrina vieţii viitoare, pentru ca oamenii, cuprinşi de îndoială şi de bănuială cu privire la starea lor de după moarte, din cauza acestei nesiguranţe şi de teama pedepselor şi a nenorocirilor viitoare, se

zbţineau în viaţă de a face nedreptăţi şi de la alte fapte rele. Dacă eu aş crede că Platon a fost. autorul acestor îndoieli, şi al acestor credinţe, şi că ele erau invenţiile lui, i-aş spune: vezi tu, Platon, cât a fost natura sau soarta sau necesitatea sau oricare altă putere autoare şi stăpână a universului, şi cât este ea în mod continuu de duşmancă speciei noastre. Căreia din multe, ba chiar din nenumărate pricini i s-ar putea contesta superioritatea pe care noi, din alte motive, ne-o arogăm că o avem printre animale, nu i se va găsi totuşi niciun motiv pentru care să i se poată lua întâietatea pe care foarte bătrânul Homer i-o atribuia, adică întâietatea nefericirii. Totuşi, natura ne-a dat ca leac al tuturor relelor moartea, care ar fi puţin temută de cei ce n-au folosit mult raţionamentele intelectului, şi ar fi chiar dorită de către ceilalţi. Şi ar fi o mângâiere foarte dulce în viaţa noastră, plină de atâtea dureri, aşteptarea şi gândul sfârşitului nostru. Tu cu această îndoială teribilă, trezită de tine în minţile oamenilor, i-ai luat acestui gând orice dulceaţă, şi l-ai făcut cel mai amar dintre toate gândurile. Tu eşti pricina că-i vedem pe cei mai nefericiţi muritori temându-se mai mult de port decât de furtună, şi fugind cu gândul de singurul lor leac şi repaus pentru neliniştile prezente şi pentru chinurile vieţii. Tu ai fost mai crud cu oamenii decât soarta sau necesitatea sau natura. Şi minţile noastre neputând să dezlege în vreun fel această îndoială, nici să scape vreodată de ea, tu i-ai adus pe semenii tăi pentru totdeauna în această situaţie, că moartea le va fi plină de teamă, şi mai mizeră încă decât viaţa. De aceea, în timp ce toate celelalte animale mor fără vreo teamă, prin opera ta, liniştea şi siguranţa sufletului sunt excluse pe A’eci până şi din ultimul ceas al omului. Asta-i mai lipsea, o Plat. on, marei nefericiri a speciei omeneşti.

Pe lângă că rezultatul pe care tu ţi-l propuseseşi, de a-i face pe oameni să se abţină de la violenţe şi nedreptăţi, nici n-a fost atins. Fiindcă acele îndoieli şi acele credinţe îi înspăimântă pe toţi oamenii numai în ultimele lor ceasuri, când ei nu mai sunt în stare să facă vreun rău; în cursul vieţii îi înspăimântă adesea pe cei buni, care nu vor să

vatăme, ci să fie de folos; îi înspăimântă pe cei timizi şi pe cei slabi trupeşte, care n-au împotriva violenţelor şi nedreptăţilor nici înclinarea naturală, nici inima şi mâna îndeajuns de tari. Dar pe cei cutezători şi pe cei îndrăzneţi, pe cei care simt prea puţin puterea imaginaţiei, în sfârşit, pe cei cărora în genere le-ar trebui un alt frâu decât legea singură, ele nu-i înspăimântă, nici nu-i opresc de la faptele rele, aşa după cum vedem din exemplele zilnice, şi după cum ne-o arată experienţa tuturor secolelor, din zilele tale până astăzi. Legile bune şi mai ales educaţia bună, şi cultura moravurilor şi a minţilor sunt cele ce păstrează în societatea oamenilor justiţia şi bunătatea, pentru că sufletele cultivate şi rafinate de oarecare civilizaţie, şi obişnuite să se gândească întrucâtva la lucruri, şi să-şi folosească cât de cât înţelegerea, aproape cu necesitate şi aproape întotdeauna au oroare de a ridica mâna asupra semenilor lor şi de a şi-o mânji în sângele lor; sunt de cele mai multe ori străini de orice fel de faptă dăunătoare altuia, şi rare ori şi cu greutate ajung să se expună la pericolul pe care îl atrage după ea călcarea legilor.] \u mai au însă acest efect bun închipuirile ameninţătoare, şi opiniile rele ale unor lucruri crude şi înspăimântătoare; ba chiar, aşa cum fac de obicei mulţimea şi cruzimea supliciilor pe care le folosesc statele, ele sporesc şi mai mult, pe de o parte laşitatea sufletului, şi pe de alta ferocitatea lui, principalele duşmance şi calamităţi ale societăţii omeneşti.

Dar tu le-ai pus dinainte şi le-ai făgăduit celor buni răsplata. Ce răsplată? O stare care ne apare plină de plictiseală şi mai puţin tolerabilă chiar decât această viaţă. Fiecăruia îi apare evidentă severitatea supliciilor tale, dar dulceaţa răsplăţii tale este ascunsă şi secretă, neputând fi înţeleasă de o minte de om. De aceea, o astfel de răsplată nu poate avea puterea de a ne ademeni spre dreptate şi virtute. Şi într-adevăr, dacă foarte puţini ticăloşi, de teama acelui înspăimântător iad al tău se abţin de la vreo faptă rea, eu mă încumet să afirm că niciodată vreunul bun, nici în cel mai mic act al său, n-a fost împins să facă bine din

dorinţa acelui rai al tău. Căci raiul tău nu poate să aibă pentru imaginaţia noastră înfăţişarea unui lucru de dorit. Dar pe lângă că numai de o foarte uşoară mângâiere ar putea fi chiar aşteptarea sigură a acestui bine, ce altă speranţă ai mai lăsat tu, pe care s-o poată avea cei virtuoşi şi drepţi, dacă acel Minos al tău şi acel Eac şi Radamante, judecători foarte severi şi neînduplecaţi, nu au să ierte nicio umbră sau nicio tifmă de vină? Şi cafe este omul care să se poată simţi sau crede atât de curat şi de pur cum îl ceri tu? Astfel încât atingerea acelei fericiri, oricare ar fi ea, devine aproape cu neputinţă; şi nu va fi de ajuns nici conştiinţa celei mai drepte şi mai dureroase vieţi spre a-i da omului, la sfârşit, siguranţa stării lui viitoare, şi a-l scăpa de spaima pedepselor. Astfel, prin doctrina ta, teama, întrecând la o distanţă nesfârşit de lungă speranţa, este făcută stăpâna omului, şi fructul acestei doctrine până în cele din urmă este următorul: neamul omenesc, exemplu admirabil de nefericire în această viaţă, aşteaptă, nu ca moartea să fie sfârşitul nenorocirilor lui, ci ca el să fie mult mai nenorocit şi după moarte. Prin asta tu ai întrecut în cruzime nu numai natura şi soarta, dar şi pe cel mai înspăimântător tiran şi pe cel mai nemilos călău din lume.

Dar cu ce barbarie se poate compara hotărârea ta de a nu-i îngădui omului să-şi pună capăt chinurilor, durerilor, neliniştilor, învingând groaza de moarte şi lipsindu-se în mod voit de spirit? Desigur, în celelalte animale nu-şi află locul dorinţa de a sfârşi cu viaţa, pentru că nefericirile lor au margini mai apropiate decât nefericirile omului; nu şi-ar afla locul de asemenea nici curajul de a-şi stinge viaţa de bunăvoie. Dar dacă totuşi atari înclinări ar fi în firea animalelor, nicio piedică nu li s-ar pune în cale pentru ca ele să nu poată muri; nicio oprelişte, nicio îndoială nu le-ar lua putinţa de a se scăpa de relele lor. Iată că tu şi în această privinţă ne faci inferiori animalelor, şi acea libertate pe care ar avea-o ele, dacă li s-ar întâmpla să o folosească, aceea pe care însăşi natura, atât de avară faţă de noi, nu le-a tăgăduit-o, la om dispare din cauza ta. Aşa încât singurul fel de vieţuitoare care este capabil de

dorinţa morţii, el singur nu are în mâna lui moartea. Natura, soarta şi întâmplarea ne biciuiesc încontinuu până la sânge, spre chinul nostru şi cu o durere de nedescris; tu alergi, şi ne legi strâns braţele, şi ne fereci în lanţuri picioarele, astfel încât să nu ne mai fie cu putinţă nici să ne ferim, nici să ne dăm înapoi din faţa loviturilor lor. Într-adevăr, când privesc la imensitatea nefericirii omeneşti, mă gândesc că doctrina ta trebuie învinovăţită mai mult decât orice alt lucru de această nefericire, şi că e potrivit ca oamenii să se plângă mult mai mult de tine decât de natură. Care deşi, e adevărat, nu ne-a destinat decât o viaţă foarte nefericită, pe de altă parte însă ne-a lăsat să o putem sfârşi oricând am vrea. Şi în primul rând nu se poate spune niciodată că este foarte mare o nenorocire care, dacă vreau, poate să devină foarte scurtă ca durată; apoi, chiar dacă omul nu s-ar hotărî să-şi ridice viaţa, numai gândul că ar putea, când pofteşte, să se sustragă nenorocirii, i-ar fi de o atât de mare mângâiere şi uşurare în orice nenorocire, încât numai prin puterea lui toate i s-ar părea uşor de îndurat. Astfel încât greutatea de nesuportat a nefericirii noastre, în primul rând nu în altceva trebuie să fie văzută, cât în această îndoială de a nu putea, în orice moment, curmând în mod voluntar propria noastră viaţă, să nu cădem într-o nenorocire cu mult mai mare decât cea prezentă. Nu numai mai mare, dar de o atrocitate şi de o lungime de nedescris, încât admiţând că prezentul este sigur, şi pedepsele acelea nesigure, cu toate acestea logic trebuie ca teama de ele, fără nicio asemuire sau comparaţie, să întreacă teama de orice rău cu putinţă din această viaţă. Această îndoială, o Platou, veor ţi-a fost să o trezeşti în noi, dar mai înainte se va stinge seminţia oamenilor decât ea să fie dezlegată. Dar niciun lucru nu se naşte, şi nici nu se va mai naşte vreodată, tot atât de aducător de nenorociri şi de funest pentru specia omenească ca mintea ta.

Aceste lucruri i le-aş spune, dacă aş crede că Platon a fost autorul sau născocitorul acelei doctrine, dar eu ştiu foarte bine că n-a fost. Dar în orice caz, asupra acestei

materii s-a spus îndeajuns, şi aş vrea ca noi să o lăsăm acum de o parte.

PLOTIN: Porfiriu, într-adevăr, după cum ştii, eu îl iubesc pe Platon, dar nu din această cauză aş vrea să discut invocând autoritatea lui, mai ales cu tine şi într-o astfel de chestiune, ci vreau să discut în mod raţional. Şi dacă am atins aşa în treacăt o anumită sentinţă platonică, am făcut-o mai mult ca să mă folosesc de un fel de introducere, decât de altceva. Şi reluând raţionamentul pe care îl aveam în minte, spun că nu numai Platon, sau oricare alt filosof, dar însăşi natura pare să ne înveţe că a pleca din lume prin simpla noastră voinţă nu este un lucru îngădut. Nu e necesar să mă lungesc la vorbă cu privire la acest punct, pentru că dacă tu ai să te gândeşti puţin, nu se poate ca singur să nu recunoşti că a te ucide cu propria mină, fără vreo necesitate, este în contra naturii. Ba chiar, pentru a spune şi mai bine, este actul cel mai contrariu naturii care se poate săvârşi. Pentru că toată ordinea lucrurilor ar fi răsturnată, dacă s-ar putea distruge ele însele. Şi se pare că este o contradicţie ca cineva să se folosească de viaţă spre a stinge însăşi viaţa, ca fiinţa să ne slujească la nefiinţă. Pe lângă că, dacă vreun lucru ne este poruncit şi ordonat de către natură, desigur ea ne comandă în modul cel mai strict şi mai presus de orice, şi nu numai oamenilor, ci la fel oricărei creaturi din univers, de a năzui la conservarea proprie, şi de a o obţine în toate felurile, ceea ce este tocmai contrariul sinuciderii. Şi fără alte argumente, nu simţim noi că înclinaţia noastră ea însăşi ne îndeamnă şi ne face să urâm moartea, şi să ne temem şi să avem groază de ea, chiar şi în ciuda noastră? Aşadar, deoarece acest act al sinuciderii este contrariu naturii, şi atât de contrariu după cum vedem, eu nu m-aş putea convinge că este un lucru permis.

PORFIRIU: Eu am ţinut deja seama de toate aceste lucruri, întrucât după cum ai spus, nu-i cu putinţă ca sufletul să nu le observe, oricât de puţin ar sta cineva să se gândească la această chestiune. Mi se pare că argumentelor tale li se poate răspunde prin multe altele, şi

în mai multe feluri, dar voi încerca să fiu scurt. Tu te îndoieşti dacă ne este îngăduit să murim fără necesitate, eu te întreb dacă ne este îngăduit să fim nefericiţi. Natura opreşte sinuciderea. Ciudat mi s-ar părea ca neavând ea voinţa sau puterea nici să mă facă fericit, nici să mă scape de nefericire, să aibă căderea să mă oblige să trăiesc. Desigur că dacă natura a pus în noi dragostea de conservarea proprie, şi ura faţă de moarte, ea nu ne-a dat mai puţin ura faţă de nefericire, şi dragostea faţă de mai binele nostru, ba chiar aceste ultime înclinaţii cu atât mai mari şi cu atât mai importante cu cât fericirea este scopul oricărui act al nostru şi al oricărei dragoste şi un a noastre, şi întrucât nu se fuge de moarte, nici nu se iubeşte viaţa, în ea însăşi, ci din respect şi dragoste pentru mai binele nostru, şi din ură faţă de rău şi de ceva dăunător nouă. Deci cum poate să fie contrariu naturii, ca eu să fug de nefericire în singurul fel pe care îl au oamenii de a fugi de ea? care e cel de a ieşi din viaţă, pentru că în timp ce sunt viu, eu n-o pot evita. Şi cum poate să fie adevărat că natura îmi interzice să-i dau ascultare morţii, care fără nicio îndoială că este mai binele meu, şi să resping viaţa care, în mod evident ajunge să-mi fie dăunătoare şi rea, deoarece nu poate să-mi folosească la altceva decât să mă facă să sufăr, şi doar la aceasta în mod necesar îmi foloseşte şi mă conduce în realitate?

PLOTIN: în orice caz, aceste lucruri nu mă conving că sinuciderea nu este contra naturii, pentru că mintea noastră simte o prea evidentă împotrivire şi oroare faţă de moarte, şi noi vedem că animalele care (când nu sunt silite de oameni sau nu se rătăcesc) fac orice lucru în mod natural, nu numai că nu ajung niciodată la acest act, dar oricât ar fi de chinuite şi de nenorocite, ele sunt foarte străine de el. Şi în sfârşit, nu se află decât numai printre oameni câte unul care să-l săvârşească, şi nicidecum printre acele popoare care au un fel de a trăi natural, întrucât la acestea nu se va afla niciunul care să nu aibă oroare de acest act, în cazul că ar avea vreo ştire despre el sau că şi l-ar putea închipui, ci numai printre populaţiile

noastre stricate şi corupte, care nu. trăiesc conform naturii.

PORFIRIU: Ei bine, eu vreau să-ţi admit şi că această acţiune este contrarie naturii, aşa cum vrei tu. Dar ce înseamnă asta; dacă noi nu suntem fiinţe naturale, ca să spunem astfel, înţeleg atunci că suntem oameni civilizaţi. Compară-ne, nu spun cu fiinţele din orice altă specie pe care o vrei tu, dar cu acele naţiuni de prin părţile Indiei şi ale Etiopiei care, după cum se spune, păstrează încă obiceiurile primitive şi sălbatice, şi ţi se va părea greu să poţi spune că şi unele şi altele sunt fiinţe ale unei aceleiaşi specii. Şi această, cum să spun, transformare a noastră, şi această mutaţie a vieţii, şi mai ales a sufletului, eu am fost întotdeauna sigur că nu s-a produs fără o infinită sporire a nefericirii noastre. Desigur că populaţiile acelea sălbatice nu simt niciodată dorinţa de a sfârşi cu viaţa, nici măcar nu le trece prin minte că moartea poate fi dorită, în timp ce oamenii obişnuiţi cu felul nostru de viaţă şi, cum spunem, civilizaţi, o doresc foarte adesea, şi uneori chiar şi-o provoacă. Însă, dacă îi este permis omului civilizat, şi să trăiască contra naturii, şi să fie atât de nenorocit contra naturii, pentru ce nu i-ar fi permis să şi moară contra naturii? dat fiind că de această nouă nefericire, care rezultă pentru noi din schimbarea stării de mai înainte, nici nu ne putem libera altfel, decât prin moarte. Cât despre reîntoarcerea noastră la acea primă stare, şi la viaţa arătată nouă de către natură, aceasta abia de s-ar mai putea, şi poate chiar de loc, cu privire la starea exterioară, iar în ce priveşte starea interioară, care este cea care contează mai mult, fără nicio îndoială că ar fi cu desăvârşire cu neputinţă. Ce lucru este mai puţin firesc decât leacul? Atât cel care se exercită cu mâna, cât şi cel care lucrează cu ajutorul doctoriilor? Atât unul cât şi celălalt, în cea mai mare parte, atât în operaţiile pe care le fac, cât şi în materiile, în instrumentele şi în mijloacele pe care le folosesc, sunt foarte departe de natură, şi animalele şi oamenii sălbatici nu le cunosc. Cu toate acestea, întrucât şi bolile pe care ele vor să le vindece sunt

în afară de natură, şi nu se produc decât din pricina civilizaţiei, adică a corupţiei stării noastre, aceste meşteşuguri, deşi nu sunt naturale, sunt şi se consideră oportune, şi chiar necesare. Astfel acest act al sinuciderii, care ne liberează de nefericirea pe care ne-a adus-o corupţia, deoarece este contrariu naturii, nu urmează că este condamnabil, pentru cele nenaturale trebuind un leac nenatural. Şi ar fi totuşi aspru şi nedrept ca raţiunea, care spre a ne face şi mai nenorociţi decât suntem de la natură obişnuieşte să contrazică natura în celelalte lucruri, în acesta s-ar alia cu ea, pentru a ne lua până şi ultima scăpare ce ne mai rămâne, aceea singură pe care raţiunea ne-o arată, şi să ne constrângă să stăruim în nenorocire.

Acesta-i adevărul, Plotin. Acea natură primitivă a oamenilor antici, şi a popoarelor sălbatice şi inculte, nu mai este natura noastră; căci obişnuinţa şi raţiunea au făcut în noi o altă natură, pe care noi o avem, şi o vom avea întotdeauna, în locul celei dintâi. Nu era natural pentru om la început să-şi provoace moartea în mod voluntar, dar nici nu era natural să o dorească. Astăzi şi unul şi celălalt sunt lucruri naturale, adică conforme cu noua noastră natură, care născându-se încă şi agitându-se în mod necesar, ca şi cea veche, spre ceea ce ne apare ca fiind mai binele nostru, face astfel că noi de multe ori dorim şi căutăm ceea ce într-adevăr este cel mai mare bine al omului, adică moartea. Şi nu e de mirare, căci această a doua natură este guvernată şi condusă în cea mai mare parte de raţiune. Care afirmă ca foarte sigur, că moartea nu este cu adevărat un rău, cum ne porunceşte impresia primitivă, ba dimpotrivă, este singurul leac folositor pentru relele noastre, lucrul cel mai de dorit pentru oameni, şi cel mai bun. Atunci întreb eu: măsoară oamenii civilizaţi celelalte acţiuni ale lor după natura primitivă? Când, şi care acţiune oare? Nu după natura primitivă, ci după natura cealaltă, vrem adică să spunem după raţiune. Pentru ce numai acest act de a-ţi lua viaţa va trebui să se măsoare nu după natura nouă sau a raţiunii, ci după natura primitivă? Pentru ce va trebui natura primitivă,

care nu mai dă lege vieţii noastre, să dea lege morţii? Pentru ce nu trebuie ca raţiunea să guverneze moartea, întrucât ea cârmuieşte viaţa? Şi noi vedem că de fapt, atât raţiunea cât şi nefericirea stării noastre prezente, nu numai că sting mai ales la cei nefericiţi şi la cei îndureraţi acea oroare înnăscută faţă de moarte, despre care vorbeai, dar o schimbă în dorinţă şi iubire cum am zis mai înainte. Odată născută această dorinţă şi iubire care, după natură, nu s-ar fi putut naşte, şi existând nefericirea produsă de schimbarea noastră, şi nu voită de natură, ar fi evidentă nepotrivirea şi contradicţia, dacă ar mai rămâne interzicerea naturală a sinuciderii. Aceasta mi se pare că e de ajuns pentru a şti dacă îţi este îngăduit să te ucizi tu însuţi. Rămâne de văzut dacă este util.

PLOTIN: Despre aceasta nu-i necesar să-mi vorbeşti, dragul meu Porfiriu, deoarece dacă această acţiune este îngăduită (pentru că una care nu este justă şi cinstită nu admit că poate să fie de folos), eu nu am nicio îndoială că nu este foarte utilă. Pentru că de fapt întrebarea se reduce la aceasta: care din cele două lucruri este cel mai bun, să nu suferi, sau să suferi. Ştiu bine că să te bucuri şi să suferi totodată, probabil că ar fi lucrul ales aproape de toţi oamenii, mai degrabă decât să nu suferi şi nici să nu te bucuri, atât de mare fiind dorinţa, şi pentru a spune astfel, setea pe care sufletul o are de a se bucura. Dar discuţia nu cade asupra acestor termeni, pentru că bucuria şi plăcerea, ca să vorbim deschis, sunt tot atât de imposibile, pe cât este suferinţa de neevitat. Şi spun o suferinţă tot atât de continuă, pe cât de continuă este dorinţa şi nevoia pe care le avem de bucurie şi de fericire, şi care nu este îndeplinită niciodată, şi lăsând la o parte suferinţele particulare şi accidentale care i se întâmplă fiecărui om, şi care sunt la fel de sigure, înţelegând să spun prin asta, că este sigur că trebuie să i se întâmple (mai mult sau mai puţin, şi într-un fel sau altul), mai ales în cea mai aventuroasă viaţă din lume. Şi într-adevăr, o singură suferinţă scurtă, pe care omul ar fi sigur că dacă ar continua să trăiască, ar trebui să o îndure, ar fi de ajuns

ca, după raţiune, moartea să fie de preferat vieţii, pentru că această suferinţă n-ar avea vreo compensaţie, în viaţa noastră neputând să se producă vreun bine sau vreo plăcere adevărată.

PORFIRIU: Mie mi se pare că însăşi plictiseala, şi faptul de a te afla lipsit de orice speranţă a unei stări şi a unei soarte mai bune, sunt cauze suficiente spre a trezi dorinţa de a sfârşi cu viaţa, chiar şi la cel ce se află într-o stare şi cu o soartă, nu numai bune, ci chiar prospere. Şi de multe ori m-am mirat că nicăieri nu se vede făcută vreo menţiune despre principi ce au vrut să moară numai din plictiseală, şi din saţietate faţă de starea lor proprie, aşa cum se citeşte şi se aude tot timpul despre alţi oameni particulari. Cum erau cei ce, după ce îl auziseră pe Hegesius, filosof cirenaic, rostindu-şi lecţiile lui despre nefericirea vieţii, ieşind din şcoală se duceau şi se omorau; de aceea acest Hegesius a fost supranumit cel ce te convinge să mori şi se spune, după cum cred că ştii, că până la urmă regele Ptolemeu i-a interzis să mai discute despre acest subiect. Deşi se află scris despre unii, ca de pildă despre regele Mitridate, despre Cleopatra, despre Oton romanul, şi poate şi despre alţi câţiva principi, care s-au ucis ei singuri, că toţi aceştia au fost împinşi la moarte aflându-se în nenorociri şi în suferinţă, şi pentru a scăpa de altele şi mai mari; eu aş fi crezut însă că principii, mai uşor decât ceilalţi, ar fi trebuit să resimtă ură faţă de starea lor, şi dezgust faţă de toate lucrurile, şi să dorească să moară. Pentru că, aflându-se în vârful a ceea ce se numeşte fericirea omenească, mai având puţine altele de sperat, şi niciunul poate din cele ce se cheamă bunuri ale vieţii (deoarece le posedă pe toate), nu-şi pot făgădui un mâine mai bun decât ziua de astăzi. Şi întotdeauna prezentul, oricât de norocos ar fi el, este trist şi neplăcut; numai viitorul poate să placă. Dar oricum ar fi, în sfârşit, noi putem să înţelegem că (exceptând frica de lucrurile dintr-o altă lume) ceea ce îi opreşte pe oameni să se lepede de viaţă de bunăvoie, şi ceea ce îi face să o iubească şi să o prefere morţii, nu este altceva decât o simplă eroare foarte

evidentă, ca să spunem astfel, de calcul şi de măsură, adică o eroare care se face calculând, măsurând, şi comparând între ele, foloasele şi pagubele. Eroare care se produce, s-ar putea spune, de atâtea ori câte sunt momentele în care fiecare îmbrăţişează viaţa, sau consimte să trăiască şi se mulţumeşte cu ea, fie sau prin judecată şi prin voinţă, fie numai prin faptul de a trăi.

PLOTIN: Aşa este într-adevăr, dragul meu Porfiriu. Dar cu toate acestea, lasă-mă să te sfătuiesc, şi chiar îngăduie-mi să te rog să-ţi apleci urechea, cu privire la această intenţie a ta, mai degrabă la natură decât la raţiune. Şi zic la acea natură primitivă, la acea maică a noastră şi a universului, care deşi n-a arătat că ne iubeşte, şi deşi ne-a făcut nefericiţi, totuşi ne-a fost mai puţin duşmancă şi mai puţin nefastă decât ne-am fost noi cu propria noastră minte, cu curiozitatea noastră neîncetată şi nemăsurată, cu speculaţiile, cu raţionamentele, cu visele, cu opiniile şi doctrinele noastre mizere, căci ea, mai ales, s-a silit să ne vindece de nefericire, ascunzându-ne-o sau transfigurându-ne-o, în cea mai mare parte. Şi oricât de mare ar fi schimbarea noastră, şi micşorată în noi puterea naturii, totuşi aceasta nu e redusă la nimic, nici noi nu ne-am schimbat şi înnoit până într-atât, încât să nu mai rămână în fiecare din noi o mare parte din omul vechi. Ceea ce, cu toată prostia noastră, niciodată nu va putea să fie altfel. Iată, aceasta pe care tu o numeşti greşeală de calcul, este într-adevăr, o greşeală, şi tot atât de mare pe cât este de palpabilă, şi totuşi ea este săvârşită neîncetat, şi nu numai de proşti şi de idioţi, ci şi de inteligenţi, de învăţaţi, de înţelepţi, şi se va săvârşi pe veci dacă natura, ea însăşi, care a produs acest neam al nostru, şi chiar judecata şi propria mână a oamenilor nu o fac să înceteze. Şi crede-mă că nu este silă de viaţă, nu-i disperare, nu-i sentiment al nimicniciei lucrurilor, al deşertăciunii grijilor, al singurătăţii omului, nu-i ură de lume şi de tine însuţi care să poată dura mult, cu toate că aceste dispoziţii ale sufletului sunt foarte raţionale, şi contrariile lor iraţionale. Dar cu toate acestea, după ce a trecut câtva timp, după ce

s-a schimbat uşor dispoziţia trupului, puţin câte puţin, şi deseori chiar dintr-odată, pentru motive foarte mici şi de-abia perceptibile, îţi revine gustul de viaţă, se naşte când o nouă speranţă, când alta, şi lucrurile omeneşti îşi reiau vechea înfăţişare, şi se înfăţişează iar ca demne de-o oarecare luare aminte, nu însă intelectului ci, ca să spunem astfel, chiar sensibilităţii sufleteşti. Şi aceasta e de ajuns spre a face ca cineva, deşi cunoaşte bine adevărul şi e convins de el, cu toate acestea, în ciuda raţiunii, să continue a rămâne în viaţă, şi să procedeze cu ea cum fac şi ceilalţi, pentru că aceasta sensibilitate (S6 poate spune), şi nu intelectul, e cea care ne guvernează.

Fie că e raţională sinuciderea, fie că e împotriva raţiunii împăcarea sufletului cu viaţa, sigur e că prima este un act crud şi inuman. Şi nu trebuie să-ţi placă mai mult, nici să preferi să fii un monstru după raţiune, mai degrabă decât un om după natură. Şi pentru ce, de asemenea, să nu vrem noi să ţinem seama de loc de prietepii, de rudele de sânge, de fiii, de fraţii, de părinţii, de soţia, de persoanele de încredere şi de servitorii cu care suntem obişnuiţi să trăim de multă vreme, şi pe care murind trebuie să-i părăsim pentru totdeauna, şi să nu simţim în inima noastră nicio durere de această despărţire, nici să nu ţinem seama de ceea ce vor simţi ei, atât din cauza pierderii unei persoane scumpe sau familiare lor, cât şi din cauza grozăviei actului? Eu ştiu bine că sufletul înţeleptului nu trebuie să fie prea slab, nici să se lase biruit de milă şi de jale până într-atât încât să fie tulburat, să se prăbuşească la pământ, să cedeze, şi să leşine ca un laş, să-şi petreacă timpul într-un plâns nesfârşit, şi în acte nedemne de tăria celui ce are o deplină şi adâncă cunoaştere a condiţiei omeneşti. Dar această tărie de suflet trebuie să fie folosită în acele împrejurări triste care ne vin de la soartă, şi care nu se pot evita, şi să nu abuzăm de ea, lipsindu-ne de bunăvoie, pentru totdeauna, de vederea, de convorbirea, de apropierea celor scumpi nouă. Să consideri ca nimic durerea despărţirii şi a pierderii rudelor, a prietenilor intimi, a tovarăşilor sau să nu fii în stare să simţi vreo

durere la o astfel de întâmplare, nu este fapta unui înţelept, ci a unui sălbatic. Să nu ţii de loc seama că prin omorârea ta îi îndurerezi pe prieteni şi pe cei devotaţi ţie înseamnă să nu-ţi pese de loc de altul, şi să-ţi pese prea mult de tine însuţi. Şi într-adevăr, cel ce se ucide el însuşi nu are grijă, nici nu se gândeşte la altcineva, nu urmăreşte decât folosul propriu, şi azvârle, ca să spunem astfel, departe de el pe toţi semenii, şi tot neamul omenesc, aşa încât în această acţiune a lui de a se lepăda de viaţă apare cea mai sinceră, cea mai sordidă, şi desigur cea mai puţin frumoasă şi mai puţin generoasă iubire de tine însuţi, care există pe lume.

Ca încheiere, dragul meu Porfiriu, printre supărările şi relele vieţii, oricât de multe şi de neîncetate ar fi ele, dacă, după cum ţi se întâmplă astăzi ţie, nu se produc nenorociri şi necazuri din cale afară de mari, nici groaznice dureri trupeşti, ele nu sunt greu de suportat, mai ales de către un om înţelept şi puternic, cum eşti tu. Şi viaţa este un lucru de o atât de mică importanţă, încât omul, în ce-l priveşte, n-ar trebui să fie prea îngrijorat, nici să şi-o păstreze, nici să nu şi-o piardă. De aceea, fără să stea să cântărească orice lucru cu o prea mare atenţie, pentru orice cauză oricât de mică ce i s-ar oferi de a se apleca mai degrabă spre viaţă decât spre moarte, n-ar trebui să refuze să facă acest lucru. Şi fiind rugat de un prieten, de ce n-ar trebui să-i facă pe plac? Acum eu te rog din toată inima, dragul meu Porfiriu, în amintirea anilor de până acum, cât a durat prietenia noastră, părăseşte acest gând; să nu vrei să devii pricina acestei mari dureri pentru bunii tăi prieteni, care te iubesc din tot sufletul, pentru mine, care nu am o altă fiinţă mai scumpă pe lume, nicio tovărăşie mai dulce. Să vrei mai degrabă să ne ajutăm să îndurăm viaţa, ca astfel, fără a mai avea vreun alt gând despre noi, să ne lăsăm în voia soarlei. Să trăim, dragul meu Porfiriu, şi să ne încurajăm reciproc: să nu refuzăm de a duce acea parte din relele speciei noastre, pe care ne-a hărăzit-o destinul. Să năzuim dar să ne ţinem tovărăşie unul altuia, să ne încurajăm, dându-ne mâna şi ajutor unul

altuia, pentru a sfârşi în modul cel mai bun această trudă a vieţii. Care, fără nicio îndoială, va fi de scurtă durată. Şi când moartea o să vină, atunci nu ne vom plânge, şi chiar până în ultima clipă prietenii şi tovarăşii ne vor întări, şi ne va bucura gândul că, după ce ne vom fi stins, ei de multe ori îşi vor aduce aminte de noi, şi tot ne vor mai iubi încă.

DIALOGUL UNUI VÂNZĂTOR DE ALMANAHURI CU UN TRECĂTOR

VÂNZĂTORUL: Almanahuri, almanahuri noi; calendare noi. Nu vă trebuie, domnule, almanahuri?

TRECĂTORUL: Almanahuri pentru noul an?

VÂNZĂTORUL: Da, domnule.

TRECĂTORUL: Crezi c-o să fie un an fericit, noul an?

VÂNZĂTORUL: Sigur că da, prea stimate domn.

TRECĂTORUL: Ca anul care a trecut?

VÂNZĂTORUL: Mult mai fericit.

TRECĂTORUL: Sau ca cel dinaintea lui?

VÂNZĂTORUL: Şi mai fericit, şi mai fericit, prea stimate domn.

TRECĂTORUL: Dar atunci la fel cu ce an? Nu ţi-ar plăcea să fie la fel cu vreunul din ultimii ani?

VÂNZĂTORUL: Nu, domnule, nu mi-ar plăcea.

TRECĂTORUL: De câţi ani vinzi dumneata almanahuri de anul nou?

VÂNZĂTORUL: Or fi vreo douăzeci de ani, prea stimate domn.

TRECĂTORUL: Cu care din aceşti douăzeci de ani ai vrea să semene anul viitor?

VÂNZĂTORUL: Eu? N-aş putea să vă spun.

TRECĂTORUL: Nu-ţi aduci aminte chiar de niciunul care să ţi se fi părut fericit?

VÂNZĂTORUL: într-adevăr, nu, prea stimate domn.

TRECĂTORUL: Şi totuşi viaţa e un lucru frumos. Nu-i aşa?

VÂNZĂTORUL: Asta se ştie bine.

? Q7

TRECĂTORUL: Atunci n-ai vrea să mai trăieşti din nou aceşti douăzeci de ani, sau chiar tot timpul de când te-

ai născut?

VÂNZĂTORUL: Ei, dragă domnule, de-ar vrea Dumnezeu ca asta să fie cu putinţă.

TRECĂTORUL: Dar dacă ar trebui să duci din nou viaţa pe care ai dus-o până acum, nici mai mult, nici mai puţin, cu toate plăcerile şi supărările prin care ai trecut, ai mai vrea?

VÂNZĂTORUL: Ba de loc.

TRECĂTORUL: Dar ce altă viaţă ai vrea să duci din nou? Viaţa pe care am dus-o eu, sau prinţul, sau ce altfel de viaţă? Oare nu crezi că şi eu, şi prinţul, şi oricare altul, ar răspunde întocmai ca dumneata, şi dacă ar trebui să ducă iar viaţa pe care a mai dus-o, nimeni n-ar vrea s-o mai ia de la început?

VÂNZĂTORUL: Asta o cred.

TRECĂTORUL: Şi că nici dumneata nu te-ai mai întoarce în timp cu această condiţie, decât numai dacă n-ai putea face altfel?

VÂNZĂTORUL: Nu, domnule, într-adevăr, nu m-aş mai întoarce îndărăt.

TRECĂTORUL: Dar atunci, ce fel de viaţă ai vrea dumneata să duci?

VÂNZĂTORUL: Aş vrea o viaţă aşa, la întâmplare, cum o da Dumnezeu, fără să pun nicio condiţie.

TREGĂTORUL: O viaţă la întâmplare, şi să nu ştii nimic despre ea dinainte, cum nu ştim despre noul an?

VÂNZĂTORUL: Întocmai.

TRECĂTORUL: Tot aşa o viaţă aş vrea şi eu dacă ar trebui să mai trăiesc din nou, şi la fel ar vrea toţi. Asta-i o dovadă că soarta chiar până la sfârşitul acestui an s-a purtat rău cu toată lumea. Şi se vede limpede că fiecăruia i se pare că pentru el răul a fost mai mare şi mai apăsător decât binele, astfel încât nimeni n-ar vrea să se mai nască încă o dată, dacă ar trebui să trăiască aceeaşi viaţă ca mai înainte, cu tot răul şi cu tot binele ei. Viaţa frumoasă nu este viaţa pe care o cunoaştem, ci aceea pe care n-o cunoaştem, nu viaţa trecută, ci cea viitoare. Odată cu noul an, soarta va începe să se poarte bine cu dupineata şi cu

mine, şi cu toţi ceilalţi, şi va începe o viaţă fericită. Nu-i adevărat?

VÂNZĂTORUL: Să sperăm.

TRECĂTORUL: Atunci arată-mi cel mai frumos almanah pe care-l ai.

VÂNZĂTORUL: Iată, prea stimate domn. Äst a costă treizeci de hani.

TRECĂTORUL: Ţine treizeci de bani.

VÂNZĂTORUL: Vă mulţumesc, prea stimate domn, la revedere! Almanahuri, almanahuri noi… calendare noi…

DIALOGUL LUI TRISTAN CU UN PRIETEN

PRIETENUL: Am citit cartea dumneavoastră. Melancolică ca de obicei.

TRISTAN: Da, după cum obişnuiesc eu să scriu.

PRIETENUL: Melancolică, neconsolată, disperată: se vede că viaţa asta vi se pare un lucru foarte urât.

TRISTAN: Ce pot să vă spun? pe atunci aveam vârâtă în cap această nebunie, că viaţa omenească e nefericită.

PRIETENUL: Nefericită poate că da. Dar totuşi, în sfârşit…

TRISTAN: Nu, nu, ba chiar e foarte fericită. Acum mi-am schimbat părerea. Dar când am scris această carte, aveam nebunia asta în cap, cum vă spun. Şi eram atât de convins de ea, încât la orice m-aş fi putut aştepta, dar nu mă simţeam în stare să pun la îndoială observaţiile pe care le făceam cu privire la acest subiect, părându-mi-se pe atunci că conştiinţa oricărui cititor avea să depună o imediată mărturie pentru fiecare din aceste observaţii. Mi-am închipuit cel mult că se putea naşte o dispută despre utilitatea sau pericolul unor atari observaţii, dar niciodată despre adevărul lor; ba chiar am crezut că vorbele mele jalnice, răul fiind comun tuturor, vor găsi ecou în inima oricui avea să le audă. Şi când am aflat că mi se contesta nu vreo anumită propoziţie, ci totul, şi se spunea că viaţa nu e nefericită, şi că dacă mie mi se părea astfel, trebuia să fie efectul unei infirmităţi, sau al unei alte suferinţe personale, la început am rămas buimăcit, îngrozit, nemişcat ca o stană de piatră, şi timp de mai multe zile am

crezut că mă aflu pe altă lume; pe urmă, după ce mi-am revenit în fire, m-am indignat puţin; apoi am râs, şi mi-am zis: oamenii sunt în genere ca soţii. Soţii, dacă vor să trăiască liniştiţi, este necesar să-şi creadă soţiile – fiecare pe a lui – credincioase; şi aşa şi fac, chiar dacă o lume întreagă ştie că adevărul e cu totul altul. Cine vrea şi trebuie să trăiască într-o ţară, e bine să o creadă una dintre cele mai bune ţări de pe pământ; şi chiar o crede ca atare. Oamenilor, dacă vor să trăiască, le este necesar, tuturor, să creadă viaţa frumoasă şi de preţ, şi aşa o şi cred şi se mânie împotriva cui gândeşte altfel. Pentru că, în realitate, neamul omenesc crede întotdeauna nu adevărul, ci ceea ce este, sau pare să fie, mai potrivit pentru el. Neamul omenesc, care a crezut şi va crede atâtea nerozii, n-o să creadă niciodată nici că nu ştie nimic, nici că nu este nimic, nici că nu are nimic de sperat. Niciun filosof care ar susţine unul din aceste trei lucruri n-ar avea succes, nici n-ar face şcoală, mai ales printre oamenii din popor: pentru că, pe lângă că toate aceste trei lucruri sunt puţin potrivite pentru cine vrea să trăiască, primele două jignesc mândria oamenilor, iar cel de al treilea, ba chiar şi celelalte două, cer curaj şi tărie sufletească spre a fi crezute. Şi oamenii sunt laşi, slabi, au spiritul josnic şi îngust; docili întotdeauna să spere binele, pentru că întotdeauna sunt înclinaţi să-şi schimbe părerile despre bine aşa după cum nevoia le conduce viaţa; foarte iuţi să depună armele, cum spune Petrarca, în faţa sorţii, foarte iuţi şi foarte hotărâţi să se consoleze de orice nenorocire, să accepte orice despăgubire în schimbul a ceea ce le este tăgăduit sau a ceea ce au pierdut, să se adapteze cu orice preţ, la orice soartă oricât de nedreaptă şi de crudă, şi chiar dacă ar fi lipsiţi de orice lucru demn de dorit, să trăiască cu credinţe false, dar atât de puternice şi de sigure, ca şi cum ar fi cele mai adevărate şi cele mai întemeiate din lume. Cât despre mine, după cum Europa meridională râde de soţii îndrăgostiţi de soţiile necredincioase, tot aşa eu rid de neamul omenesc îndrăgostit de viaţă, şi judec că e foarte puţin bărbătesc să

vrei să te laşi înşelat şi amăgit ca proştii, şi pe lângă relele pe care le înduri să mai fi şi bătaia de joc a naturii şi a destinului. Vorbesc întotdeauna nu despre înşelătoriile imaginaţiei, ci ale intelectului. Dacă aceste sentimente ale mele se nasc din cauza bolii, nu ştiu: ştiu însă că, bolnav sau sănătos, calc în picioare laşitatea oamenilor, refuz orice consolare şi orice înşelătorie copilărească, şi am curajul să susţin lipsa oricărei speranţe, să privesc cutezător pustiul vieţii, să nu-mi ascund nicio parte din nefericirea omenească, şi să accept toate consecinţele unei filosofii dureroase, dar adevărate. Care dacă nu folseşte la altceva, dă oamenilor puternici mândra satisfacţie de a vedea smuls orice văl ascunsei şi misterioasei cruzimi a destinului omenesc. Eu îmi spuneam aceste lucruri în sinea mea, ca şi cum acea filosofie dureroasă ar fi fost invenţia mea, când o vedeam respinsă de toţi, aşa cum se resping lucrurile noi şi nemaiauzite. Dar pe urmă, gândindu-mă, mi-am amintit că ea era tot atât de nouă, cât şi Solomon şi Homer, şi poeţii şi filosofii cei mai vechi ce se cunosc; care cu toţii abundă în figuri, în poveşti, în sentinţe ce arată extrema nefericire omenească; şi unii din ei spun că omul este dintre toate animalele cel mai vrednic de milă; alţii zic că e mai bine să nu te naşti, şi pentru cine s-a născut, să moară din leagăn; alţii, că cel care le este drag Zeilor, moare la tinereţe, şi alţii infinite alte lucruri de acelaşi fel. Şi mi-am mai adus aminte că încă de pe acele vremuri până mai ieri, alaltăieri, toţi poeţii şi toţi filosofii şi scriitorii, şi mari şi mici, într-un fel sau altul, repetaseră şi confirmaseră aceleaşi doctrine. Aşa încât am început iarăşi să mă mir; şi astfel între mirare şi mânie şi râs am petrecut mult timp; până ce studiind mai adânc această materie, am aflat că nefericirea omului era una din erorile inveterate ale intelectului, şi că falsitatea acestei păreri, şi fericirea vieţii, era una din marile descoperiri ale secolului al nouăsprezecelea. Atunci, m-am potolit şi acum mărturisesc că mă înşelam crezând ceea ce am crezut.

PRIETENUL: Şi v-aţi schimbat părerea?

TRISTAN: Desigur. Vreţi ca eu să contrazic

adevărurile descoperite de către secolul al nouăsprezecelea?

PRIETENUL: Şi credeţi tot ceea ce crede acest secol?

TRISTAN: Cu siguranţă. Ce-i de mirare în asta?

PRIETENUL: Credeţi aşadar în perfectibilitatea infinită a omului?

TRISTAN: Fără îndoială.

PRIETENUL: Credeţi că în realitate specia omenească se îmbunătăţeşte pe zi ce trece?

TRISTAN: Da, desigur. E adevărat că uneori mă gândesc că cei vechi preţuiau, ca forţă a trupului, fiecare cât patru din noi. Şi trupul este omul; pentru că (lăsând la o parte tot restul), mărinimia, curajul, pasiunile, puterea de a munci, puterea de a te bucura, tot ceea ce face nobilă şi vie viaţa, depinde de vigoarea trupului, şi fără ea nu există. Unul care e slab la trup, nu e bărbat, ci copil; ba chiar şi mai rău decât atât; pentru că soarta lui e să stea să privească pe ceilalţi care trăiesc, şi el cel mult să trăncănească, dar viaţa nu e pentru el. Şi de aceea, în antichitate slăbiciunea trupului a fost ruşinoasă, ba şi în secolele cele mai civilizate. Dar la noi încă de foarte mult timp educaţia nu catadicseşte să se mai gândească la trup, lucru prea de jos şi ordinar; se gândeşte numai la spirit, şi tocmai vrând să cultive spiritul, distruge trupul: fără să bage de seamă că distrugându-l pe acesta, distruge totodată şi spiritul. Şi chiar dacă s-ar putea îndrepta în această privinţă educaţia, nu s-ar putea niciodată, fără a schimba radical starea societăţii moderne, să se găsească vreun leac bun şi pentru celelalte aspecte ale vieţii private şi publice, care toate, prin calităţile lor, au contribuit în antichitate la menţinerea şi la perfecţionarea trupului, iar astăzi contribuie la distrugerea lui. Rezultatul e că în comparaţie cu anticii, noi suntem doar ceva mai mult decât nişte copii, şi se poate spune acum mai mult decât oricând că, faţă de noi, anticii au fost oameni. Vorbesc astfel atât despre indivizii comparaţi între ei, cât şi despre masele (spre a folosi acest foarte elegant cuvânt modern) comparate între ele. Şi adaug că anticii au fost

incomparabili mai virili decât noi şi în sistemele lor de morală şi de metafizică. Dar în orice caz, eu nu mă las impresionat de atari mici obiecţiuni, şi cred în mod constant că specia omenească progresează mereu în perfecţiune.

PRIETENUL: Mai credeţi, se înţelege, şi că ştiinţa, sau, cum se spune, luminile, vor creşte continuu.

TRISTAN: Desigur. Deşi văd că cu cât creşte voinţa de a învăţa, cu atât scade voinţa de a studia. Şi e un lucru – 7»

care te uimeşte, dacă numeri pe învăţaţi, dar pe adevăraţii învăţaţi, care trăiau în acelaşi timp acum o sută cincizeci de ani şi chiar mai târziu, să vezi cât de mare era numărul lor faţă de cel din vremea noastră. Să nu mi se spună că învăţaţii sunt puţini pentru că în general cunoştinţele nu mai sunt acumulate doar de unii indivizi, ci împărţite între mulţi; şi că mulţimea acestora din urmă compensează raritatea acelora. Cunoştinţele nu sunt ca bogăţiile, care se împart şi se adună şi întotdeauna fac aceeaşi sumă. Unde toţi ştiu puţin, se şi ştie puţin; pentru că ştiinţa se adaugă ştiinţei şi nu se împrăştie. Instrucţiunea superficială poate să fie, nu propriu-zis împărţită între mulţi, dar comună multora neînvăţaţi. Restul ştiinţei nu aparţine decât celui învăţat, şi mare parte din ea celui foarte învăţat. Şi, lăsate la o parte cazurile fortuite, numai cine este foarte învăţat şi dispune în mod individual de un imens capital de cunoştinţe, este capabil să mărească în mod temeinic şi să ducă mai departe ştiinţa omenească. Acum, exceptând poate Germaniaţ de unde ştiinţa n-a putut fi încă smulsă, nu vi se pare că pe zi ce trece devine tot mai imposibil să vezi apărând oameni de aceştia foarte învăţaţi? Eu fac aceste reflecţii ca să discut, şi ca să filosofez puţin, sau poate ca să fac sofistică, nu că n-aş fi şi eu convins de ceea ce spuneţi. Ba chiar de aş vedea lumea întreagă plină de ignoranţi impostori, pe de o parte, şi de ignoraţi îngâmfaţi pe de alta, nici atunci n-aş crede mai puţin decât cred acum, că ştiinţa şi luminile cresc în mod continuu.

PRIETENUL: Prin urmare, credeţi că acest secol este superior tuturor secolelor trecute.

TRISTAN: Desigur. Aşa au crezut despre ele toate secolele, chiar şi cele mai barbare; şi aşa crede şi secolul meu, şi eu împreună cu el. Dacă însă m-aţi întreba prin ce este el superior celorlalte secole, adică prin ceva ce aparţine trupului sau prin ceva ce aparţine spiritului, eu m-aş referi la cele spuse mai înainte.

PRIETENUL: în sfârşit, pentru a spune totul în două cuvinte, cu privire la natura şi la destinul oamenilor şi al lucrurilor (deoarece acum nu vorbim de literatură, nici de politică) gândiţi despre el ceea ce gândesc şi ziarele?

TRISTAN: întocmai. Cred şi îmbrăţişez profunda filosofie a ziarelor, care omorând orice altă literatură şi orice alt studiu, mai ales pe cele grave şi neplăcute, sunt maeştri şi lumină ai timpului prezent. Nu-i adevărat?

PRIETENUL: Foarte adevărat. Dacă ceea ce spuneţi, o spuneţi serios şi nu în glumă, aţi devenit de-ai noştri.

TRISTAN: Da, desigur, de-ai voştri.

PRIETENUL: Dar atunci, ce o să faceţi cu cartea dumneavoastră? Vreţi să ajungă la urmeşi, deşi cuprinde sentimente atât de contrarii părerilor pe care le aveţi acum?

TRISTAN: La urmaşi? Râd, pentru că glumiţi; şi dacă cumva nu glumiţi, aş râde şi mai mult. N-o spun pentru mine, ci pentru indivizii şi lucrurile individuale ale secolului al nouăsprezecelea: trebuie să pricepeţi bine că nu mi-e teamă de urmaşii care vor şti despre ea tot atât cât au ştiut şi înaintaşii. *Indivizii au dispărut dinaintea maselor*, spun într-un med elegant gânditorii moderni. Ceea ce vrea să spună că este inutil ca individul să-şi mai dea vrea osteneală, deoarece, pentru orice merit al său nu-i mai rămâne de sperat nici în realitate, nici în vis, nici măcar acel mizer premiu al gloriei. Lasă să lucreze masele; dar oare ce pot să facă ele fără indivizi, deşi fiind compuse din indivizi, doresc şi sper să mi-o explice cunoscătorii indivizilor şi ai maselor, care astăzi luminează lumea. Dar ca să ne întoarcem la problema cărţii şi a urmaşilor, în

special cărţile, care acum de cele mai multe ori se scriu într-un timp mai scurt decât îţi trebuie ca să le citeşti, vedeţi bine că dacă ele costă cât valorează, tot aşa durează proporţional cu cât costă. Cât despre mine, cred că secolul viitor va trage o foarte groasă linie asupra imensei bibliografii a secolului al nouăsprezecelea, sau va spune: eu am biblioteci întregi de cărţi care au costat care douăzeci, care treizeci de ani de oboseală, şi care mai puţin, dar toate, o foarte mare muncă. Să le citim mai întâi pe acestea, deoarece e probabil ca din ele să tragi un folos mai mare; şi când n-o să mai am astfel de cărţi de citit, de abia atunci o să pun mâna pe cărţi improvizate. Prietene, acest secol este un secol al copiilor, şi foart3 puţini oameni care mai rămân trebuie să se ducă să se ascundă de ruşine, ca cel ce mergea drept în ţara şchiopilor. Şi aceşti copii buni vor să facă orice lucru pe care în alte vremuri l-au făcut oamenii, şi să-l facă întocmai ca copiii, dintr-odată, fără vreo oboseală prealabilă. Ba chiar vor ca gradul la care a ajuns civilizaţia, şi ca geniul timpului prezent şi viitor, să-i absolve şi pe ei şi pe urmaşii lor în mod permanent de orice nevoie de a se strădui şi de lungile oboseli necesare spre a deveni capabili de aceste lucruri. Îmi spunea, acum câteva zile, un prieten de al meu, om de iniţiativă şi de acţiune, că până şi mediocritatea a devenit foarte rară; aproape toţi sunt incapabili, aproape cu toţii sunt nepotriviţi pentru funcţiile sau îndeletnicirile cărora nevoia sau soarta sau alegerea i-au destinat. În asta mi se pare că constă în parte diferenţa care există între secolul acesta şi celelalte secole. În toate celelalte secole, ca şi în acesta, omul mare a fost foarte rar; dar în celelalte, mediocritatea a avut majoritatea, pe când în acesta nulitatea are majoritatea. De unde rezultă că zgomotul şi confuzia sunt atât de mari, încât cu toţii vrând să fie totul, nu se dă nicio atenţie celor mari dar puţini, care totuşi eu cred că mai există şi acum, dar spre care prin imensa mulţime a concurenţilor, nu mai e cu putinţă să-ţi deschizi drum. Şi astfel, în timp ce toţi cei mai de jos se cred iluştri, obscuritatea şi lipsa succesului devine destinul comun şi al

celor mai de jos şi al celor mai de sus. Dar să trăiască statistica! să trăiască ştiinţele economice, morale şi politice, enciclopediile portative, manualele, şi multele creaţii frumoase ale secolului nostru! şi să trăiască veşnic secolul al nouăsprezecelea! poate sărac în lucruri, dar foarte bogat şi foarte amplu în cuvinte: care întotdeauna au fost cel mai bun semn, după cum ştiţi. Şi să ne consolăm la gândul că timp de alţi şaizeci şi şase de ani, acest secol va fi singurul care să vorbească, şi să-şi expună motivele.

PRIETENUL: Vorbiţi, după cât se pare, puţin ironic. Dar ar trebui ca cel puţin în sfârşit să vă amintiţi că acesta este un secol de tranziţie.

TRISTAN: Şi ce încheiere trageţi din asta? Toate secolele, mai mult sau mai puţin, au fost şi vor fi de tranziţie, pentru că societatea omenească nu stă niciodată liniştită, nici nu va fi vreodată vreun secol în care societatea omenească să fi existat numai pentru a exista. Astfel încât acest foarte frumos cuvânt sau nu scuză de loc secolul al nouăsprezecelea, sau o atare scuză este scuza tuturor secolelor. Rămâne să căutăm să vedem unde va ajunge societatea omenească, mergând pe drumul pe care se află astăzi, dacă adică tranziţia care se produce acum este de la bine la mai bine sau de la rău la mai rău. Poate vreţi să-mi spuneţi că cea de faţă este o tranziţie prin excelenţă, adică o trecere rapidă de la o stare de civilizaţie la o alta, foarte diferită de cea precedentă. În atare caz, cer permisiunea de a râde de această trecere rapidă, şi să răspund că toate tranziţiile trebuie să se facă încet; pentru că dacă se fac dintr-odată, după foarte scurt timp se revine îndărât pentru a se face apoi tranziţiile treptat treptat. Aşa s-a întâmplat întotdeauna. Cauza e că natura nu merge prin salturi, şi că forţând natura nu se obţin efecte care să dureze. Sau, mai bine zis, astfel de tranziţii grăbite sunt tranziţii aparente, nu reale.

PRIETENUL: Vă rog să nu purtaţi astfel de discuţii cu prea multe persoane, fiindcă altminteri o să vă faceţi mulţi duşmani.

TRISTAN: Puţin îmi pasă. De acum înainte nici duşmanii, nici prietenii n-or să-mi mai facă mult rău.

PRIETENUL: Sau mai probabil o să fiţi dispreţuit, ca puţin competent în filosofia modernă, şi puţin interesat la progresul civilizaţiei şi al luminilor.

TRISTAN: îmi pare foarte rău, dar ce-i de făcut? 1 Dacă or să mă dispreţuiască, o să caut să mă consolez de asta.

PRIETENUL: Dar, în sfârşit, v-aţi schimbat părerile sau nu? şi ce-i de făcut cu această carte?

TRISTAN: Cel mai bine e să fie arsă. În caz că nu voim să fie arsă, să fie păstrată ca o carte de visuri poetice, de invenţii şi capricii melancolice, sau ca o expresie a nefericirii autorului: pentru că v-o mărturisesc în secret, scumpul meu prieten, eu vă cred fericit pe dumneavoastră şi îi cred fericiţi pe toţi ceilalţi; dar în ce mă priveşte pe mine, cu permisiunea dumneavoastră şi a secolului nostru, sunt foarte nefericit; şi astfel mă cred; şi toate ziarele din cele două lumi nu mă vor convinge de contrariul.

PRIETENUL: Eu nu cunosc cauzele acestei nefericiri despre care vorbiţi. Dar dacă cineva este fericit sau nefericit, nimeni altul decât însăşi persoana în cauză este judecător şi judecata acestuia nu poate da greş.

TRISTAN: Foarte adevărat. Şi mai mult încă, vă spun deschis că eu nu mă supun nefericirii mele, nici nu-mi plec capul destinului, sau să pactizez cu el, cum fac ceilalţi oameni, ci cutez să doresc moartea, şi s-o doresc mai presus de orice; cu atâta ardoare şi cu atâta sinceritate, cu câtă, cred în mod sigur, nu e dorită pe lume decât de foarte puţini. Nu v-aş vorbi astfel dacă n-aş fi foarte sigur că, o dată sosit ceasul, fapta nu-mi va dezminţi cuvintele; pentru că deşi eu nu mai văd vreo ieşire în viaţa mea, am totuşi sentimentul lăuntric care mă face aproape sigur că ceasul de care vorbesc nu e departe. Prea sunt copt pentru moarte, prea mi se pare absurd şi de necrezut de a trebui, aşa mort cum sunt din punct de vedere spiritual, aşa de închisă cum e în mine din orice parte povestea vieţii, s-o mai duc încă patruzeci sau cincizeci de ani, cu citi mă

ameninţă natura. Numai la gândul acestui lucru mă cutremur. Dar cum se întâmplă cu toate acele rele pe care le biruie, ca să spun aşa, forţa imaginaţiei, tot astfel acesta mi se pare un vis şi o iluzie, cu neputinţă de a se adeveri. Ba chiar dacă cineva îmi vorbeşte de un viitor îndepărtat ca despre un lucru care îmi aparţine, nu pot să mă împiedic să nu surâd în mine însumi:

atâta încredere am că drumul pe care îmi rămâne să-l mai străbat nu e lung. Şi acesta, pot s-o spun, este singurul gând care mă susţine. Cărţi şi studii, pe care adeseori mă mir că le-am putut iubi atâta, planuri de fapte mari şi speranţe de glorie şi de nemurire, sunt lucruri cărora le-a trecut până şi timpul de a mai putea râde de ele. Despre planurile şi speranţele acestui secol nu râd: le doresc din toată inima cel mai mare succes cu putinţă, şi laud, admir şi cinstesc cu adânc respect şi cât se poate de sincer bunele lor intenţii; nu-i invidiez însă pe urmaşi, nici pe cei ce mai au încă de trăit vreme îndelungată. În alte vremuri i-am invidiat pe proşti şi pe nerozi, şi pe cei ce au o părere foarte bună despre ei înşişi; şi bucuros aş fi schimbat locul cu vreunul din ei. Astăzi nu-i mai invidiez nici pe nerozi, nici pe înţelepţi, nici pe cei mari, nici pe cei mici, nici pe cei slabi, nici pe cei puternici, îi invidiez pe morţi, şi numai cu ei aş schimba. Orice închipuire plăcută, orice gând de viitor pe care eu le mai făuresc, cum mi se întâmplă, în singurătatea mea, şi cu care îmi petrec timpul, constă în moarte, şi din ea nu poate să iasă. Nici în această dorinţă amintirea visurilor din prima tinereţe şi gândul de a fi trăit zadarnic nu mă mai tulbură, cum făceau de obicei. De dobândesc moartea, voi muri atât de liniştit şi atât de mulţumit, ca şi cum niciodată n-aş fi sperat, nici n-aş fi dorit altceva pe lume. Aceasta este singura binefacere care poate să mă împace cu destinul. Dacă mi s-ar propune pe de o parte soarta şi faima lui Cezar sau a lui Alexandru, lipsită de orice pată, şi pe de alta de a muri astăzi, şi dacă ar trebui să aleg, eu aş spune să mor astăzi, şi nici n-aş vrea să mai am timpul să mă hotărăsc.

CUPRINS

Pag.
Prefaţă V
Istoria neamului omenesc 1
Dialogul lui Hercule cu Atlas 15
Dialogul Modei cu Moartea
Propunerea de premii făcută de Academia Xilografilor 24
Dialogul unui spiriduş cu un gnom 29
Dialogul lui Malambruno cu Farfarello 34
Dialogul Naturii cu un suflet 38
Dialogul Pământului cu Luna 43
Rămăşagul lui Prometeu 50
Dialogul unui fizician cu un metafizician 59
Dialogul lui Torquato Tasso cu geniul lui familiar... 66
Dialogul Naturii cu un islandez 74
Parini sau despre glorie 82
Dialogul lui Frederik Ruysch cu mumiile sale 113
Cuvinte memorabile ale lui Filippo Ottonieri 120
Dialogul lui Cristofor Columb cu Pietro Gutierrez... 144
Elogiul păsărilor 150
Cântecul cocoşului sălbatic 158
Fragment apocrif al lui Straton din Lampsaco 162
Dialogul lui Timandru cu Cleandru 168
Copernic 179
Dialogul lui Plotin cu Porfiriu 191
Dialogul unui vânzător de almanahuri cu un trecător... 207
Dialogul lui Tristan cu un prieten 210
La pagina 96, la nota 2, se va citi:
La Gerusalemme liberala, de Torquato Tasso, iar la nota 3: *Orlando furioso*, de Lodovico Ariosto. (Ambele greşeli aparţin editurii.)
Redactor responsabil: FLORIN CHIRIŢESCU
Tehnoredactor: AURICA IONESCU
Dat la cules 05.10.1967. Bun de tipar 30.03.1968. Apărut 1968. Tiraj 20.140 ex. broşate. Hârtie tipar înalt tip B de 63 gimf. Format 540X840116. Coli ed. 12, 34. Coli

tipar ÎS A. nr. 11.819, C.Z. pentru bibliotecile mari şi mici 85 – 31 = 59.

Tiparul executat sub comanda nr. 70 718 la Combinatul Poligrafic „Casa Scânteii”, Piaţa Scânteii nr. 1, Bucureşti – Republica Socialistă România în colecţia

„CLASICII LITERATURII UNIVERSALE” au apărut:

LOUIS ROBERT STEVENSON
Seniorul de Ballantrae
VERGILIU
Bucolice – Georgice
GEORG BÜCHNER
Pagini alese
BOLESLAW PRUS Faraonul
RAMÓN DEL VALLE – INCLÁN Tiranul Banderas – Curtea miracolelor
Lökti

1 Ideea se cuprinde în următoarea formulare din cartea amintită: *Latinis „verum” el „factum” reciprocantur, seu ut Scholarum vulgus loquitur, convertuntur* (La latini „ceea ce este adevărat” corespunde lui „ceea ce este făcut” sau, după limbajul scolastic, ei se convertesc unul într-altul).

6 Legenda spune că în antichitate se afla la Teba o uriaşă statuie a lui Menon (fiul lui Titan şi al Aurorei) care, dimineaţa, saluta cu voce tare Aurora.

6 Unul dintre marii filosofi scolastici, suedez de origine, maestrul lui Toma d’Aquino. În afară de studii filosofice a întreprins şi o serie de cercetări ştiinţifice în legătură cu astronomia şi cu natura anumitor metale.

1 Cuvânt arab, însemnind, aproximativ, „maximum”, cu care se indica opera vestitului astronom antic Ptoiomeu (sec. III î.e.n.).

— Traducerea în italiană (Pădure Sfântă) a numelui Hollywood (John) astronom englez (sec. XIII) care a scris despre Ptolemeu.